

Index

A projekt tartalma:

I. Mi az identitás?

Összefoglaljuk a projekt célkitűzéseit és témáit, melyeket alaposan elemzünk majd a kilenc adásban. Megvizsgáljuk a körkörös identitás és a tárgyalási folyamatok mibenlétét, valamint hogy hogyan fejlődtek a különböző nyelvek.

Tanulmány: Bevezetés – Gábor György, vallásfilozófus	4.old.
Interjú Gábor Györggyel	7.old.
Interjú Heller Ágnes filozófussal	11.old.

II. Migráció

A migráció az emberi faj fejlődésében alapvető elem. A különböző népesek találkozása hozta létre azt a keveredést, amiből olyan kultúrák és nyelvek születtek, melyek életképesebbek, és alapvetően mások, mint a keveredés előtti kultúrák. Ezek a keveredett kultúrák gazdagodtak tovább, így hozva létre a mai nyelveket és kultúrákat.

Tanulmány: Migráció (idegenek) – Gábor György	14.old.
Interjú Sik Endre szociológus, migrációkutatóval	18.old.
Interjú Tamás Pál szociológussal	23.old.

III. Városok

A város az a hely, ahol koncentráltan megtalálhatóak mindazok az érdekek, amelyek az embereket mozgatják: gazdaság, kultúra, művészet, kereskedelem, pénzügy, oktatás. A város az ideális terepe, hogy megvizsgáljuk, hányfajta identitás épít fel egyetlen embert. Az utcanevek és az építészet pedig sokat elárulhatnak a különböző népekekről, amik az évszázadok során itt találkoztak és keveredtek.

Tanulmány: A város – Gábor György	27.old.
Interjú Sonkoly Gábor történésszel	29.old.
Interjú Csepeli György szociológussal	33.old.

IV. Kultúra

Hány kultúra létezik Európában? Mi egységesíti az európai kultúrát? Az Európai Alkotmányba belefoglalt Nizzai Charta? Vagy inkább a zene, a sport, esetleg a fenntarthatatlan fogyasztói szokások televíziója?

Tanulmány: Kultúra – Gábor György	36.old.
Interjú Vargyas Gábor kultúrantropológussal	38.old.

V. Ételek

Ez a legízletesebb módja, hogy élvezzük a különböző kultúrák kínálta variációkat. Melyik a jobb: olyan boltban vásárolni, ahol egyfajta gyümölcsöt tartanak, vagy egy olyan piacon, ahol százfajta különbözőt ajánlanak? Örülünk-e neki, hogy százfajta fűszerrel ízesíthetjük ételeinket, vagy jobb volt, míg csak sóztunk? Hogyan keringenek a különböző receptek és honnan ered a nevük?

Tanulmány: Az étkezés – Gábor György	42.old.
Interjú a Four Seasons hotel séfjével	44.old.
Interjú egy génkutatóval	45.old.

VII. Kereskedelem és pénzügy

A kereskedőknek ismerniük kell több nyelvet, hogy beszélni tudjanak azzal, akivel kereskednek, és azt is tudniuk kell, hogy hogyan találják meg partnereiket. A kereskedelem a legrégebbi módja annak,

hogyan emberek találkozzanak és párbeszédet folytassanak. A pénzügy tette lehetővé, hogy egyik kikötőben megvegyünk, a másikban pedig eladjunk valamit. A hitellevelektől, a távirati utaláson át a készpénz automatáig és bankokig, a pénzügy léte is példa a kultúrák közötti párbeszédre.

Tanulmány: Kereskedelem és pénzügyek – Gábor György 46.old.

Interjú Csoma Zsigmond bor- és kultúr-történésszel 48.old.

Interjú Kupa Mihály ex-pénzügyminiszterrel 52.old.

VII. Művészetek

A zene, a tánc, a mozi és az irodalom fontos eszközei a cserének, a kölcsönös tanulásnak, és a formák kifejlődésének előbb egyik, majd egy másik országban. Ha valamiért egy ország művészei nem folytathattak párbeszédet más országok művészeivel, akkor abban az országban a művészet fejlődésében zavar állt be.

Tanulmány: Művészetek – Gábor György 54.old.

Interjú Marosi Ernő művészettörténésszel 57.old.

VIII. Miért nem?

Miért válik néha a párbeszéd lehetetlenné? Mi lehet ennek az oka? Kinek áll érdekében, hogy embereket felfegyverezzen más emberek ellen? És mi magunkmiért fogadjuk el, hogy harcoljunk valami vagy valaki ellen? Nacionalizmus, fundamentalizmus, a különbözőségtől való félelem, sztereotípiák, mind-mind a háborúhoz vezető úton egy-egy mérföldkő.

Tanulmány: Why not? – Gábor György 60.old.

Interjú Gábor Györggyel 62.old.

IX. Nyomok

Keressük a különböző népek találkozásának evidens nyomait. Utcanevekben, a lakosság névadási szokásaiban, földrajzi elnevezésekben, esküvői, születési, halálozási rítusokban, vagy akár csak a módban, ahogy a kertünket gondozzuk, de legfőképpen abban, ahogy a különböző nyelvek egymásra rakódtak, hogy felépítsék jelenlegi nyelvünket.

Tanulmány: Traces – Gábor György

65.old.

Interjú Csorba László történésszel

67.old.

X. Mai európai identitás

A projekt tartalma.

Szándékunk szerint tudatosítjuk az európai polgároknak azt a hosszú és bonyolult folyamatot, amit a kultúrák közti párbeszéd formájában az európai népek folyamatosan megélték, és hogy erre a folyamatra tudományos bizonyítékot adjunk.

Az évszázadok alatt különböző népcsoportok vándoroltak a kontinensen át, egyik helyről a másikra. A meghódított területeken az idők során új települések jöttek létre, teljesen eredeti kulturális, vallási és nyelvi jellegzetességekkel, hiszen az új kultúrát őslakosok és hódítók együtt hozták létre.

Ez a kontinensünk történelme, egy ősi, mégis aktuális jelenség történelme – ezt szeretnénk körbejárni és megismertetni másokkal ebben a projektben. A következő dolgokat szeretnénk különösen kiemelni:

- a hozzájárulást, amit a különböző európai kultúrák jelentenek a közös európai örökség számára
- ezen szociális, kulturális és vallási jelenségek megszokottsága – szigorúan a jelen globalizációs állapot kapcsán: a kontinensünk már sok ilyen időszakot megért
- annak képtelenségét, hogy bárki Európában „tisztá” lehetne antropológiai szempontból: hisz mindannyian a történelem során lejátszódott etnikai keveredések eredményei vagyunk

- annak fontosságát, hogy részt vegyünk a jelen párbeszédben, ami a különböző kultúrák közt zajlik, méghozzá annak tudatában, hogy kik is vagyunk mi magunk ma: nincs mitől tartanunk, hisz az őseink ugyanígy éltek előttünk.

Tanulmány: Létezik-e európai identitás? – Gábor György	72.old.
Interjú dr. Berán Ferenc teológianárral	74.old.
Interjú Fabinyi Tibor evangélikus püspökkel	75.old.
Interjú Görgey Géza református lelkésszel	76.old.
Interjú Sonkoly Gábor történésszel	78.old.

I. Bevezetés

Felettebb árulkodó és rendkívül kifejező az a nyelvi-etimológiai összefüggés, miszerint a szépen csengő „Európa” szavunk nagy valószínűség szerint sémi-akkád eredetű lehetett (ereb – naplemente, ugyanis a Közel-Kelet felől nézve a nap a nyugatra eső földek mögött nyugodott le), s hasonló tanulsággal szolgál a görög mitológiai hagyomány beszámolója, amely szerint Európé gyönyörűséges föníciai királylány volt, akire még Zeusz, a főisten is szemet vetett.

Ha igaz az az állítás, hogy a név fejezi ki leginkább hordozójának identitását, de legalábbis sokat elárul abból, akkor leszögezhetjük: Európa még nevét is „kívülről” kapta, vagyis önnön identitásának megjelölésére szolgáló büszke elnevezését a kultúrák, civilizációk, nyelvek és szokások találkozásának köszönheti. S ugyancsak mennyire jellemző, hogy Európé föníciai királylány sémi nyelvű, a Földközi tenger keleti partvidékét, nagyjából a mai Libanon területét belakó népét a megismerésnek, a felfedezésnek, a kereskedelemnek, a közlekedésnek, a termelésnek és a művészetnek ugyanaz a nyugtalansága hajtotta, amely nyugtalanság valódi motorját jelentette és jelenti Európa mindenkori fejlődésének, múltjának és jelenének. Hiszen a föníciaiak közel-keleti népe volt az, amely az ókori Mediterráneum világ hajósaiként és kereskedőiként eljutottak az Ibériai félszigettől a Dardanelláig, az akkor ismert világ legszélső határaiig, s Hérodotosz állítása szerint még Afrikát is megkerülték, továbbá eljutottak az indonéziai szigetvilágig is. Ők voltak azok, akik a Libanon-hegység cédrusával és – a régészet tanúsága szerint – finoman megmunkált fémárúkkal kereskedtek, akik bíborkagylóból nyert festékekkel színezték szöveteiket, akik elefántcsontból nemes dísztárgyakat faragtak, s akiknek a szakértelműkről, ízlésükről és művészi érzékükről méltán elhíresült építőmestereik még az ókori Izraelbe is eljutottak, hogy felépítsék Salamon templomát, a zsidóság kultuszcentrumát, ahonnan a vallási élet és hagyomány, a pogány világgal szembeni etikai-erkölcsi értékrendet hordozó zsidó-keresztény tradíció fog majd szétáradni és meghatározó befolyást gyakorolni a későbbi Európa évszázadaira-évezredeire. S csak a „nyelvjátékok” (Wittgenstein) kedvéért említsük meg, hogy korántsem véletlen, miszerint a föníciaiaknak az egyiptomiakkal folytatott papiruszkereskedelméről híressé vált Búblosz nevű városának neve vált szinonimájává a papirusztekercsnek, továbbá etimológiai forrásává az európai tudás, műveltség és etika hagyományát kifejező „biblia” és „bibliotéka” szavaknak.

Európa lényege a sokféleség: a különböző értékek, gondolatok, eszmeiségek, ideológiák és vallási hagyományok pluralitása. Aligha véletlen, hogy az európai vagy nyugati szellem három meghatározó alappillére három különböző forrásból eredt: egyrészt a görög tudományos és filozófiai racionalitásból, azaz a tudásba vetett hitből: abból, hogy a világ dolgai, a kozmikus mindenség éppen úgy, mint a „rejtőzködő” pszichével rendelkező ember megismerhető, leírható, s elemezhető. Oidipusz király pontosan fejezi ki ezt a szellemiséget, amikor a delphoi jósda híres útmutatását követve („Ismerd meg önmagad!”) minden nehézségen és retteneten túlmutató legfőbb céljának azt tekinti, hogy megtudja: ki is ő valójában?

Amíg a görögök a világ tudományos megismerhetőségének, a racionális tudásnak és érvelésnek a szellemiségét adták Európának, addig Róma azt a jogrendszert, amely egy-egy állam berendezkedését, felépítését és szervezeteinek működését határozta meg, továbbá az egyes ember mindennapi létmódját, a magántulajdonhoz való jogot, a szerződések és megállapodások, a vásárlások és elidegenítések mindennapi gyakorlatát, azaz a létfeltételek biztonságossá és kiszámíthatóvá tételének szükséges és elengedhetetlen követelményrendszerét.

Ugyanakkor Európa az erkölcsi-etikai értékrendszerét a Közel-Keletről származó, s később Rómán keresztül szétáradó zsidó-keresztény hagyományból nyerte el, amely etikai normatívájával, az emberre és az emberi együttélésre vonatkozó alapvető törvényeivel és parancsolataival, így a Tízparancsolat útmutatásával valójában egy egész civilizációt konstituált, teremtett meg. Egy „dialógusra építő” civilizációt, ahol az Isten nem elvont eszmény, avagy az olümposziak közül valamely tulajdonság pusztá megszemélyesítője, hanem egyetlen, aki folytonos „dialógusban” áll az egyes emberrel: értékrendje, tanítása ismert, ám az ember szabad akaratán múlik, hogy követi-e azt, avagy letér a törvény útjáról. S ugyanígy: az értékek és elvárások rendszerében az egyes ember a másikat nem „az”-nak tekinti, hanem „te”-nek, vagyis társnak és partnernek, akivel szemben kötelezettségeink vannak, s akit – miként majd Kant fogalmaz – sosem tekinthetünk eszköznek csak célnak. Ez a hagyomány teremtette meg azt az európai embert, aki szabadságára büszke (a Biblia szövege szerint az Úr a törvényadást megelőzően azt mondja a népnek, hogy „kivezettek benneteket a szolgaság házából, Egyiptomból”, vagyis szabaddá tettek benneteket) s méltán büszke a szabadságára, hiszen csak és kizárólag szabad ember tud értelmes módon viszonyulni a törvényekhez és elvárásokhoz.: a rabszolga avagy a diktatúrákban élő ember nem viszonyul a törvényekhez, csupán elszenvedti azokat.

Európa sokszínűségét a nyelvi, etnikai, nemzeti és vallási különbözőségek jelentik, ám ez a sokféleség nem osztja meg Európát, inkább gazdagítja. Aligha véletlen, hogy Európa hosszú évszázadok óta befogadó kontinens: menedéket ad, s otthont az arra rászorulóknak, munkát és lehetőséget a nélkülözőknek, megértést és szolidaritást az üldözötteknek. Ez a nyitott és befogadói magatartás tette Európát azzá, ami: a vallási és lelkiismereti szabadság, az ideológiai és szellemi sokszínűség, a tolerancia és nyitottság, valamint a kritikai és önkritikai attitűd kontinensévé. Európa nem engedhet az állam és egyház elválasztásának gyakorlatából, nem engedhet a sajtó- és szólásszabadság alapjából, a faji, nemi és nemzeti alapokon történő differenciálás elutasításából, a törvény előtti egyenlőség követelményéből, az eszmék és ideológiák szabad áramlásának praxisából, az emberi jogok messzemenő tiszteletben tartásából. Máskülönben Európa lényege, a sokszínűség és nyitottság veszne el, s kerülne egy-egy vallás, ideológia vagy eszmerendszer monopol helyzetbe, elnyomva és ellehetetlenítve a az összes többi tőle eltérőt. Márpedig az európai értékrenddel és hagyománnyal ellentétes fundamentalizmus törekszik egy-egy eszmeiség, vallási vagy politikai szándék és irányultság általános normatívvá emelt kizárólagos erejű, kötelező elfogadtatására.

De ugyanígy, élvezzük Európa nyelvi tarkaságát! A toleranciára való nevelés fontos pillanata, egyúttal a gyermekpszichológia kedvelt területe az, amikor a nyelveket tanulni kezdő kisgyerek megérti azt, hogy az idegen nyelven szóló ember beszéde nem artikulálatlan üvöltés, hanem egy másik nyelven, s egy másik kultúrába ágyazódva ugyanazokat az emberi érzéseket és gondolatokat kifejező tagolt emberi beszéd. A szépirodalmi művek fordítása (s ebben a magyar kultúrának hallatlan érdemei vannak, minthogy hagyományosan a legkiválóbb írók, költők fordították és fordítják le a külföldi szépirodalmat) éppen azt az élményt eredményezheti, hogy a nyelvek eltérőségükben is végső soron „kiegészítik” egymást: van, amit az egyik nyelven sokkal pontosabban és egzaktabban tudok kifejezni, mint egy másikon és megfordítva. A nyelvi sokféleségnek köszönhető például az, hogy vannak nyelvek, amelyek a hangsúlyos vagy az időmértékes verselésre alkalmasabbak, s vannak – így a magyar nyelv – amely mindkettőre. A lényeg azonban az, hogy a nyelveket ne pusztán önmagukban, hanem egy-egy kultúra sajátos szóképeinek, hasonlatainak, metaforáinak, avagy szólásainak és közmondásainak hordozóiként szemléljük.

Mélyen jellemző, hogy Európa volt az a kontinens, amely felfedezte a többi földrészt, s nem fordítva. A felfedezés aktusa részben az érdeklődő, a kíváncsi, a világra nyitott ember tevékenysége, részben

azonban a kereskedelmi, a gazdasági és a piaci érdekekből fakadó racionális igény és szükségszerűség.

Mindenesetre sokat elmond, hogy az Európán kívüli világ megismerése épp az európai gondolkodók legjobbjait vezette el azokhoz a gondolatokhoz (főként a felvilágosodástól kezdődően), amelyek a sokszor megfeneklő európai társadalomnak és kultúrának az Európán kívüli társadalmak értékrendjében, gondolkodásában vagy művészetében való megmerítkezésben látták és láttatták a megújulás és felfrissülés kizárólagos lehetőségét.. A „bon sauvage” (jó vadember) jellegzetes felvilágosodás-korabeli figurája, Montesquieu Perzsa levelek c. művének hősei, avagy a magyar Bessenyei Tariménese ezt a „civilizáció” kívüli, ámde valójában az európai ember számára példát adó „civilizált” ember típusát jeleníti meg.

A romantika elveszett illúzióinak csalódott nemzedéke szintén Európán kívül kereste a megtisztulás lehetőségét: Delacroix algériai témájú képei, Puskin Keletre irányuló érdeklődése, a magyar őshazakutatás Ázsiára koncentráló jellege, avagy a késő-romantika zenei témaválasztása, Dvořák „néger” (F-dúr) vonósnégyese, avagy a IX. (e-moll – Új világ) szimfóniájának zenei motívumkincse mind-mind ugyanabból a gondolatból és szándékból fakadt: a „kinti” világ fontosságának és elengedhetetlenségének tudatából.

Aligha véletlen, hogy a XIX. század végi – XX. század eleji nagy művészeti és gondolkodói megújulás, az ún. avantgarde minden tekintetben felfedezi és saját megújulásának folyamatába beépíti a távoli kontinensek képi, zenei és formai világát. Elég, ha a szecesszió távol-keleti ornamentikájára, a kubizmusra, azaz az afrikai népek faragott szobrai megidéző irányzatára, a vadak és az expresszionizmus tarka, leginkább az afrikai és a dél-amerikai népművészet színvilágát felelevenítő univerzumára, avagy a XX. századi komolyzenére és jazzre gondolunk, amely főként afrikai ritmusokat és zenei elemeket emelt át, vagy akár a későbbi beat zenére, amelynek holdudvarában kifejezetten divattá vált az indiai népzene és a szitár hangzásvilágának tanulmányozása és felhasználása (lásd pl. Beatles, Georges Harrison).

Evidencia, hogy Európa önnön gazdagságát részben saját sokszínűségéből, részben a mindenkori befogadói nyitottságából és másokra érzékeny habitusából nyerte el. Talán egész Európa szimbóluma lehetne a bibliai Bábel tornyáról szóló elbeszélés, amely a nyelvek sokféleségének eredetét volt hivatva elbeszélni, s amely – az Isten elleni lázadás bűnös tettetét elítélve ugyan – a sokféleség eredetét igyekezett aitiológiai módon megválaszolni.

Ha a sokféle identitást megkérdőjelezzük, Európa lényegét vonjuk kétségbe. Azt, amely a tanulva saját történelmi katasztrófáiból tarka sokféleségében is képes volt azonos civilizációt, azonos értékrendet, az emberi méltóság azonos felfogását megteremteni.

Bodor Virág – Gábor György interjú

Én már azt a pusztán tényre nagyon jellemzőnek tartom, hogy ez a szavunk, az „Európa” szavunk büszke és komoly hagyományokkal rendelkező szó valójában nem európai eredetű. Sémiaxád eredetű szóról van szó. Ered: napnyugtát, naplementét jelent mert hiszen onnan nézve, a közel-keletről nézve a nap valahol a nyugati földek mögött nyugodott le. Ez azért jellemző számomra, mert valahol már ebben a szóban, Európa elnevezésében benne van Európa egész története. Az a sokszínűség, az a gazdagság, az tudniillik, hogy Európa nem csak önmagából volt képes mindig megújulni a történelemben. Talán önmagában nem is tud semmilyen szervezet, semmilyen organizmus megújulni, hanem máshonnan, mindig máshonnan szívta fel magát, máshonnan gyűjtötte be magába azokat az elemeket, amelyek a saját fejlődéséhez, folyamat jellegéhez szükségesek voltak. Azaz Európának a nyitottsága a külvilágra, az Európán kívüliségre rendkívül jellemző. Amúgy, ha mondjuk, arra keressük a választ, hogy mik lehettek azok az elemek, amelyek Európa identitását a máig ható és a máig meghatározó jellegzetességét meghatározta, akkor talán három, nagyon távolról közelítve, három pillért lehetne mondani, amelyekből az egyik szintén nem európai eredetű. De vegyük sorra. Az egyik ilyen pillérnek a görög filozófiai gondolkodást tekintem. Itt nem is az a lényeg, hogy filozófiai gondolkodás, hanem az a lényeg, hogy racionális gondolkodás. Az érvek racionális levezetése, az hogy a párbeszédekben, a dialógusokban nem a tekintély számít, nem bizonyos transzcendens elvek számítanak, hanem az, hogy hogyan tudok érvelni, hogyan tudom meggyőzni a másikat a saját igazamról, és ehhez hozzátartozik, hogy a párbeszédben érvek csapnak össze, érvekkel. És azt hiszem, mind a mai napig tanulság, hogy folyamatosan a racionális elemnek kell meghatározónak lenni. A másik ilyen elem a római jog, amely tulajdonképpen az ember cselekvési terének a szabadságát határozta meg, az egyén jogosultságát a javakból. Magyarul a magántulajdon itt jelentkezett először, ami az egyéni individuális, személyes jellegnek az előtérbe állítását jelenti. Ráadásul az alanyt, mindenfajta jogvédelem illeti meg, magyarul a személyiség jogai a középpontba helyezkednek. A harmadik elem, erre mondtam, hogy nem európai eredetű, hanem közel-keleti, az a zsidó-keresztény vallási hagyomány. Ez két szempontból alapvetően fontos, mármint Európa jövőjét

tekintve. Az egyik, hogy tudniillik itt fogalmazódik meg, a szabadság gondolata. Gondoljunk csak arra, hogy a tízparancsolat egy helyén azt mondja az Isten, az örökkévaló, hogy én vagyok az Úr, aki kivezettelek téged Egyiptomból, a szolgaság házából. Aki szabaddá tettelek téged. Azaz csak szabad ember, és csak szabad nép tud a törvényekkel értelmesen valamit is kezdeni, a rabszolga elszenvedi a törvényeket, a szabad ember azonban megéli a törvényeket. Tehát a szabadság gondolata, amiben egyébként benne van a szabad akarat gondolatköre is, abba is belefér, hiszen szabadon választunk, szabadon döntünk jó és rossz között. A másik pedig, ami ennek a zsidó-keresztény hagyománynak az egyik lényegét jelenti, hogy tudniillik a történelmi gondolkodást bevezette. Ettől a pillanattól kezdve világossá vált, hogy az ember, szemben mondjuk a görög, vagy római világgal, nem pusztán elszenvedi a végzetet, a fátumot, a sorsot, nem a végzetnek, és a fátumnak, a sorsnak a pofozógépe, hanem maga alakítja a történelmét. A történelmet, aminek kifutása van, aminek értelme van, ami valahonnan, valameddig tart, és ez a valahonnan, valameddig tartó szakasz értelemmel, sőt etikai, morális értelemmel telítődik.

Az előbb említette, hogy Európa a megújulás időszakaiban mindig valahonnan kintről merített.

Itt milyen megújulásra gondoljunk?

Nagyon fontos, hogy Európa sohasem volt köldöknéző. Európa először is mindig befogadó volt, és csak zárójelben jelzem, hogy nagyon szeretném, ha ezt a jellegét megőrizné a későbbiekben is, az eljövendőkben. Európa nyitott volt, önmagán belül is nyitott volt, nem csak kontinensként volt nyitott más kontinensek felé, hanem a kontinensen belül is befogadta az éppen üldözötteket. Nagyon sok példa van erre, de ha megnézzük mondjuk Európa nagy történelmi, vagy kulturális pillanatait, azt láthatjuk, hogy a saját megújulásához is kívülről kereste azokat az elemeket, amelyeket aztán természetes módon dolgozott bele a saját kultúrájába. Ugye, gondoljunk csak arra, hogy a romantika időszakában amikor felfedezi Európa az Európán kívüli világot, és ahhoz pozitívan viszonyul. Delacroix marokkói témájú képeket fest, egy csomó művész elindul távol-keletre élményeket szerezni, témákat szerezni, és közben Európa egyre jobban nyit, akár a zenei hagyományában, pl. az afrikai népzene világa felé, vagy az amerikai népzene világa felé, ebből lesz majd pl. a jazz, vagy a kortárs zenének egy csomó eleme, azaz Európa folyamatosan érdeklődve figyeli a rajta kívül zajló eseményeket. Megjegyzem, hogy talán egyáltalán nem véletlen, hogy a felfedezések, a földrajzi felfedezések lehetősége is Európából indult el. Nyilván annak minden negatív vonzatával is Európa nyitottan figyelte a külvilágot, és mindazt, amit ott talált rögtön hozta haza, rögtön beépítette a saját

kultúrájába, ezek akár kulturális elemek lehettek, de akár mezőgazdasági vonatkozási dolgok is, mindenesetre az derült ki, hogy Európa, Európának ez a nyitottsága megtermékenyítő. Nagyon érdekes, hogy az európai gondolkodók, akik valamilyen kritikai attitűddel viszonyultak az éppen fennállóhoz, mondjuk Európa politikai, vagy hatalmi rendszeréhez (gondoljunk a felvilágosodásbeli gondolkodókra), ők azok, akik az európai civilizációval, és az általuk éppen rossznak, negatívnak tekintett európai civilizációval szembe állítják azt a külső civilizációt, amit Európa ekkor még nem is tekintett annyira civilizációnak, hanem a vademberek világának tekintett. Csakhogy a felvilágosodás gondolkodói ezekből jó vadembereket, bon sauvages-t, jó vadembereket csinál, akik igazából példát mutathatnak, pozitív paradigmaként jelennek meg Európa számára, az európai megújulás számára. Lám-lám, az európai civilizáció tele van bűnnel, bajjal, háborúval, erőszakoskodással, és ebben egyszer csak megjelenik a barbár, a vadember, ám kiderül, hogy ez a barbár, ez a vadember, ez jó vadember, hiszen ő a megtisztulást hozza. Hiszen kiderül, hogy az ő világában, mondjuk, Montesquieu perzsa levelek című munkájára gondolok, az ő világukban ismeretlen az erőszak, ismeretlen a kegyetlenség és ez az, ami példát kell adjon Európa számára.

Most úgy beszéltünk Európáról, mint hogyha ez egy egységes egész volna, és olyan elemekről beszéltünk, amik Európán kívülről érkeztek. Holott Európában is sokfajta, többfajta kultúra létezik együtt és ezek is ugyanígy hatnak egymásra.

Így van. Európát hála Istennek a sokféleség is jellemzi, a kulturális sokféleség, a tradíciók sokfélesége, a vallási sokféleség, a nyelvek sokfélesége, és ez mind-mind érték, olyannyira, hogy én elborzadva figyelném azt, hogy ha valamilyen külső, erőszakos szándék nyilatkozna meg, amely ezeket megpróbálná egységesíteni, egy posztmodern elképzelés alapján. Ezeket nem szabad egységesíteni, Európa ezzel a sokféleséggel az, ami, és ez maradjon is meg ilyenek. Azaz ne találjunk ki se nyelvben eszperantót, se kulturális szokásokban, tradíciókban ne találjunk ki „eszperantót”. Nem baj, még egyszer mondom, direkt pozitív dolog, ha mondjuk a vallási sokszínűség jellemzi ezt a kontinenst, ráadásul meg ugye ez a kontinens, milyen érdekes, mennyire nyitott a különböző távoli kontinensek, mondjuk távol-keleti vallási hagyományok felé, és ezeket ugyanúgy befogadja. A probléma nem a sokszínűséggel van. Még csak azzal sincs probléma, hogy ha – a vallásoknál maradván – az egyes emberek a saját vallási igazságukat tekintik az abszolút igazságnak. A probléma ott kezdődik, amikor ezt a saját hitükből fakadó abszolút igazságot kizárólagossá próbálják tenni. Olyan univerzalisztikus módon kizárólagossá, amelybe már más hagyomány, más

tradíció, más ideológia, más politikai elképzelés, vagy más vallási tradíció nem fér bele. A probléma éppen ez: a fundamentalizmusnak ez az eszperantóban való gondolkodás a lényege, a szürkesség a lényege, az hogy megpróbálja a sokszínűséget egyszínűvé tenni. Azt a sokszínűséget, ami gyönyörű mozaikszerűen tölti ki és teszi ki Európát, amiben ma élünk. Hogyan? A legdurvább politikai, hatalmi eszközökkel. Azaz a sokszínűséget őrizzük meg, ám úgy, hogy közben érdeklődve figyeljük a másikat! Gondoljunk csak arra, hogy mindenki, minden egyes ember igazából a legpontosabban a saját anyanyelvén fejezi ki magát, ez teljesen természetes dolog. De ez nem azt jelenti, hogy ne tanuljunk nyelveket, hiszen fel kell ismernünk azt, hogy a másik beszéde az nem artikulálatlan üvöltés, hanem az ugyanolyan tagolt, emberi gondolatokat kifejező nyelv, mint a miénk. Most így van ez a tradíciókkal, a kulturális tradíciókkal is, a vallási tradíciókkal is. Nem kell megijedni a másiktól, hanem közeledni kell hozzá, meg kell ismerni a másikat.

Bodor Virág – Heller Ágnes interjú

Mit jelent európainak lenni, egyáltalán jelent-e valamit európainak lenni?

Ez nagyon nehéz kérdés. Mindig jelenthet valamit, európainak lenni. Mindig különböző dolgokat jelentett: volt amikor azt jelentette, hogy fehér ember, volt amikor a szabadságot jelentette a despotizmussal szemben, volt amikor azt jelentette hogy a haladás az elmaradással szemben. Mindig másfajta az európai identitás. Minden identitást valakivel szemben állítunk, tehát Európával szembeállítottuk az ázsiai kultúrát, Afrikát, és ezzel szemben határoztuk meg Európa identitását. Ma ezt az identitást nem lehet így meghatározni. Az utolsó identitás a modern Európa volt az elmaradt világgal szemben, ez ma már nem működik, hiszen az egész világ modernné válik, és ha nem is életformájában, de legalább a technológia, vagy a tudomány szempontjából alapjában Kína is modern, India is modern, bizonyos részeit leszámítva Afrika is modern, Latin-Amerika is modernizálódik, úgyhogy ez az identitás már nem működik. Valamilyen új identitást kellene Európának találni, ez még kialakulóban van, ezt még nem tudjuk. Eleinte negatív módon volt jelen, tudja Lévi-Strauss óta

magunkat, mint gyarmatosítót, mint etnokratát azonosítottuk, szebben mondva, mint etnocentrikusat. A gyönyörű másfajta életformákkal, a pluralizmussal szemben monolitiknak. Ma inkább azt mondjuk, mi vagyunk a pluralisták, ők a monolitok. Tehát itt a legkülönbözőbb identitások vannak. Ezek mindig változnak. Ma problémánk van, hogyan határozzuk meg önmagunkat.

Milyen kísérletek vannak erre?

Hát a kísérletek nem nagyon működnek. Ugye, azt mondjuk, Európai Unió, az egy politikai intézmény, elsősorban gazdasági intézmény, de az még nem ad az embereknek identitást. Úgyhogy nem érzek kísérleteket egy európai identitás megfogalmazására, és nem is találok fontosnak különben, hogy egy európai identitás most megfogalmazódjon, mert mint mondtam, mindig egy másik kultúrával szemben fogalmazódott meg, és az ember nem veti el a másik ember kultúráját, mint pogányt, mint elmaradottat, mint primitívet, nem is használja ezeket a kifejezéseket többé, és ettől az európai identitás viszonylagossá válik. Legfeljebb azt mondjuk, hogy ebben a pillanatban Európát a demokrácia jellemzi, ebben a pillanatban a kölcsönös megértés és kompromisszum jellemzi, de ez nem egy erős identitás, ez egy viszonylagos identitás. Mondták, hogy Európát az jellemzi, mindig ez jellemezte, hogy kis területen nagyon sok kultúra található, ezek kölcsönhatásban állnak egymással, nagyon sok nyelvet beszélnek, egy kis területen ezek mind kultúrnyelvek, ezeknek mind van kulturális hagyományuk, ez még mindig valahogy működik, mert ez valóban egy olyan hagyománya Európának, amelyikben nincs szükség szembeállításra. Nincs szükség a másikat, mint negatívát, vagy mint elmaradottat, vagy mint ördögít a falra fesse.

Itt Budapesten, nekünk, milyen identitásaink vannak?

Mindenkinek, gondolom, más, mert véletlenszerű egyedek vagyunk, és kezdünk rájönni arra, hogy véletlenül csöppenünk bele abba a világba, amelyben megszületünk. Az identitásunk kialakul, azaz nem születésünkkel adott. Az újszülöttnél nincs identitása, azon kívül, hogy önmaga, és az emberi fajnak, az emberi létnek a része. Az identitásunk lassan alakul ki, és attól is függ, hogy milyen környezetben alakul ki, hogy mennyire fundamentalista, vagy mennyire liberális a környezet, hogy hányfajta identitásunk lesz, hogy kizárjuk-e a másikat, vagy nem zárjuk ki a másikat. Itt nem lehet többes számban beszélni, csak egyes számban lehet beszélni.

Ha most olyan példákat veszünk, hogy fontos-e nekünk a nemzeti identitásunk, például nekünk, magyaroknak? Fontos-e nekünk az, hogy budapestiek vagyunk? Az is teljesen egyedi?

Azt hiszem, a budapestiek többnyire budapestinek érzik magukat, és a magyar nemzeti identitás is valahogy természet adta identitás, vannak természet adta identitások, amibe beleszületünk. Ugye a magyar nyelv, az anyanyelvünk. És semmilyen nyelvet nem fog úgy beszélni, mint a magyar nyelvet, ennél fogva nagyon nehéz ezt az identitást relativizálni és teljesen feladni. De ez az identitás megsúri a többi identitást. Nagyon sokféle identitása van az embernek. Nekem mondjuk az, hogy magyar vagyok, zsidó vagyok, nő vagyok. Ez is identitás, ez is természet adta, hiszen nőnek születtem, de az, hogy mit jelent nőnek lenni, mivel jár az, hogy nőnek lenni, az már erősen szociálisan determinált. És aztán van egy identitásom, amit magam választottam, hogy filozófus vagyok. Ugye, ez választásom, ebbe nem születtem bele, ezt nem természet adta, ez teljes mértékben szabadon választott. Demokrata vagyok, liberális vagyok. A politikai hozzáállás is szabadon választott, mert hiszen azt nem örököljük a szüleinktől, vagy ritkán örököljük.

Most legutóbb azt mondta, hogy az identitás megengedő is lehet, hiszen sokféle identitás van egymás mellett, az előbb viszont már célzott rá, hogy vannak viszont olyan önmeghatározások, amik kizárják a másikat. Mitől függ, hogy egyik ilyen, a másik olyan? Melyik a megengedő, és melyik, amelyik gátként szolgál egy kommunikációban?

Voltaképpen semelyik identitás nem zárja ki a másikat, az identitások jól élnek egymás mellett, hiszen egyszer az egyik, egyszer a másik kerül előtérbe, és attól is függ, hogy hol vagy, vagy mit csinálsz, vagy milyen kapcsolatra gondolsz, kivel kommunikálsz. Mondjuk, ha kommunikációról van szó, meg kell, kérdezzem, hogy kivel kommunikálsz, milyen szempontból kommunikálsz. Politikai kommunikáció szempontjából ugye az az ország döntő, amelyikben állampolgár, honpolgár vagyok, hiszen ott tudok a politikában, ha nem is az irányításában, hanem a politizálásban részt venni. Tehát ott, az a közeg, amelyikben vagyok, részemről Magyarország, ahol, mint honpolgár tudok működni. Politikai identitásból ez a fontos. Személyesen? Hát én általában személyesen azokkal kötök közelebbi kapcsolatot, akik szellemi lények. Hát főleg filozófusokkal. Minden szerelmem filozófus volt, ugye ez mond valamit? Nem az a fontos, hogy magyar legyen, vagy zsidó legyen vagy akármi legyen, hanem voltaképpen a szellemi kapcsolatok azok, amelyek ezeknek a közeli kapcsolatokat megteremtik. Tehát mindig más identitás kerül előtérbe, helytől, szituációtól, feladattól függően és kapcsolattól függően.

Egy pillanatra még visszatérve a kiindulási ponthoz, amikor arról beszéltünk, hogy az európai identitás most nem annyira fontos. Miért nincs erre szükségünk? Jó, hogy az Európai Unió egy

intézmény, de nem kellene-e Európának Európaként fellépnie, akár gazdasági, akár szellemi téren, vagy bármilyen téren?

Nézze, Európában nagyon sok probléma van, és az identitás problematizálása az egyike ezeknek a problémáknak. Ugye Európa, ahogy említettem relativizálta önmagát. Régen büszke volt önmagára, és a saját fölényét hirdette, most megfordult a játszma, és Európa kisebbségi komplexusban kezd szenvedni. Ennek következménye mind az Unióval együtt és az Unió ellenére, Európa elgyávulása. A kontinens, amelyik cinikus, nem hisz semmiben, az emberek nem hisznek a demokráciában, és ma már a szabadságban sem hisznek, és biztos nem hajlandók megvédeni az európai kultúrát. Szemben Amerikával. Amerikában hisznek a szabadságban, hisznek a liberalizmusban, hisznek a saját eszmékben, saját országukban, hisznek a demokráciában, ez sokkal erősebb háttérrel ad számukra, mint amilyen az európai háttér. Mondom, Európa cinikussá vált.

Mit jelent, hogy nem hajlandók megvédeni a kultúrájukat?

Hát egyáltalán, Európa számára az azonosság Európa értékeivel gyenge lábon áll. Egy szempontból persze azonosulnak vele, hogy ha arról van szó, hogy politikailag, gazdaságilag használják. De ha arról van szó, hogy egy érték, amit meg kellene védeni, ami fontos a számunkra, és aminek a szempontjából más értékeket nem tartunk egyenlőnek. Egyenjogúnak igen, de nem egyenlőnek. Akkor probléma van. Nézze pl. az iszlámizmussal szembeni magatartást! Európa úgy elgyávult az iszlámizmussal szemben, pedig az iszlámizmus nem egy vallás. A vallási tolerancia természetes a mai Európa számára (bár tisztelet azoknak, akiknek természetes, sokaknak persze nem) de az, hogy egy totalitárius irányzattal szemben nem teszik le a lábukat a földre, és engedményeket tesznek annak, nem védik meg a demokráciát, minden mellékönyv nélkül, ez Európa elgyávulásának a jele. Persze nem véletlen és nem újdonság, azért ne csináljunk Európából ideált, Európában jelent meg először a modern totalitárianizmus, itt volt Adolf Hitler, itt volt Sztálin, az európai identitáshoz nem csak a demokrácia, hanem a bonapartizmus is hozzá tartozik. Az európaiak szeretnek, éppen azért mert cinikussá válnak, újra hinni, és ha újra hinni akarnak, nem a demokráciában fognak hinni, hanem a vezérekben fognak hinni. Ez egy nagy problémája az európai kultúrának, a hagyománynak.

II. Migráció – Gábor György tanulmánya

Különbéle okai lehetnek az ember életmódja egészére kiható helyválttatásának, annak, hogy születési helyét vagy szocializációjának környezetét feladva, attól térbelileg és kulturálisan eltávolodik, hogy aztán máshol letelepedve folytassa immár idegenként, de legalábbis idegenben az életét. A migráció és az emigráció, a kiűzetés és a peregrináció, a missziós utak és az egyetemjárások, a zarándok- és felfedező utak, a száműzetés és a kivándorlás, a különféle pogromok, a kitelepítések, az áttelepítések vagy éppen a megélhetési nehézségek ürügyén történő áttelepülések, valamennyi exodus és szecesszió, a bevándorló-, a hontalan-, a disszidens- vagy a menekült-státusz mind-mind egy-egy jellegzetes szociológiai alakzata azoknak az eltérő formáknak, amelyek Európa történelme során különböző helyeken és időpontokban az embert szabadon választott avagy valamilyen külsődleges - politikai, gazdasági, vallási, természeti stb. - kényszer okán megszokott környezetének feladására készítette vagy kényszerítette.

Európa múltjában az országok közötti vándorlásnak, a tér felcserélésének számtalan oka volt: eme okok – miként ezt a fentiekben jeleztük – hol valamilyen (politikai, gazdasági stb.) kényszerből, hol a szabad választás „emberre szabottságából” fakadóan határozták meg az európai ember múlt- és jelenbéli mozgását. Azt, hogy már a régmúltban, azokban az időkben, amikor a közlekedés komoly nehézségeket és nagy veszélyeket rejtett magában, Európa távoli pontjai – ha csak nagyon vékony szálon is -, így vagy úgy összekötődtek: a kereskedelmi stratégiák, a pénzügyi érdekek, a munkahelykeresés kényszerítő ereje, a tanulás és művelődés vágya, vagy csupán a más népek és távoli értékek megismerésének intellektuális igénye folyamatosan utazóvá tette Európa népeit.

Nagy szerepe volt Európában a kulturális és egyetemi centrumok vonzásának. Az egyetemjárás manapság szintén létező gyakorlata a kulturális érintkezés egyik legfőbb formája volt, de a különböző építészpáholyok, avagy a legkülönbözőbb udvarokban dolgozó művészek, tudósok, könyvnyomtatók stb. is jelentősen hozzájárultak a nemzetközi, avagy a „nemzetek feletti” Európa kialakulásához. Ezt a „kozmpolita” nemzetek fölöttiséget jelenítette meg a kereszténység is, a maga univerzalisztikus, azaz egyetemes, mindenhol és minden időben érvényes eszmerendszerével, de ezt segítette elő a latin egyetemes és nemzetközi nyelve is. Aligha véletlen, hogy a későbbiekben, a nemzetállamok létrejöttének és a nemzeti nyelvek megszilárdulásának idején a latin (és volt idő amikor – így például a reneszánszban – a görög) nyelv változatlanul a tudás, az iskolázottság és a felkészültség kifejezői voltak. Ugyanakkor jellemző, hogy a reformáció a Biblia nemzeti nyelvekre való lefordításának és

kinyomtatásának gyakorlatával élve részben megerősítette a nemzeti nyelvek státuszát, részben alapvető érdemei voltak abban, hogy országonként eltérő módon, de megerősödött és megszilárdult a nemzeti irodalmi és köznyelv. Ez azonban nem a kulturális és nyelvi fragmentációt erősítette Európában, hanem a nemzeti kultúrák szerepének felértékelődését vonta maga után: a sajátos értékeknek, a nemzeti hagyományoknak, a szellemi és tárgyi kultúrának a megerősödését és – a nemzeti nyelv szerepének felértékelődéséből fakadóan – a nemzeti irodalom megnőtt súlyát és jelentőségét.

Figyelemre méltó történelmi jelenség (Magyarországon ennek súlyát és szerepét aligha lehetne túlértékelni) az a folyamat, amikor az ország nehéz gazdasági helyzete, az elmaradottabb oktatási körülmények, a kezdő értelmiségiek jobb lehetőségei, avagy egyes állampolgárok vallási-felekezeti alapon történő tömeges kirekesztése és ellehetetlenítése (például Magyarországon a zsidókkal szemben meghozott törvények, így például a numerus clausus) sokakat, főként a tehetséges és továbbtanulni vágyó fiatalokat arra kényszerítette, hogy elhagyja az országot, s előbb Európa jelentős egyetemén folytassa tanulmányait, majd a kezdő tudósoknak és kutatóknak a legjobb lehetőségeket és körülményeket biztosító Egyesült Államokban letelepedve folytassa tevékenységét. A magyar Nobel-díjasok egész sora a fenti pályát futotta be, elindulva a legendás Fasori Evangélikus Gimnáziumból, s kikötve valamelyik USA-beli egyetemen vagy kutatóközpontban. (A migrációnak ez a fajtája természetesen még ma is ismert: Magyarországon egyre több értelmiségi, orvosok, kutatók, mérnökök, de sportolók és sportedzők is) választják a hasonló életutat, nyilvánvalóan és úgyszólván kizárólagosan gazdasági megfontolásokból.)

Mindenesetre jellemző az európai dinamizmusra és átjárhatóságra, hogy még a diktatúrák idején, a bezártság és a „vasfüggöny” metaforájával leírt időszakokban is – ha csak csekély mértékben, s főként a rendszer kedvezményezettjei számára – megmaradtak a személyes kapcsolattartás különféle formái, s a vasfüggöny – a szellemi áramlatok tekintetében, s főként Magyarországon – meglehetősen átjárhatónak bizonyult.

A mai migrációs folyamatok alapvető szociológiai kérdéseket feszegetnek. Egyfelől kimutatható módon érzékelhető, hogy – főként társadalmi, szociológiai és mentalitásbéli okokból fakadóan – a lakóhely- és munkahely-változtatás tekintetében jelentős különbség mutatható ki Európa nyugati és keleti fele között. Míg a nyugati országok lakosságát egy alapvetően dinamikusnak nevezhető habitus

jellemzi, addig a keleti részen a „földhöz- és röghöz kötöttség” (azaz a lakóhely elsőbbségét hangsúlyozó) tradicionálisabb („feudális”) vonások a meghatározóak. Ennek okain érdemes elgondolkodni, mindenesetre ezt magyarázhatja az Európa két felére jellemző eltérő fejlődés és fejlettség. A kapitalista, polgári viszonyok dinamikus jellege más életformát vont maga után, mint a keleti országok fél-kapitalista, fél-feudális, a jobbágyfelszabadítást is csak igen nagy késéssel megvalósító formációja. A diktatúrák – s ebből a szempontból mindegy, milyen „színű” diktatúráról van szó – kifejezetten ellene voltak és meggátolták a személy szabad mozgását, hiszen a hatalom alapvetően mindent az ellenőrzés, a számontartás és a megfigyelhetőség szempontjai alá rendelt.

De ezt a dinamikus-statikus dichotómiát magyarázhatják a tulajdonviszonyokban és az anyagi helyzetekben kimutatható különbségek is. Hiszen másként alakult azokban az országokban a viszony a lakáshoz, ahol leggyakrabban és legjellemzőbb formában hosszú időn át a tulajdonlás egyetlen módja maradhatott ez a forma, s ahol a lakás megszerzése úgyszólván generációs programnak minősült, továbbá ahol a lakás kifizetése évtizedekre tett adóssá és kiszolgáltatottá emberek millióit. A lakás a keleti országokban a személyesség és a mindenre ránehézkedő állammal szemben az individualitás úgyszólván egyetlen jelképe maradt, maradhatott. Mindenesetre jól kitapintható szociológiai és szociálpszichológiai okai vannak annak, hogy a statikus versus dinamikus forma oly masszívnak és determináltnak tűnik mind a mai napig.

A migráció ugyanakkor felvet más kérdéseket is: mindenekelőtt egy-egy országnak és társadalomnak a tűrőképességét, toleranciáját, nyitottságát és szolidaritási készségét. Hiszen ma Európát kettős migráció éri: egyfelől az Európán belüli „belső” migráció, azaz a gazdaságilag elmaradottabb, ún. rendszerváltó országokból nyugatra áramló munkaerő mozgása (lásd pl. a lengyelek egyre nagyobb angoliai, a szerbek és horvátok, illetve a törökök hagyományos németországi, valamint a románok és a balkáni romák immár több kiélezett konfliktust involváló olaszországi jelenlétét stb), de másfelől Európa fokozódó mértékben tapasztalhatja meg a „külső” migráció formáit is. A globalizációs helyzetből fakadóan egyre többen érkeznek Európába más kontinensekről, más civilizációs és vallási környezetből. A kérdés kettős: részben az, hogy az egyes fogadó országok képesek-e biztosítani a szükséges szociális biztonsági hálót (a kérdés égető, hiszen az ún. jóléti társadalmak lassú visszaszorulásával párhuzamosan az állam egyre kevésbé képes a terheket vállalni – mindenhol jelentős gond például az egészségbiztosítás vagy a nyugdíjbiztosítás helyzete és állapota), vagyis a

migrációból fakadó terhek egyre nagyobb része az adózó állampolgárokat sújtja. Másrészt kérdés az, hogy az egyes országokba érkezők miként képesek (képesek-e egyáltalán) összeegyeztetni és lehetőség szerint minél kevesebb konfliktus árán összhangba hozni saját értékrendjüket, szokásaikat és elvárásaikat a fogadó országgal? Továbbá: van-e lehetőségük egy viszonylag zökkenőmentes asszimilációra, avagy a befogadásuk pillanatától kezdődően a belső kirekesztés különféle módjai (külvárosi gettósodás, kirekesztődés, reménytelen leszakadás stb.) várnak rájuk. Ebben a vonatkozásban külön kérdés, hogy melyik hagyomány mentén könnyebb és melyik mentén nehezebb (vagy egyenesen lehetetlen) a beilleszkedés; mely civilizatorikus vagy vallási hagyomány segíti vagy nehezíti az integráció folyamatát. De másfelől kérdés, hogy a befogadói társadalom mennyire nyitott, rugalmas és toleráns, avagy éppen ellenkezőleg: mennyire bezárkózó, elutasító, netán xenofób.

A migráció ugyancsak létező és rendkívül elterjedt, mind gazdaságilag, mind kulturálisan felettebb fontos és egyre fontosabb formája a turizmus (benne a kulturális és konferencia-turizmussal). Ennek gazdasági kihatása, a nemzeti jövedelemre és a szolgáltatóiparra ma, főként az európai országokban egyre jelentősebb, de a „szellemi találkozások” és érintkezések spirituális hatásától sem lehet eltekinteni. Mindenesetre napjaink turizmusának látványos formájára különösképp igaz, amit a globalizáció egészére általában el szokás mondani: a világ ténylegesen „összement”, „összeszugerodott”, s ennek szociológiai és pszichológiai vonzatai ma még legfeljebb csak sejthetőek, de következményei beláthatatlanok.

Bodor Virág – Sík Endre interjú

A történelem folyamán hogyan kezdődött a migráció, és mostanában hol tart?

Persze, mindig mozgtak az emberek, bár én úgy gondolom, hogy a mozgás mindig kényszerből van. Ha az embereket hagyják békében, nyugodtan és gazdagságban élni, akkor maguktól nem mozognak, ha csak nem turistáskodnak, de az is egy újabb dolog. Mozogtak honfoglaló eleink is. Mindazonáltal migrációnak leírni azt, amit a honfoglalók tettek, az azért nagyon tudománytalan lenne, lévén, hogy abban az időben egy csomó olyan intézmény nem létezett, ami a mai világban, a

migrációnak a lényegét alkotja. Például nem voltak határok a mai értelemben, meg nem voltak nemzetek, amelyek kormányokat és nemzetállamokat menedzselték volna, következésképpen nem volt min átlépni, márpedig a nemzetközi migráció mindig határok és kultúrák átlépését jelenti.

Mikortól beszélhetünk migrációról? Hogy hívtuk előtte, bár nem is a neve a lényeg, hanem hogy mi volt a jelentősége korábban?

Előtte nem hívtuk, mert előtte mi, szociológusok sem voltunk, az emberek csak úgy éltek bele a vakvilágba és éltek boldogan, vagy boldogtalanul. De mondjuk, azóta létezik ez tudományos kutatás tárgyként, amióta probléma. Persze probléma korábban is volt, de mióta felismertük, hogy probléma. Az első ilyen elkülönült szakmai migráció-kutatásnak nevezhető elemzések, azok ugye a XIX. század közepén, nem meglepő módon, Angliában történtek, ugyanis, ehhez kell adat, márpedig Angliában volt a statisztika olyan fejlett, hogy már az egész országból tudott különböző városok és régiók, falvak és régiók, városok és falvak közötti mozgásokról muníciót adni a tudománynak elemzésre.

Érdekes kérdés, hogy népmozgások korábban is voltak, népcsoportok költöztek, vándoroltak, meghódítottak területeket. Előtte ez akkor miért nem okozott problémát? Mert ugye azt mondta, hogy onnan kezdve létezik, hogy problémát okoz.

Onnan kezdve létezik nekünk – tudományosan. Születés, meg halál is létezett a demográfia feltalálása előtt, és problémát is okozott, hogy ha nem ment simán, csak éppen nem elemeztük. Én erre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy nem létezett a migráció, a tudományos értelemben vett jelenségként.

Mi az, amiben most problémát okoz? Mi az, ami miatt foglalkozni kell vele?

Azért okoz problémát a migráció, mert a határokon átlépő emberek nagyon sokszor önmaguk is nagyon megváltozott körülmények között találják magukat. És a többség számára, tehát ahová ők migrálnak, ott is megváltoztatják egy csomó szempontból az életet. Ez azt jelenti, hogy a munkaerőpiacon versenytársak lesznek – vállalkozóként. Hogy ne csak negatívumokat mondjak rögtön: hoznak dolgokat, anyagokat, megoldásokat, amelyek korábban nem voltak, tehát gazdagítják az életet, de ugyanakkor ilyen szempontból is versenytársak. Olcsóbb javakat is hoznak, ami viszont a másik vállalkozónak jelent versenyt. Nagyon sokszor beszélnek arról, hogy a határok átlépése gyakran kultúrák közötti mozgást jelent. Más szokásokat jelent. Más nyelven beszélnek, más életritmusuk van, más a testkultúrájuk, más távolságot tartanak például elfogadhatónak beszélgetéseknél. Ezek mind félreértésekre, gyanakvásokra adhatnak okot, és ha még hozzátesszük,

hogy ráadásul nagyon sokfélék a migránsok, és sokfélék a többségi társadalomban élők is, és ha még beleszámítjuk, hogy a világ amúgy is változik állandóan, akkor el lehet képzelni, hogy a migrációban potenciálisan mindig benne van a veszély, a bizonytalanság, az átláthatatlanság lehetősége.

De hát ilyen maga a világ, ez maga az élet, az életben is benne van a veszély lehetősége.

Én sem gondolom, hogy a migráció valamiféle deviancia lenne, az teljesen természetes része a mindennapjainknak. Én csak azt magyarázom, hogy mitől válik ez mondjuk kutatásoknak olyan gyakran tárgyává. Nagyon ritkán kutatnak olyan kicsi falvakat, ahol századokon keresztül nem történik semmi. Mondjuk, nem hiszem, hogy ilyen van, de ha van, akkor azon nem nagyon lehet mit kutatni.

Az elmúlt évtizedekben hogyan változtak a migrációs trendek? Mik azok a fő okok, amik miatt emberek jönnek és mennek Európában és főleg Magyarországon?

Itt, ugye volt egy rendszerváltásunk. A rendszerváltáshoz képest, nagyon nagy változások történtek a migrációban is. Mondjuk, nagyon leegyszerűsítve a rendszerváltás előtt nem volt migráció, ez így persze nem igaz, mert tudjuk, hogy ötvenhatban nagyon sok magyar szaladt neki a határnak, és létrejött egy magyar diaszpóra, egy időben egy helyen nagyon hasonló emberek alakítottak kis magyar világokat a földgolyó különböző részein. És ezzel hatottak egymásra is, de hatottak persze Magyarországra is. Ez egy ilyen igazi diaszpóra helyzet. De Magyarországra is jöttek, az egyébként nagyon zárt szocializmus éveit kétszer is volt államilag szervezett migráció, egyrészt a görögök jöttek, a veszített szabadságharcuk után, vagy forradalmuk, háborújuk után, illetve amikor a chilei rendszer megbukott, akkor jött egy kisebb chilei-kolónia Magyarországra. Ezen kívül volt a mindig folyó, nem hivatalos migráció. Emlékszünk, hogy névházasságokon keresztül lehetett Magyarországra jönni, elit értelmiségiek a határon túli magyar közösségből megtalálták az utat Magyarországra, ha veszélyben voltak, vagy úgy érezték, veszélyben vannak. De ezeket leszámítva, ez egy zárt világ volt. Ehhez képest a rendszerváltással a határok teljesen kinyíltak, egyik pillanatról a másikra, Magyarország része lett egy összvilági migrációs folyamatnak. Bizony nagyon sok olyan folyamat indult be, amire korábban nem voltak felkészülve a magyar hatóságok.

Például?

A legelején, sőt szinte a rendszerváltás ehhez kapcsolódik, elsősorban a románok, nem mondhatom, hogy a határon túli magyarok, de ez zömében erdélyi, romániai magyaroknak a Magyarországra történő, részben vándorlása, részben menekülése, részben átfutása volt. Mert nagyon sokan, főleg az elején, átmentek Magyarországon. Ez tulajdonképpen egy olyan helyzetben történt, amikor még erről

nyilvánosan beszélni sem lehetett. Hiszen ez nyolcvannyolcban történt, akkor meg, még tudományos fogalma sem volt a politikának arra, hogy hogyan nevezze ezeket az embereket. És volt még a szocialista táboron belül az a megállapodás, hogy a másik országban lévő etnikai kisebbségekről nem illik beszélni, tehát még tabut is jelentett ez a kommunikációs rend, ami itt hirtelen spontán módon megváltozott, és ez nagyon sok spontán folyamatot indított el, és erre még szerintem a rendszerváltás is erősen hatott. Nem sokkal később Jugoszlávia szétesése, újabb nagy migrációs folyamatokat indított meg, ebben az esetben kisebb részben etnikai magyarok jöttek, de hát ők is bőségesen találtak meg Magyarországot, sokkal nagyobb mennyiségben Magyarországon keresztül migráltak, Németország, Ausztria felé. Velük együtt más etnikájú, elsősorban Jugoszláviából származó emberek. A rendszerváltáshoz szervesen kapcsolódó, a rendszerváltás folyamataival összefüggő két első nagy migrációs hullám után beállt a migráció a maga normál menetére. Vagyis mindig jöttek menekültek, akik korábban nem nagyon találtak Magyarországon befogadásra módot, és ez sokat nem változott az Európai Unióhoz való csatlakozás óta sem. Másfelől jöttek az Európai Unióból is, házasság kedvéért, dolgozni, a legkülönbözőbb egyéni okokból, tehát hogy mondjam, Magyarország egy normális migráns országgá vált.

Ha összehasonlítjuk más Uniós tagországokkal Magyarországot, akkor itt több, vagy kevesebb problémát okoz a migráció?

Sokkal kevesebb problémát. Összlétszámában is, a migránsok aránya eltörpül más országok migránsaihoz, más népességéhez képest, de még ezen a nagyon kicsi arányon belül is a túlnyomó része magyar. Egyszerűen csak a határok csináltak belőlük migránst, tehát ugyanolyan magyarok, mint mi vagyunk, ilyen értelemben nem is lehet konfliktusról és migrációs problémáról beszélni. Másfelől az emigráció, tehát a Magyarországról való kifelé migrálás sem jelentős, ugye nagyon sokszor hallottuk ezt a 2004-es európai uniós csatlakozás kapcsán, ugye az EU 15-ből, tehát a régi EU-ból, a nyugati EU-ból, hogy ugye majd jönnek a kelet-európaiak, és eleszik a kenyereinket és elveszik a munkahelyeinket – soha nem volt erre Magyarország tekintetében semmiféle jel, és semmiféle veszély. Ez nem is következett be.

Az interjú előtt még váltottunk pár szót, akkor mondta, hogy a statisztikák nem tudják követni a valóságot, a migráció valóságát. Ez miért van?

Egyfelől a statisztika mindig késleltetve reagál, ez teljesen normális, itt inkább az az izgalmas, hogy mi úgy látjuk, hogy a migráció-statisztika egyre kevésbé fog tudni a jövőben reagálni a migrációban

végbemenő átalakulásokra. Ha, mondjuk, az Európai Unión belül vagyunk, akkor az Európai Unió társországi közötti migrációra egyszerűen nincs statisztika, mert hogy nincs kötelező nyilvántartás, nem történik határátlépés, hála Schengen-nek, aminek persze állampolgárként nagyon örülünk, de migráció statisztika szempontjából ez egyszerűen azt jelenti, hogy erre nem lesz adatunk, úgy, mint a történelem előtti időkre nem volt adatunk. Márpedig a határon túli magyar közösségek jó része most akkor Európai Unión belülre került, tehát ezeket a mozgásokat a statisztika nem fogja tudni követni ezután. De ami még fontosabb, hogy a migráció természete is teljesen átalakult. Gondolja meg, hogy pl. hála a fapadosoknak, manapság az már egyáltalán nem kivitelezhetetlen, hogy valakinek akár egyszerre két országban is legyen teljes értékű jelenléte, ami azt jelenti, hogy az egyik országban dolgozik, és akkor a szabadsága idején, vagy hétvégén, vagy a fizetetlen szabadsága idején dolgozik a másik országban, és az egyik országban bér munkás, a másik országban meg vállalkozó. Felesége is már sok helyen lehet könnyedén egyes embereknek, már nem csak a taxisofőröknek.

Ha még másik pozitív példát keresünk, hogy mi mindenre jó a mozgás. Azon túl, hogy több feleségünk lehet, azon túl azért ennek még rengeteg pozitív hozadéka is van. Amit már mondott az elején néhányat, hogy új megoldások, a verseny az nyilván pozitív dolgokat is szül. Egy versenyhelyzet, az sokszor jóra is jön ki. Mik még?

Igen, a versenyhelyzet, az a versenytársnak rossz, de azoknak, akiknek a versenytársammal együtt a kegyéért versenyzünk, annak persze jó. Tehát ott mindig vannak nyertesek és vesztesek. Azt szokták mondani, hogy jó példa a migráció előnyeire a kulturális sokféleség. Rögtön hozzáteszem, hogy ennek természetesen hátrányai is vannak, a meghatározott szituációban legalább ennyi, ha nem több bajjal jár a kulturális keveredés, mint nyereséggel. A kínai éttermek megjelenése a gyorsbüfétől a nagyon elit éttermekig, meg a japán, meg az olasz, meg az összes többi, ez feltétlenül kulináris értelemben vett nyereség. Szerintem, én nem értek hozzá, de úgy képzem, hogy genetikai értelemben is nyereség lehet ez a keveredés, ha feltételezzük, hogy a sokféleségből az eltérések miatt, érdekes kombinációk jönnek létre, de ez, meg hitvallás kérdése, más mondhatja azt, hogy a magyar vér felhígul.

A magyar vér, ami egyébként mit takart?

Ugye ezt attól kell megkérdezni, aki a magyar vér felhígulását és a testnedvek nemzeti gyökerét emlegetik.

Pont ennek a témának a kapcsán kezdtük el körbejárni, a magyart, mint nemzetiséget.

Igen, de akkor hadd mondjam azt, amiről tényleg sokszor lehet hallani, hogy a nyelv, hogy a magyar nyelv, elveszíti a maga intaktságát és az idegenből behordott nyelvek elcsúfítják és lehetetlenné teszik. Itt nyelvészeti előadást nem tartanék, de ami biztos, hogy a magyar nyelv olyan kőkemény védőfalat jelent Magyarország számára, amelyet csak nagyon kevés nyelv a világon, amellyel az országok között csak nagyon kevés dicsekedhet. Meggyőződésem, hogy a magyar migrációs politika nem létezik (mert nem nagyon van migrációs politika) az a lényege, hogy nem nagyon van szükség rá. Mert ugye a magyar nyelv egyedülisége és nehézsége, vagy legalábbis az a hit, hogy olyan nehéz, amit mi magyarok is terjesztünk, ez olyan védőhálót jelent, ami megakadályoz lényegében mindenkit, aki nem kifejezetten akar magyar nyelven megtanulni, hogy Magyarországra jöjjön dolgozni, vagy élni. Márpedig ha valaki magyarul meg akar tanulni, annak már jó oka van, megint csak egy férj, vagy egy feleség, vagy az életét főtette arra, hogy megtanul egy nyelvet, amit kevesen tudnak a világon, de hát ezektől meg nem kell félni egy országot.

Erről van tapasztalat, hogy a magyar nyelv az tényleg nehezebb másnál? Ezt ugye mi mondjuk, de...

Ugye ezt én sem tudom, de ezt a szociológiai elemet ragadnám ki, hogy ha mi ezt állítjuk és fennhangon hirdetjük, hogy a magyar nyelv nehéz, ez nyilván nagyon sok embert, akiben esetleg felmerülhet, hogy megtanul magyarul, ez egyszerűen lebeszél róla. Ugyanígy a magyarokról a nemzetközi összehasonlító kutatások tényleg sokszor kimutatták, hogy idegenellenesek. Hogy mennyire megbízható ez a statisztika, ez egy kérdés, de ami érdekes, hogy ha ez megint széles körben elfogadottá és elterjedtté válik, akkor egyfelől persze rossz hírünket kelti a világban, már legalábbis a világnak abban a részében, ahol az idegenellenesség nem comme-il-faut, másfelől pedig az idegenek, a menekültek, tudván ezt, elkerülik Magyarországot. Tehát ez is, a hiedelmeknek és a világnézeteknek ilyen elterjesztése, az bizony a migrációs politika informális része.

Bodor Virág - Tamás Pál interjú

Ebben a műsorban sok szempontból fogunk foglalkozni a migrációval. Az egyik szempont nyilván az, hogy a magyarok mennyire mozgékonyak. Erről azt szokták mondani, hogy a magyar a világ egyik legstatikusabb népsége. Ez igaz?

Én nem mondanám, hogy a világ egyik legstatikusabb népsége, ugyanis nem lehet minket összehasonlítani a tamilokkal, vagy az indiánokkal. De ezen a térfélen, itt Közép-Kelet Európában, valóban a magyarok hagyományosan helyben ülőknek számítanak. Különösen érdekes, hogy helyben ülők azok a csoportjaink, és ez egy új történet itt Közép-európában, akik itthon, legalábbis gazdaságilag kudarcot vallottak. Tehát ezalatt azt értem, hogy az, hogy egy tehetséges divattervező, vagy fizikus a világban máshol is megél, és próbálkozik, és dolgozik és haza jön, és megint oda megy, ez nem lepett meg senkit Európában. De Lengyelországból és Romániából tulajdonképpen az elmúlt 15 évben a munkanélküliek igen nagy számban mentek el, tehát akik itthon nem találtak megélhetést. És ott vagy sikeresek lettek vagy nem, de sokat tanultak és megragadtak nyugat-európai, dél-európai országok munkaerőpiacain. Na, most a moldvai, vagy észak-erdélyi munkanélküli, a kelet-lengyelországi, a galíciai munkanélküli elment, megtalálta a helyét, és ezzel ideiglenesen otthon is csökkentette a feszültséget. Közben a Kelet-magyarországi, a szabolcsi és a borsodi bizony itthon maradt.

És ez miért van így?

Én azt gondolom, hogy itt vannak kulturális okok, tehát ha vannak olyan rásegítő mechanizmusok, olyan véletlen, vagy nem véletlen faktorok, amelyek ezeknek az embereknek a világban valamilyen biztonságot adnak, akkor jobban vállalkoznak. A lengyeleknél hagyományosan igen nagy munka emigráció volt Lengyelországból. Magyarországról inkább akkor mentek el emberek, ha politikai nézetükért, hitükért, vallásukért, nem tudom miért, üldözték őket. Ha nem volt üldözés, akkor csak azért, mert valaki egyszerűen szegény, azért nem ment el, leszámítva egészen korai csoportjait a kivándorlóknak a Monarchiából a századfordulón. Romániából egy munkanélküli, négy osztályos, vagy képzetlen ember is el tud menni Olaszországba, Spanyolországba, Portugáliába, mert nagyjából a nyelvel mégiscsak kijön. Ezzel sokat vicceltünk, hát igen, a románok azt hiszik magukról, hogy latinok, he,he,he....De mégis csak úgy van, hogy egy moldvai munkanélküli nagyon hamar el tud helyezkedni Dél-Olaszországban, például egy öreg néni ellátását biztosító szociális nővérként, míg

egy hasonló magyar hölgy Szabolcsból nem tud, mert nem tud olyan nyelven, hogy a névvel valahogy mégiscsak megértesse magát. Ezek nagyon fontos történetek, nincs saját nemzeti mintája, és nincs nemzetközi kapcsolódási pontja a magyar potenciális migránsnak.

Az mit jelent, hogy kapcsolódási mintája? A nemzetközi kapcsolódási minta, az nyelvi okra visszavezethető?

Nyelvi okra, meg arra, hogy nincsenek ott olyan közösségek, akik fogadják. Általában a bevándorlás, kivándorlás etnikai kis fonalak mentén történik. Tehát először van öt koreai San Francisco-ban, a sarkon árulják a zöldséget, akkor utána kijön hozzájuk a hatodik. Most már ez nem így van, de így volt harminc éve. És akkor a hatodik is először velük lakik, ő is elkezd zöldséget árulni. Most már ez ugyanígy van a vállalatokkal. Van egy japán vállalkozás, akkor ott elhelyezkedik egy Amerikában szerencsét próbáló, fiatal, japán mérnök, és akkor onnan megy tovább, amikor már ismeri a dolgot. Teljesen így működik a baltikumiak és a lengyelek munkahelyszerzése a skandináv országokban. Lényegében ilyen magyar hálózatokról nem tudunk. Hozzáteszem, hogy Magyarországon nincsenek (legalábbis én nem tudok róla, vagy a széles nagyközönség előtt nagyon rosszul vannak hirdetve) olyan vállalkozások, amelyek lényegében munkásokat közvetítenének Nyugat-Európa felé. Egy vidéki, lengyel fiúnak nem kell magának Írországból munkát keresnie, elmegy egy lengyel ügynökséghez, aki kisegíti őt, helyzetbe hozza, sőt lakáshoz juttatja, helyi egyházközösségbe bejuttatja. Természetesen ez nem ingyen és barátságból van, ez egy üzlet, egy vállalkozás, szolgáltatás. Nemrég láttam egy magyar honlap fórumán, hogy egy fiatal fiú kérdezte, hogyan vágjon bele, ha el akar menni Nyugat-Európába? És jött húsz válasz olyanoktól, akik ezt már megpróbálták, és tanácsolták, hogy legyen kétezer eurója tartalékba, vigyázzon erre, ne vigyázzon arra, de egyetlen egy olyan vállalkozás sem jelentkezett, aki azt mondta volna, hogy öreg, írj nekem és akkor én majd segítek.

Most erről a témáról úgy beszélünk, mintha ez Magyarországon hiányosság volna. Az? És miért lenne jó, hogy ha ez a hálózat mégiscsak kiépülne Magyarországon?

Én azt gondolom, hogy vannak olyan csoportok, rétegek, települési körzetek, ahol a következő években sem lesz elég munka. Magyarországon probléma az, hogy ha nem is hivatalosan, de mondjuk 20%, a munkanélküliség, mert nagyon kicsi a munkaerőpiac, és ezen a munkaerőpiacon bizonyos képzett és fiatal rétegek ideiglenesen nehezen helyezkednek el. Ideiglenesen, mert a 45 és 55 között született, ún. bébi-bumm generáció, tehát akik a háború utáni nagy rekonstrukció gyerekei voltak (akkor nagy volt a szülési kedv) mostanság elmennek nyugdíjba, és akkor Magyarországon

hihetetlen sok területen a legélesebb munkaerőhiány keletkezik. A srácok egy-öt évet eldolgoznának Svédországban, Finnországban, vagy bárhol, sőt biztos, hogy a felük kinn is maradna, de a másik felük azért garantáltan hazajönne, és 5-8 év múlva, amikor ez a 45-50 év körüli generáció nyugdíjba megy, ő lehetne a Jani. Átvehetné a cégeket, átvehetné a vállalatokat, a tanszékeket, az intézeteket, de addig valamit csinálnia kellene, és közben még valamit tanulnia is kellene. És erre nincsen semmifajta mechanizmus, és ha ez nem történik meg, akkor a sok frusztrált ember itthon marad. Elhelyezni őket itthon igazán jól, ideiglenesen nem tudjuk, pedig az ő funkcióikban abszolút szükség lenne rájuk. Tehát mindent, amit addig tanulnak, duplán érvényesíthetnek itthon. És ez különben, láthatóan stabilizálja a politikai rendszereket is. Hozzáteszem, hogy lehet mérni Lengyelországban, Romániában, vagy akár a tőlük keletebbre, az ebben a dologban nagyon nagy arányban résztvevő Moldáviában, hogy ott is, hozzánk hasonló politikai atmoszféra uralkodott. Nagy, egymást maró, politikai elitiek, itt a világvége, elkeseredett, megkeseredett emberek, és amikor ezek az emberek egy része ideiglenesen talált munkát külföldön, akkor ezekben az országokban lehültek a túlfűtött politikai konfliktusok. Egyszerűen nyugalom lett: az izgágák, az elégedetlenek, a kudarcot vallottak ideiglenesen megtalálták a világban a helyüket.

Arra mi a garancia, hogy a fele hazajön ezeknek a külföldre költözőknek?

Én azt látom, azt olvasom a külföldi kollégáim vizsgálataiban, hogy a fele azért haza szokott most már jönni. Természetesen szó sincs arról, hogy nem marad ott. Nagyon érdekes például, hogy látom a román újságot, és látom mondjuk a spanyol újságot. A román újság úgy beszél a Spanyolországban élő, másfélmillió, kétmillió erdélyi munkásról, mint akik románok, és akik csak ideiglenesen ott vannak. Közben ezek már kiviszik a gyerekeiket, a feleségüket, már a gyerekek ott járnak iskolába, és az ottani szociális hálózatok pedig már mint új bevándorlókról beszélnek róluk. Tehát nem ideiglenes bevándorlókról, nem Gastarbeiterek-ről beszél, vendégmunkásokról, hanem új bevándorlókról. Most az igazság természetesen valahol középben van, számosan természetesen ott fognak valamilyen módon érvényesülni, de nagyon sokan hazajárnak, hazajönnek, mert mondom, itt könnyebben tudják a képességeiket, az ott tanult dolgokat, tőkét is bevetni. Tehát ha valaki összeszed, rendesen a fogaihoz verve az eurót, Spanyolországban, Portugáliában mondjuk húszezer eurót pár év alatt, hát abból ott sokat nem tud csinálni. De ugyanez az összeg többet ér, ha hazamegy a moldvai falujába. Hazamehetne, mondjuk a szabolcsi, vagy hernádvölgyi falujába is, és ott már abból a húszezer euróból el lehetne valamilyen vállalkozást indítani. Abból ott ő valamilyen jeles emberré válik. És ezt

sokan meg is csinálják. Egyébként a mintát itt a németországi törökök mutatják, akik közül persze nem milliók, de sok ezrek belevágtak kis üzletekbe, kis vállalkozásokba Törökországban, és ezekkel sikeresek is. Az alattuk lévő falvakat persze így civilizálták is. Ilyen hatások elkelnének például dél-Baranyában, vagy közép-Somogyban, vagy Szabolcsban is.

Annak megvannak-e a magyar hagyományai, hogy az ideérkező külföldi munkaerőtől tanuljunk valamit? Nézzünk egy fordított munka-migrációt, a bejövő migrációt?

Van egy idevágó, friss vizsgálatunk, ahol azt kérdeztük az emberektől, hogy az egyenlő esélyekre szavaznak, vagy inkább magyaroknak kell előbb biztosítani az állásba lépés lehetőségét. Nem emlékszem a pontos számra, de hetvenöt, nyolcvan százalék körül volt az az arány, akik azt mondták, hogy a magyarokat kell előnyben részesíteni, a külföldi akkor jöjjön, ha már mi nem akarjuk, vagy nem tudjuk betölteni az állást. Most ez nyilván az EU-ban nem így van. Azt gondolom, hogy nincsen igazán ez a dolog Magyarországon végigbeszélve, föl sincs vetve. Most nem az Erdélyből, vagy Kárpátaljáról érkezőkről beszélek, nem azokról, akik tulajdonképpen alkalmazkodnak, keményen dolgoznak, úgy viselkednek sokszor mint egy kelet-európai bevándorló Amerikában. Ők hajtanak keményen, túrnak, ővelük a főnök jobban szemtelenkedhet, őket jobban meg lehet alázni, persze csak addig, amíg ki nem nőttek az itteni gyökereik, és akkor már persze ők is ugyanúgy működnek mint az összes többiek. Ugyanakkor ők könnyebben, hamarabb vehetők rá arra, hogy keményebb karriert építsenek föl egy csomó szakmai munkahelyen, mert hogy nekik nincs meg az a magyar egyetemi háttérük, ami „ha együtt tanultunk, akkor egymást segítjük” című történetben számtalan szakmában előjön. Neki bizony, ha határon kívüli magyar is, keményebben kell hajtania, és keményebb karrierista mintákkal kell, hogy kiváltsa ezt az előnyt. Mondom, pontosan így viselkednek a kelet-közép-európaiak, a magyarok is, Kanadában, Amerikában is, semmi különbség nincs ebben az értelemben. Van a dolognak egy másik eleme is, ami itt felmerül: sokszor beszélgetek Magyarországon élő külföldiekkel, most nyugatiakról beszélek, akikkel kapcsolatban nem merül fel, hogy nem fogadják be őket itt. Általában nagyon sokszor egy nyugati fiatalember, vagy egy fiatal nő, valamelyik nemzetközi vállalathoz idejön, ide helyezik pár évre, csúnyán hangzik, de terepszolgáltatásra - nem akarok gyarmati szolgáltatást mondani – teszik. A bennszülöttek, azok a bennszülöttek, mi vagyunk a külföldiek, értsd alatta, nyugatiak vagyunk, és mi addig vagyunk itt, amíg nem kapunk egy jobb állást, közelebb a nagyvállalat nemzetközi központjaihoz. Ilyen értelemben ő azért jön, hogy dolgozzon keményen, nem az országra kíváncsi, nem párt akar magának találni egy életre. Persze találhat párt és megnézhet egy érdekes,

idegen országot is, de nemrég egy ausztrál lánnyal beszélgettem erről, aki egy nemzetközi könyvelési céghez került, ugyanilyen alapon Magyarországra. Azt mesélte, hogy ők a magyarokkal nem tudnak mit csinálni. Itt vannak: angolok, amerikaiak, ausztrálok, angolszászok, akik este kilencig dolgoznak, nincs családjuk, fiatalok, baromira dolgozni akarnak, itt kell most bizonyítani, a főnökeiknek akik esetenként Frankfurtban, Londonban, vagy máshol ülnek. Tehát este kilencig hajtanak és utána elmennek együtt valahova vacsorázni, és aztán mennek haza aludni, ki hova tud, miközben a magyar kollégáik, fogják magukat, és haza mennek munkaidő után, mert nekik van családjuk, mamájuk, kedvesük, és ők ott maradnak magunkban. Én ismerek elég sok olyan idekerülő szakértelmiségit, ebből a 25 és 40 év közötti korosztályból, akik együtt dolgoznak magyarokkal, de csak nagyon kevés olyan példát hallok, hogy más is történik azon kívül, hogy fölszedtek egy magyar csajt, vagy egy magyar pasit. Általában több a férfi a külföldiek között, meg különben is, ez a „helyszínen szerzünk egy barátnőt” című történet, hagyományos mintája az angolszász külföldön élő embernek. De nem csak ez az érdekes, hanem az, hogy összejárás, családi összejövétel, közös gyermek-ugráltatás vasárnap, nagyon kevés van. Én pl. ismerek egy építész csoportot, azok egymás között ugráltatják a gyermekeiket, egy olyan vállalatnál, egy olyan stúdióban Magyarországon, ahol van 3-4 külföldi építész, és van 15 magyar építész. A 15 magyar építészről nem tudom mit csinál, én a külföldieket ismerem, nem a magyar kollégákkal ugráltatják együtt a gyerekeket, hanem az a 3-4 család jár össze.

III. A város

„A fejlett ember... városépítő állat. A világtörténelem a városi ember története. Népek, államok, politika és vallás, valamennyi művészet és tudomány az emberi létforma egyetlen ősjelenségén, a városon alapulnak” – írta Oswald Spengler a „Nyugat alkonya” c. munkájában.

Amiként az ember életét alapvetően a mozgás és a megállapodás kettőssége jellemzi, az emberi történelem szervezett formájában ugyanez a kettősség mutatható ki: a nomád életforma, a vándorlás, az úton levés, az otthon elhagyása, az utazás dinamizmusa egyfelől, a megállapodás, a megpihenés, az otthon teremtés statikus biztonsága másfelől. Az utóbbi, a környezet tudatos és célszerű

átalakítása, illetve az embert körülvevő térnek az ember képére és hasonlatosságára való megkonstruálása a városépítő ember minden korban talán legkifejezőbb és legjellemzőbb gesztusa.

Már az állati világban is jól ismert az a törekvés, hogy sok élőlény falkákba, rajokba verődik párosodáskor és ivadékaik felnevelésekor, s a madaraknál megfigyelték, hogy gyakran évről évre ugyanabba a fészekbe térnek vissza stb. Az ember már halottait is „városokba” temette el, úgynevezett nekropoliszokba, ahol a halál utáni lét megfelelő és méltó formáit látták leginkább biztosítva.

A város az emberi létezés centruma: nem véletlen, hogy egykoron a különböző kereskedelmi útvonalak mentén, azok metszetében alakultak ki, s már legkorábbi formájukban a sokféleség elemeit hordozták magukon. A városok találkozási pontok voltak, ahol a helyi lakosság rendszeresen részesedhetett a másság élményéből: itt találkozhatott idegenből érkező kereskedőkkel, vándorokkal, szerencsét próbáló kalandorokkal, szakmai tudását áruba bocsátó kézművessel, művésszel és tudóssal, megannyi különféle nyelvet beszélő idegen emberrel. A nyelvi alapélmény, a másként szólás rejtélye és a kommunikációs közvetíthetőség, azaz a lefordíthatóság nagyszerű élménye ugyancsak a városban érthette az embereket, s az idegen szavak átvétele és beépítése a saját nyelvi közegbe is a városok világában vált megszokottá és elengedhetetlenné.

A város ugyan az otthont jelenti, mégis a sokféle kultúra, szokás, hagyomány, szellemiség, vallás és ideológia a falu zártabb világához képest erőteljesen dinamikussá tette a város világát. A legtöbb új kezdeményezés, találmány és megújító gondolat a városok világából indul ki, de – épp a városok természetes nyitottságából fakadóan – a legtöbb rossz, a bűn úgyszólván valamennyi formája is a városi életformához kötődik. (Aligha véletlen, hogy a Biblia szerint az első városalapító a saját testvérét meggyilkoló Káin.) Mindenesetre felettébb kifejező, hogy az antik ember úgy gondolta, miszerint a városokat az istenek hozták létre, isteni-tarnszcendens tervek alapján, de tönkremenetelük és pusztulásuk is isteni végzés szerint történik.

A városokban soha korábban nem érzékelt és nem megtapasztalt közelségben (a nagy bérházakban egymás fölött és alatt) laknak az emberek, gazdasági és termelési racionalitások okozta módon együvé tartozva, mégis eme közelség bizonyos értelemben eltávolította, elidegenítette és közömbössé tette egyik embert a másik iránt.

Mélyen jellemző, hogy a legkülönbözőbb politikai hatalmak a várost a saját hatalmi centrumukat önnön képükre kísérelték meg megformálni, mintegy benne kifejezve és szimbolikus formában megjelenítve

mindazt, amit egy-egy hatalom emberről és közösségről, alattvalókról és uralkodókról, hatalmi reprezentációról, jövőről vagy épp az isteni tökéletességről gondolt. Az ókori Kelet, a görög és római városkép, a középkori jellegzetes centrális térkialakítás, a reneszánsz ideális városszerkezete, a XIX. századi ipari nagyváros képe, a XX. századi diktatúrák, a náci-fasiszta illetve a kommunista építkezési ideálok, valamint a posztmodern városformák mind-mind tökéletes és pontos lenyomatai egy-egy kor szellemiségének, vágyainak, álmainak, reményeinek és szándékainak. Korántsem véletlen, hogy az emberiség úgyszólván minden korszakban a legszebb elképzeléseit, utópikus vágyait és túlvilági reményeit városokhoz kötötte: Utópia vagy Napállam városi köztársaságához, az Isten városához és így tovább. Mint ahogy az sem véletlen, hogy a negatív utópiák a falanszterről vagy az orwelli 1984-ről szintén városokhoz kötődtek.

A város összefüggő rendszerét megannyi spirituális határ darabolja szét: ilyen, a berlini fal fizikai építményében is manifesztálódó határ volt például a Kelet- és Nyugat-Berlint kettészelő, funkciójában is jelképes határa, de ilyen „belső” határ a modern városokban a gettó, a vallási, nemzetiségi vagy éppen szociális térbeli elkülönülési formák: a cigánynegyedek, a kínai negyedek, a fekete vagy arab negyedek etc. A város az osztálytagozódást, a szociális elkülönülés valamennyi formáját is pontosan kifejezi.

Bodor Virág Sonkoly Gábor interjú

- Van-e speciálisan Európai város?

- Hogyne ezt már a XIX. században is megfigyelték. Max Wéber nevét lehetne említeni.

Ő abban említette a város, az európai város különleges jellegét, hogy egy jogbitorlás alapon a közösség olyan privilégiumot kapott, olyan kiváltságot kapott, amivel biztosítani tudta a saját függetlenségét a mindenkori központi hatalommal szemben. Tehát egy ázsiai városban, az egyén

kiszolgáltatott volt a központi hatalom számára, ezzel szemben a nyugati város közösségként szerveződött meg, közösségként értelmezte a központi hatalom, s ez mindenkor védelmet adott az egyén számára, a nagyobb hatalmi befolyásokkal szemben.

- *Közösségként is funkcionált?*

- Hogyne. Ez megnyilvánult a gazdasági, a pénzügyi feltételekben, itt gondolok a céhre.

Elvetette a stabilitást. Tehát ez nagyon fontos volt, hogy ez a közösség megmaradjon. Nagyon vigyázni kellett az individuális jellegére. Saját törvényeik voltak. Ez a törvény mindenkire egyformán volt érvényes és ezt a közösség fenn is tartotta ez jelentett egy erkölcsi rendet, de jelentett például a ruházkozásban is egy kódot, tehát mondjuk egy polgár asszony, nem hordhatott import csipkét, mert ezzel megszegte a közösség normáját.

- *Nézzünk egy konkrét példát, tehát vegyünk egy középkori várost: hogyan alakult ki, mi volt a sorsa, mi volt a funkciója?*

- Erről sok mindent lehet mesélni, van aki azt mondja, hogy a kereskedelem szülte a középkori városokat van, aki azt mondta, inkább a védelem. Annyi biztos, hogy a városok ott alakultak ki ahol valamiféle csere volt. Ez lehetett információ csere, de általában inkább gazdasági cserére kell hogy gondoljunk.

- *Milyen információ csere?*

- Például a tengerpartokon nyilvánvalóan több oldalról jöttek az információk. Itt arra gondolok, hogy elsőképpen nyilvánvalóan árukat cseréltek, az áru is egy információ lényegében. Ehhez kapcsolódóan egy városi közösségnek mindig sokkal inkább nyitottabbnak kellett lenni az egész világ történéseire, mint egy vidékinek, hiszen az ő mindennapi életükben nagyon fontos szerepet játszott a külvilág – az arab világtól egészen Skandináviáig, az hogy éppen mi történik azokban a világokban. Az is megkülönböztette a várost, hogy itt általában az emberek több nyelven beszéltek, míg vidéken elég volt az egy helyi nyelvjárás.

- De most nem mondott konkrét példát, egy várost.

- Mondjuk Lübeck, vagy a Hanza-városok. Nagyon érdekes hogy a XI.-XII. században szerveződik meg, és a lényege ezeknek a városoknak, hogy hálózatot hoznak létre, nincs igazából szükségük területi kiterjedésre. Egy másik nagyon fontos megkülönböztetés a történelemben, hogy vannak a tengerparti városok, vagy a kereskedő városok, amik mint hálózatként fedik le a világot, például a Hanza-városokra lehet így gondolni, vagy adott esetben mondjuk Franciaország atlanti-parti városai vagy holland városok.

- Magyarországon?

- Magyarországon nehéz ilyet találni, mert nekünk nincs tengerünk Ez a fajta szerveződés, feltételez egy könnyű szállítást, és a könnyű szállítás az ipari forradalom előtt a víz, a tenger. De hogyha nagyon keresünk hálózatos várost, például a szász városok nagyon érdekesek Erdélyben, hiszen jogilag a teljesen idegen Német-Római Birodalom területéről érkező jogrendszert hoznak magukkal. És a szász kereskedők Isztambultól Bécsig megszervezik a kora újkorban a kereskedelmet.

Vagy az örmények egy másik érdekes példa, akik ugye a XVI. századtól kezdve kezdenek vándorolni nyugati irányba, és például Erdélyben három-négy fontos örmény kereskedő telepet is szerveznek, ami szintén Bécsből kapja a privilégiumait. És sokszor például a marhákat Bécsig, Nürnbergig terelik.

- A középkor után radikálisan megváltozott a városnak a funkciója, a szerveződése, tehát praktikusán minden. Ez hogyan történt?

- Ezt úgy nevezik a történészek, hogy kinyílik a város. A középkori város számára nagyon fontos volt a közösség egysége, de azzal hogy a központi hatalom megerősödik, territorializálódik. Ez azt jelenti, hogy egy homogén területet hoz létre magának és elvárja, hogy azon belül mindenki egyformán gondolkodjon, egyformán lépjen be a hadseregbe és egyformán fizesse az adót. Ez egy teljesen más mentális helyzet, mint a középkori. Ezek a városok feltörnek. Egyrészt ugye fizikálisan meg lehet

figyelni, hogy a falakat lebontják. Másrészt pedig hihetetlen mennyiségű új ember költözik be a városba. Erre a legjobb példa Párizs és London.

- Miért költöznek be ezek az emberek?

- Az ipari forradalom az egyik ok, a másik pedig, hogy egy mezőgazdasági változás jön létre. Egyrészt a vidék már nem tudja eltartani ezeket az embereket, van egy demográfiai robbanás, megnő a népesség száma, és ők új helyet keresnek magunknak. És London, Párizs például a legvonzóbb terület. Másrészt pedig a központi hatalom erősödésével az elit egyre kevésbé érzi jól magát otthon, a saját kastélyában, hanem úgy érzi, hogy a központi hatalom közelébe kell kerülnie ahhoz, hogy érvényesülni tudjon, és ez a központi hatalom pedig a fővárosokban van.

- Tehát akkor ez a központosodás tulajdonképpen a XVIII. század körül indul?

- A XVII. században indul, de a legnyilvánvalóbb időszaka a XVIII. század. Ekkor nő két város népessége Nyugat-Európában egy millió fölé. Ez London és Párizs. Nagyon érdekes, hogy ez az újfajta népesség szám, ez a nagy robbanás egy újfajta közösség szervezéssel is jár együtt a városokban. Jelesül azzal, hogy olyan közösségek jönnek létre, ahol a tagok már nem ismerik egymást. Nincs meg például az az öltözködési kód, amely egy középkori városban világossá tette, hogyha két ember találkozott az utcán a ruhájáról az egyik rögtön tudta, hogy a másik honnan jött. Polgár, paraszt, még talán azt is, hogy melyik régióból. Ez megszűnik.

És ez egy új helyzetet jelent a polgárok számára. Gondoljunk csak az egész extrém barokk divatra: a nők krinolinban kezdenek el járni, és lényegében az egész testet befedik rizssporral, parókával. Ez azt jelenti, hogy a város egy színházzá válik. A kortársak így is írják le a világot, ugye hogy a világ olyan, mint egy színház és mindenki csak szereplő benne. A XVIII. században nagyon érdekes mentalitást érintő változás jön létre: az emberek, és főleg az elit úgy kezd el viselkedni, mint hogyha bábuk lennének a színpadon, és valahogy próbálják a korábban nagyon jól világossá vált magán- és közteret újrafogalmazni. Azaz, hogy mit jelent a nyilvánosság, mint jelent a köztéren mozogni. Ez egy zavart okoz a XVIII. században, és ez a zavar fejeződik ki ezzel a furcsa, XVIII. századi divattal, a barokkal.

- Pontosan mi ez a zavar?

- Hogy nem tudják, ki kicsoda, tehát hogyha egy városba mennek...

- Hogy nem tudják, ki kicsoda, nem tudják, hogy kinek mi a szerepe, nem tudják, hogy hol a nyilvános tér és a magán tér?

- Igen, igen. Van egy átmenet: ez egy jó fél évszázadig tart. Ezekben a nagy városokban, és ez szüli már meg azt a nyilvánosságot, amit mi ismerünk

- Tehát egy fél évszázad múlva átbillen ez ide. Mi ez a nyilvánosság, amit mi most ismerünk?

- Ez a nyilvánosság megkülönbözteti a magánteret és a közteret. Ugye a középkori városban ez nem volt megkülönböztetve, mindenki mindenkit látott. Hogyha valaki, mondjuk, valami rosszat csinált, erkölcsstelen csinált otthon, azt a szomszéd azonnal jelentette a városi tanácsnak, és azt kivizsgálták. Na, most XVIII. században az említett okok miatt ezt már nem lehetett megcsinálni. Mert egyszerre többféle erkölcsi norma volt jelen a városban.

Ugyanakkor kellett egy egységes rendszer. És ezt az egységes rendszert úgy éri el, és ez a mi világunk valamennyire, hogy van a magán szféra, ahol mindenki azt csinál, amit akar, és ebbe nem lehet beleszólni, hacsak nem valami nagyon durva dolog történik (bár a Libertinusok azt mondták, hogy az teljesen az én területem, tehát én ott bármit csinálhatok és jogom van hozzá). És van a közsféra, ami ugyanakkor nagyon tiszta.

És ez vezet később a viktoriánus modell kialakulásához, ami úgy nézett ki (és ez szintén Londonban születik meg, majd Párizs is átveszi), hogy a magán szféra a család lesz, és például ide számúzik a nőket. És a nyilvános szféra, pedig a férfiaké: ez a politika szférája, és amelyik nő például ide bekerül az a színésznő és a prostituált. Hogyha egy erkölcsös nő átkerül a nyilvános szférába, akkor ő elveszíti erkölcsileg a jó megítélését is.

- Mai napig is.

- Nem teljesen, ugyanis a pszichoanalízis megszületik. És itt már Bécsben tartunk, és nem véletlen, hogy a pszichoanalízis és az egész pszichológia is egy nagyvárosban születik meg, Bécsben, és aztán nagyon gyorsan átveszi Budapest, Párizs és London. Ugye az első esetek, amiket Freud leír, a hisztériás nők. Ugye ez pont arról szól, hogy ezek azok a nők, akiket bekényszerítették ebbe a magán szférába és ebbe az úgymond viktoriánus családmodellbe és az álmaikba kénytelenek átvinni a lefojtásaikat. És erre a pszichoanalízis válasza az, hogy mossunk újra össze a közteret és a magánteret.

- El is jutottunk időben a harmadik olyan nagy állomásra, ami fontos változást jelentett a városok szempontjából Európában. A II. világháború utáni időben újabb szakasza kezdődik a városok történelmének.

- Igen. Én egyfajta modellel írtam le a városok történetét: mindig a beáramlást, az emigrációt tekintetem alapnak. Egy újfajta emigráció jelenik meg a nyugat-európai városokban: ezek azok az emberek, akik már fizikálisan könnyen megkülönböztethetők az eredeti lakoktól. Gondolok itt a törökökre Németországban, az arabokra vagy a feketékre, az Afrikából érkezőkre Párizsban és Londonban, illetve az angol, francia nagyvárosokban. Ezzel megint egy új helyzet áll elő: kialakul a multi-etnikus város. Már olyan népcsoportok élnek együtt a városokban, akik nem feltétlenül beszélnek egymás nyelvét de, még beszélnek is, más vallásúak, és nagyon fontos, hogy más kulturális háttérrel érkeznek. És ezzel együtt a városok nagyon megnőnek. Tehát mondjuk a XVIII. században megfigyelhető egy öt-tízszeres növekedés, és itt is hasonló az arány, de hogyha 1 millióból 10 millióra nő egy város lakossága, mint például a londoni vagy a párizsi agglomerációban történt, az már egy jelentősen más városszerveződést igényel. És felmerül egyrészt a kérdés, hogy léteznek-e még városok?

Ha megnézzük Amerikát, ugye nagyjából a keleti part egy hatalmas agglomeráció. De a TZSV-vel, a gyorsvasúttal Párizsba is az ország bármely pontjáról el lehet jutni két óra alatt, Párizs-London is 2 óra, tehát felmerül a kérdés, hogy London és Párizs az nem ugyanannak az agglomerációnak a tagja-e.

Tehát az a fajta város koncepció, ami idáig a miénk volt, az megszűnik. Amikor 600- 800 kilométerről járnak be az emberek dolgozni, és ott is szórakoznak, akkor kérdés, hogy mi a város határa.

- Magyarországon mi város határa?

- Magyarország ebből a szempontból könnyebb helyzetben van, mert nálunk nincs gyorsvasút, tehát itt azért mondjuk Miskolcra bejárni Budapestre még mindig kihívás, holott mindössze 180-200 km-ről beszélünk. De ugye Budapest is körülbelül 300 000 főt veszített a rendszerváltás óta a népességéből, és ez nem csak a demográfiai fogyásnak tudható be, hanem jórészt a kiköltözésnek. Tehát az a fajta vita, ami arról szól, hogy a Közép-Magyarországi régió, tehát Pest megye és Budapest az egység, vagy nem, (azon kívül, hogy ennek ugye nagyon fontos politikai konnotációi is vannak), ez mégiscsak arról szól, hogy nem lehet már meghúzni Budapest határát. Tehát az a közigazgatási határ, amit 1950-ben megállapítottak az valószínűleg ma már nem releváns. De mindenesetre az inter-etnikus városnak valószínűleg az egysége a negyed lehet. Na, most akkor az a kérdés, hogy hol lehet meghúzni a negyed határát. A negyed azt feltételezi, hogy a városon belül van egy közösség, és itt visszatérünk egy kicsit a középkori modellhez, akik ismerik egymást és valamilyen szempontból azonos kultúrát képviselnek, vagy legalább azonos platformon állnak, azonos értékeket fogadnak el. Párizs nagyon büszke arra, hogy negyedekből áll. Természetesen van egy közigazgatási háló, és vannak kerületek, de ezen belül vannak negyedek. Nagyon érdekes például, hogy van a 13. kerület, ami szinte az egyetlen lakótelep. Egy kicsit Óbuda-hangulatú vagy József Attila lakótelep hangulatú, és ott például kínaiak laknak. És párizsiak mondták nekem, hogy itt csak a kínaiak tudnak negyedet csinálni, tehát valahogy a morfológiát összeharmonizálják az etnikai népességgel.

- Miért fontos, hogy negyedek alakulnak ki?

- Mert ezek önszerveződnek, és élhetővé teszik a várost. A negyed nem várja el a központi hatalomtól, akár az államtól, akár a városvezetéstől, hogy megoldja a problémáit, hanem inkább azt várja el, hogy minél több megoldást delegáljon, hogy minél több problémának a fórumát delegálja a negyed számára.

- Budapesten ez működik valamennyire?

- Ez egy nagyon nagy vita, hogy Budapesten vannak-e negyedek, voltak-e negyedek. Alapvetően nem nagyon. És ez mindenki szerint probléma. Talán a „Nyolckert” lehet erre idézni, ez nagyon érdekes, mert ott a negyed, mint nyugat Európában is, ahhoz is vezet, hogy identitást formáljon. Gondoljunk csak a Nyóckerre, a rajzfilmre, a Fekete Vonatra és mindazokra a kulturális megnyilvánulásokra, amit mondjuk a roma népesség, roma csoport itt a VIII. kerülethez kapcsol. Egy olyan kerülethez, ahol a népességnek csak egyharmada roma. Tehát korántsem felel meg mondjuk egy párizsi külvárosnak, ahol jóval nagyobb arányban képviselteti magát egy kisebbség. Ráadásul a nyolcadik kerület jelentős átalakulásban van, például a Corvin negyed környékén új lakónegyedek születnek, amik egyébként teljesen idegenek a város eredeti szövetétől, és mégis, érdekes módon, ebben a nagyon változó negyedben valamiféle etnikai identitás kialakul. Bár az is egy jó kérdés, hogy a cigányság, avagy a roma identitás etnikai vagy társadalmi, de hát ebbe most már nem mennék bele ez már messzire vezet.

- Hogyha azt mondom, hogy a város az a hely, ahol a történelem, a gazdaság tehát a fejlődés a történelem folyamán mindig is zajlott, tehát hogy minden fontos dolog a városhoz kapcsolódik, azaz ez az alapköve az európai fejlődésnek, akkor igazat mondok?

- Hát egy történész soha nem egyszerűsít ennyire, de én várostörténész vagyok, tehát én hajlok, arra hogy Önnel egyetértsek, de nyilván, hogyha egy agrártörténésszel beszél ő, ezt nem nagyon fogadná el.

Bodor Virág – Csepeli György, szociológus

A városnak fel kell dolgoznia az idegenséget. Ezt hogyan teszi meg?

Az idegenség nem egy speciálisan városi probléma, az mindenütt jelentkezik, ahol emberek csoportokban élnek. Más kérdés, hogy a város jobban kiélezi az idegenséget, olyan szempontból, hogy ott nagyobb valószínűséggel ismerek olyan embereket, akik különböző csoportokba tartoznak. Ennek aztán vannak szegregációs következményei, de lehetnek a toleranciát fokozó következményei is, hiszen óhatatlanul nagyon sokféle interakcióban találkoznak az emberek, és ez lehetővé teszi azt, hogy kizökkentsék egymást a skatulyáikból.

Azt mondta, hogy vagy kiélezi a feszültséget, vagy pedig elősegíti a toleranciát. Ma Budapesten melyikre figyelhetünk meg inkább jeleket, tehát melyik tendencia a jellemzőbb most Magyarországon?

Pár évvel ezelőtt voltak rasszizmusként is értékelhető idegenverések, de egészében véve azt hiszem, Budapest hordozza magában ezt a kozmopolita szellemiséget, és olyan különleges konfliktusokat azt hiszem, ilyen szempontból, nem lehet látni. Vannak nyilvánvalóan szegregációs tényezők, most jelent meg Ladányi János könyve, amely bemutatja hogy a népesség hogyan koncentrálódik a város bizonyos pontjain, de azt is mutatja a könyv, hogy ahogy a szociális státusz emelkedik egyes lakóknál, úgy megkezdődik a kirajzás. Más kérdés, hogy a cigányok esetében már folyamatos az utánpótlás vidékről, de egészében véve azt lehet mondani, hogy Budapest, mint bármilyen más város, az idegenséget fel tudja dolgozni.

Azt mondta az előbb, hogy egy más kultúrával való találkozás kizökkent egy skatulyából. Itt milyen skatulyára gondoljunk?

A sztereotípiák, amelyeket a fejünkben táplálunk és alkalmazunk, hogy milyenek mondjuk a zsidók, milyenek az örmények, milyenek a keletiek, és így tovább, ezek nem tudják magukat tartani. Ha például kereskedelmi szituációban vagyok valakivel, és utána egy közös kulturális rendezvényen veszek részt, vagy elmegyek a gőzfürdőbe, akkor nagyon sokféle szerepben látom, és ennek következtében az a homogenizációs hatás, amit a skatulya ki tud váltani, az egyszerűen elenyészik, mert sok oldalról ismerem meg a másikat. Plusz arra is rájövök, hogy ha mondjuk a nemzetisége különbözik is, de mondjuk azonos lehet a foglalkozásunk, vagy azonos lehet az érdeklődési körünk.

A sztereotípiák kialakulásának van-e valamilyen egyszerű mechanizmusa, funkciója?

A sztereotípiák ugye azért vannak, hogy azt az iszonytató bizonytalanságot, amiben élünk, bizonyos szempontból redukálják. Ha a csillagos eget nézzük, akkor mi Göncöl-szekeret vagy Tejutat látunk ott, ahol van egy alakzat. Az embereknek a rengetegében a különbség csak annyi, hogy mi magunk is

része vagyunk ennek a rendszernek, tehát nem csak mi látunk sztereotípiák segítségével, mint ahogy a csillagokat látjuk, hanem mások is sztereotípiák segítségével észlelnek minket. Ebből adódóan nagyon sokféle ütközés keletkezik, amiből vannak komoly konfliktusok is, főleg akkor, ha az egyik fél kisebbségi, a másik meg többségi, akkor a kisebbségi többnyire a rövidebbet húzza.

Lehet a sztereotípiát pozitívként kezelni? Mert ugye az előny, hogy segít tájékozódni a világban. Milyen előnye lehet még a sztereotípiák használatának, vagy a sztereotípiáknak a fejünkben?

Relatív előny azért, hogy ad egy kiindulási alapot, de hosszú távon azért hátrány, és nem ment fel azon felelősség alól, hogy mindenkit a maga előnyeivel, a maga sorsa, törvényei szerint vizsgáljunk, mert mi magunk is ezt várjuk el másoktól. Tehát azt mondanám, hogy a sztereotípiák egy munkahipotézis, amit – ahogy a kapcsolat előre halad – feltétlenül fel kell tudnunk függeszteni. Ez voltaképpen a sikeres életnek az egyik feltétele. De ezt többnyire nem tesszük, mert egyrészt nem így vagyunk szocializálva, másrészt túlságosan rohanunk.

Honnan válik veszélyessé a sztereotípiák?

Akkor, ha előítéletnek válik az igazolásául. Önmagában a sztereotípiák egy mentálhigiéniai probléma, ami kifejeződik mondjuk rossz viccelődésben, kifejeződik enyhe averzióban, azzal szemben akivel szemben sztereotípiát alkalmazunk, de amikor előítélet társul hozzá, akkor cselekvések sorozata jön létre, aminek a végeredménye a diszkrimináció, erőszak, illetve szélsőséges esetekben a likvidáció, a megszüntetés. Ugyanis az előítélet előtt mindig van egy torz utópia, miszerint a világ jobb lenne, ha X csoport nem lenne benne, és a világ csak akkor lenne tökéletes, ha csak mi, Y csoport tagjai lennénk, persze ezt nem mondjuk ki soha, illetve csak nagyon ritkán, szélsőséges esetekben mondják ki. Látnivaló, hogy itt van egy folyamat, ami ha elindul, nagyon nehéz megállítani. Ezért a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos alkotmánybírósági megoldásokat én messzemenően helytelenítem.

Mert?

Mert az azt mondja ki, hogy csak akkor számít a gyűlöletbeszéd, ha közvetlen veszélybe sodor valakit, és szerintem az identitás és a méltóság védelme az ugyanolyan fontos, mint az emberi test védelme, és ahogy pofont nem lehet adni konzekvenciák nélkül a másik embernek, csak azért mert ő különböző csoporthoz tartozik, úgy szerintem sértést sem szabadna a fejébe vágni, azt is ugyanúgy kellene büntetni, mint a testi sértést.

A tömegben való viselkedés, az fontos szempont a város pszichológiájában? Tehát az, hogy az emberek tömegben lépnek föl?

A város az egyszerre ad lehetőséget a közttereivel arra, hogy tömegben legyünk, de ad arra is lehetőséget, hogy magányosak legyünk, tehát ilyen értelemben véve ez egy oszcilláció a tömegállapot és a magányos állapot között. A csúcsait is tudja produkálni a társas életnek, és a legelszigeteltebb változatait. Ez a lényege a városnak, hogy kvintesszenciája mindannak, ami társas.

Hogy ha még egy pillanatra visszatérünk arra, ami az interjú elején elhangzott. Azt mondta, hogy Budapest tudja kezelni az idegenséget, föl tudja dolgozni. Itt most csak arra gondoljunk, hogy az egyének fel tudják dolgozni, vagy a város önmagában is foglalkozik vele: a városvezetés, vagy akár a város egésze? A város, mint egység foglalkozik-e az idegenséggel, az idegenekkel?

Ezt nem lehet mondani, de ilyen értelemben Budapest egy nagyon elhanyagolt város, azt mondanám árvaváros, nincs neki vezetése. Nem is lehet, mert 23 kerületből áll, és egy nagyon rossz önkormányzati törvény az, ami Budapestet nem is annyira mozgatja, mint inkább kínozza, szenvedésre készíti. A budapesti polgárok azok, akik toleránsak, és ebben egyébként nagyon jók a hagyományaink, hiszen Pest, Buda abszolút multikulturális központ volt a reformkorban, és soha nem volt olyan értelemben véve az etnikai tisztaságnak a hirdetője, vagy megtestesítője, mint ahogy ezt esetleg egyes nemzet-teoritikusok szerették volna látni, annyira hogy Budapest mindig is „bűnösnek” minősült ilyen szempontból. A bűn, az itt voltaképpen erény.

Merthogy?

Azt mondhatom más kutatások alapján is, hogy a sokszínűség és a tolerancia a kreativitással és a technológiai fejlődéssel együtt, voltaképpen a fejlődésnek és a prosperálásnak a záloga.

IV. Kultúra

A kultúra szónak többféle jelentése van. Tágabb értelemben egy adott – térben és időben meghatározott – társadalom hétköznapi, tudományos és művészeti ismereteinek és tudásanyagának

összessége, amelyek az adott társadalom és a társadalom egyes egyéneinek és csoportjainak, vagyis azt adott közösség összetartozásának és fennmaradásának lehetőségeit és körülményeit biztosítják. A legkülönbözőbb kultúra-formációk (a közlekedéskultúrától az étkezés-, a viselkedés és a lakáskultúrán, valamint a nyelvi-verbális kultúrán át a mezőgazdasági kultúráig vagy az irodalmi, képzőművészeti, zenei, színház- és filmes kultúráig, továbbá az egyes tudományágak művelésének kultúrájáig és a jog- és igazságszolgáltatás kultúrájáig etc.) alapján születnek és fogalmazódnak meg azok az értékek és normatívák, amelyek az ember életének eligazodási pontjait kijelölik, s amelyek mentén az egyes ember tudatos és szabad akarattal rendelkező lényként képes formálni, szervezni és meghatározni a saját életmódját, választásait és döntéseit. Igazodási pontok sokasága, mérték és „kánon”, amelyhez képest (vele harmóniában, vagy épp elutasítva azt) az egyes ember kijelöli helyét a társadalmi normatívák egészéhez viszonyítva.

Természetes és a fentiekből következő módon a kultúra minden esetben tértől és időtől függő képződmény, amely tehát nem konstanst, nem stabil és nem univerzális: egymástól térben vagy időben eltérő népek kultúra-felfogása különböző, miként a civilizatorikus összetevők is más kulturális szokásrendszert alkotnak. A kulturális antropológia éppen az egymástól eltérő, – de akár egymás mellett élő – kultúrák összehasonlító (komparatiztikai) vizsgálatát végzi el: például azt, hogy miként viszonyul egymáshoz egy modern és egy vele együtt élő ősi, tradicionális kulturális attitűd (ld. Pl. az ausztrál városi kultúra és az őslakos kultúra együttélését és találkozási pontjait stb.)

A kultúra vonatkozásában ugyanakkor beszélünk „magas kultúráról” (vagy elitkultúráról), amely szociológiai értelemben mindenképpen kapcsolatban áll a tanulással és művelődéssel (műveltséggel), azaz annak a kánonnak az elsajátításával, amelyet az adott társadalom jelölt ki a maga számára. Manapság ennek a kánonnak az együttesét tekintjük a civilizált együttélés avagy a polgári kultúra szabály- és ízlésvilág-együttesének. A kultúrának ez az „együttese” határozza meg a nemzeti, az európai vagy az egyetemes kultúra fogalmát. De a magas kultúra mellett létezik a tömegkultúra fogalma (a kettő között számtalan dinamikus átmenettel), amely olykor alulról szerveződve (népi vagy városi folklór elemekből), olykor felülről irányítva, akár bizonyos manipulatív elemeket is magába foglalva jön létre. Létezik továbbá az „ellenkultúra” fogalma, amely a fennálló, elfogadott és társadalmilag bizonyos értelemben konzerválódott kultúrával szemben, az ellen lázadva, olykor a különféle szubkultúrákból kiindulva próbálja lebontani vagy átértékelni a hivatalosan elfogadott, bevett és oficiális értelemben támogatott kultúrát. A szubkultúrák és az ellenkultúrák saját szuverén tereket

hoznak létre (1968-ban és azt követően ilyen új kiállítási és színházi térnek számított például az utca etc.). Ám azt is látni kell, hogy az ellenkultúrák és a „hivatalos”, „kanonizált” kultúrák között létezik egy folyamatos átjárás: a mainstream újra és újra megpróbálja magához idomítani, elfogadhatóvá szelídíteni az ellenkultúrát, s annak elemeit beépíteni a „hivatalos” kultúra egészébe (lásd például a hatvanas évek beat-kultúráját, beat-zenéjét stb.)

A divatjelenségek kifejezetten erőteljesen dinamizálják a kultúra fogalmát. Mindenesetre napjaink egyik alapkérdése, hogy az új „kultúrahordozók”, azaz a legújabb kép- és hanghordozók, a média és az Internet világa mennyiben változtatja meg a hagyományos magas kultúra – tömegkultúra arányait? Az Internet kétségtelenül demokratizálja a kultúra fogyasztását, a kultúrához való hozzáférés lehetőségét, de ugyanakkor új kihívásokat is jelent mindez: a reprodukálhatóság, a tömeges és egyre igénytelenebb felhasználás, illetve a textusok nyitottsága, azaz továbbalakíthatósága beláthatatlan következményeket jelenthetnek.

Végezetül jelezni kell, hogy a kultúrák legáltalánosabb hordozói a nyelvek. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy lehetséges-e átjárás a különböző kultúrák között, akkor a nyelvek közvetítő szerepének fontosságát feltétlenül hangsúlyozni kell. Alapvető nyelvfilozófiai kérdések merülnek fel, amelyek sorából csak egyet érdemes kiemelni: lefordítható és közvetíthető-e minden egyes kultúra, vagyis: lefordítható-e Arisztotelész Metafizikája az eszkimók nyelvére?

Bodor Virág – Vargyas Gábor, kultúrantropológus

Ha úgy mondom, hogy Magyarországon mindig alapvetően különbözött a városi és vidéki szexuális kultúra, akkor tévedek?

Úgy mondanám, hogy – mint minden társadalomban – nálunk is többféle elképzelés van a szexualitásról a különböző rétegek, a különböző foglalkozási csoportok, a különböző műveltség és egyébek függvényében. Most, ha arra gondolunk, hogy egy XX. vagy egy XXI. századi értelmiségi családban mennyire más a felfogás a szexuális szabadságról, a nők jogairól a szexualitásban, mint mondjuk akár csak egy kispolgári, vagy munkás, vagy pláne paraszti családban, ez elég nyilvánvaló. Gondoljunk arra, hogy egy abszolút evidens példát hozzak, hogy a szexuális forradalommal került be valamennyire a gondolkodásunkba az a kérdés, hogy a nőnek mi szerepe van a szexualitásban, és

egyáltalán kell-e az, hogy neki jó legyen, hogy ő örüljön annak, hogy ő abban kiteljesedjék, mert ebben is egészen ellenkező felfogások vannak. Most az antropológusok, néprajzosok, társadalomtudósok, maguk is például nagyon sokáig nem vizsgálták ezt a kérdést. Először is szégyenlősség volt ezzel kapcsolatban, itt rögtön arról is lehet beszélni, hogy ez miért van. Ugye a keresztény kultúrában a szexualitás, mint olyan, az egy szégyellni való, tabu téma volt, ha belegondolunk, hát egészen a mi gyermekkorunkig. Erről nem illet beszélni sem.

Mióta nem számít ez tabunak? Mióta foglalkoznak vele mondjuk az antropológusok?

Szerintem részben még most is tabunak számít. A leghíresebb, áttörő munka ebben a témában, Malinowski, a modern antropológia megalapítójának két kötetes műve, *A vademberek nemi élete Észak-Nyugat Melanéziában*”. Ő az első világháború környékén végezte a terepmunkáját Új-Guinea mellett, egy kis szigeten, és onnantól kezdve, tehát a húszas évektől a negyvenes évekig publikálta a nagy monográfiáit.

Miért volt ilyen nagy hatással ez a munka?

Azért, mert először beszélt egy olyan témáról, ami addig kimondatlanul is tabu-témának, illetlenségnek számított. Végigvette azt, hogy a szexualitás milyen szerepet játszik a születéstől fogva egy embercsoport életében, és valójában ezen keresztül ő a teljes trobrian, mert ugye a Trobrian szigeteken gyűjtött, a teljes trobiani társadalom keresztmetszetét is megadta. Onnan kezdve, hogy a gyermekeknek a szexualitást mikor és hogyan tiltják, vagy nem tiltják, hogyan keltik fel az érdeklődést, hogyan engedik, hogy mennyire természetes módon nevelkednek bele, egészen addig, hogy a szexualitás hogyan jelenik meg az életükben, hogy mennyire szabad a szex a házasság előtt, és hogy aztán ez hogyan változik meg házasság után, és hogy egészen a halálig, ez hogyan megy végig. Ez egy nyolcszáz oldalas monográfia, amiben ő ezt részletesen bemutatta. Ehhez képest, hogy most csak egy példát mondjak, Magyarországon egy, a nyolcvanas-kilencvenes években nagy port felvert tanulmányorozaton kívül, ami Balmazújvárosnak a szexuális életét, azon belül egy kis szeletet, valójában a szexuális aktust és az akörüli dolgokat járta körbe, ezen kívül a mai napig nincs erről egy olyan áttekintő monográfia, mint ami mondjuk Malinowski-é volt a vadakról. Tehát ha a vadak esetében még lehetett is erről beszélni, a magyar parasztság esetében már kevésbé.

Amit az előbb megfogalmazott Magyarországról, hogy van a városi, a paraszti, az értelmiségi hozzáállás. Ezek a határok még mindig ilyen élesek?

Erről nagyon nehéz summás kijelentéseket tenni, mert felmérések nem igazán vannak, leginkább a szociológusok foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de azért az az érzésem, hogy igen. Valójában az a minta, ami a szexualitás körül megvolt, szerintem a mai napig megvan. Mondjuk a munkásság körében még mindig leginkább az a célja és hivatása egy nőnek, hogy viszonylag minél előbb tisztességesen férjhez menjen, gyerekeket szüljön, és családanya legyen, és aztán ezen belül az összes többi kérdést nem igazán szokás tárgyalni. Elképesztő volt Vajda Máriának, egy kolléganőnknek az említett balmazújvárosi kutatása. Balmazújvároson az öreg embereket interjúvolta az ő idejükről, és elképesztő volt, mennyire nem törődtek a szexualitásban például a nők igényeiknek a kielégítésével. És mennyire csak a saját örömeiket keresték. Sőt, az egészek az volt a tanulsága, hogy ez egy teljesen természetes dolog, amiről nyíltan beszéltek, ami ugye nagyon meglepő volt, mert ugye félve kérdezgette ő is először az interjúalanyokat, és aztán kiderült, hogy mindenki szívesen beszélget ezekről a témákról. Tehát egyrészt közelről sem olyan tabu, másrészt viszont ez egy meglehetősen rideg aktus, legalábbis azoknak a megnyilvánulásoknak a fényében, amiket ő ott közzé tesz.

Milyen hatások formálták ilyené a magyar szexuális kultúrát, azon túl, hogy mondjuk volt ez a paraszti kultúra, volt nyilván erre egy értelmiségi hatás, jött nyilván a szexuális forradalom.

Milyen hatásokról beszélhetünk még?

Nagyon más hatásokról nem hiszem, hogy beszélhetünk. Mert az, hogy antropológusok végeztek kutatásokat Európán kívüli társadalmakban, és rájöttek arra, hogy mint minden, ez is kultúrákhoz kötött, és ilyen értelemben véve változó és relatív, ez azért nem hiszem, hogy a szexualitásról alkotott képet nagyban befolyásolta volna Magyarországon.

Önnek milyen személyes tapasztalatai voltak, sokat élt külföldön, sokat élt annak idején Vietnámban, milyen más szexuális kultúrákat ismert meg, mint antropológus?

Mint antropológus viszonylag hosszú időt éltem különböző Európán kívüli társadalmakban, elsősorban Vietnámban, egy hegyi törzsnél, és valamilyen elképzelésem természetesen van a vietnámi, ilyen értelemben vett vietnámi kultúráról is. Az én számomra ebben a törzsi kultúrában a legmeglepőbb az a határvonal volt, ami a házasság előtti és utáni szexuális viselkedést elválasztja. Pontosabban az éles határ, ami elválasztja a házasság előtti szexuális szabadságot, és a házasság utáni egészen elképesztő prűdériát és a tiltások tömegét. Ennél a törzsnél a házasság előtt viszonylag – a mi fogalmaink szerint – szexuális szabadosság van, mind a férfiak, mint a nők számára. Azaz a

párválasztással természetesen együtt járóknak tartják azt, hogy a testi szerelmet megismerik, és ezt senki nem szégyelli. A szerelmeskedéshez és az udvarláshoz egyébként rengeteg gyönyörű szokás, folklór, szerelmes ének és más egyéb párosul, tehát ilyen értelemben a kultúrájukban rendkívül nagy szerepet játszik, és mindenki magától értetődő természetességgel veszi, hogy egy nőnek, akár egymást követő éjszakákon is más és más párja lehet, mindaddig amíg meg nem találta a párját. Tehát egyfajta nagyon szabados felfogása a szerelemnek, legalábbis az európai konvencionális felfogás szerint. Most ehhez képest, amikor férjhez megy, akkor attól a perctől kezdve ez teljesen megváltozik, ami odáig megy, hogy pl. még a szerelmes énekeket sem énekelheti. Miért nem? Azért, mert a szerelmes énekeknek az a feladatuk, bevallott és nyilvánvaló feladatuk, hogy a másik felet megnyerje vele az ember. Amit eddig nem mondtam ki, hogy több feleség lehetséges, viszont többférjűség nincsen, következésképpen egy nő, attól a perctől kezdve, hogy ő férjhez megy, többé már nem akarhat magának másik párt, másik férfit, éppen ezért még az énekeket sem tudja énekelni, tehát én pl. nem tudtam olyan felvételeket készíteni, ahol régi stílusú szerelmes énekeket énekelt volna egy férfi és egy nő, mert ha férjhez megy, márpedig általában ugye mindegyik férjhez megy, akkor utána már nem szabad, még a saját férjével sem énekelni ezeket a dalokat. Tehát ilyen jellegű hihetetlen nagy váltás az én számomra eléggé furcsa és meglepő volt, noha tudok róla, hogy nagyon sok helyen ez van.

Ez azért Magyarországra is jellemző manapság, tehát, hogy házasság előtt egy viszonylagos szexuális szabadosság van, utána pedig jön a monogámia, csak itt mindkét féltől megköveteljük.

Pontosan ez a lényeg, hogy ott a férfiak minden további nélkül jöhettek nekem énekelni régi stílusú szerelmes énekeket, csak éppen nem tudtam melléjük párt szerezni. Mert ugye, akik tudták volna azokat a régi stílusú énekeket, azok már férjnél voltak és még a magnófelvétel erejéig sem lehetett, az én külön kérésem ellenére sem lehetett túltenni magukat ezen a szokáson. Márpedig itt többféle szerelmes ének van, gyönyörűek, egészen furcsák. Itt mindig alternatív éneklés van, férfi és a nő egymás énekét hallgatva, egymásnak válaszolnak gyönyörű képekben, költői képekben udvarolnak egymásnak, és ez valóban annyira felhevíti őket, hogy utána egészen egyszerűen, velem is megtörtént, otthagyták az antropológust a magnójával, és ők visszavonultak az erdőbe. Tehát ezeknek a szerelmes énekeknek a szó szoros értelmében olyan hatásuk van, ami nálunk, a mi

kultúránkban ismeretlen. Ezt a férfi nyugodtan egész élete végéig énekelheti, miután elméletileg poligámia van, neki van joga az énekléshez.

Azt mondhatjuk, hogy nem biztos, hogy mindenütt egyformán szabályozott a szexuális élet, vagy nem biztos, hogy mindenütt ilyen szigorúan szabályozott a szexuális élet, de mondhatjuk-e azt, hogy minden kultúrának megvannak a maga elvárásai, a maga tabui és tulajdonképpen a tagjaira nézve kötelező érvényű szexuális szabályai?

Természetesen. Nincsen kultúra saját szabályok nélkül, és ugye mindenütt a világon, minden emberi társadalomban valamilyen szinten valahogy szabályozzák azt, hogy mi az, ami helyes, és mi az, ami helytelen érintkezés. A szexuális kultúra szabályozott a világon mindenütt, gondoljunk csak arra, hogy – a legrégebbi szabályok egyike – kit vehetek el, vagy kit nem vehetek el, minden úgynevezett törzsi társadalomban alapvető fontosságú. Hát ez önmagában már egy ilyen szabály. Az, hogy vannak eleve olyan rokoni kategóriák, vagy olyan emberkategóriák, akik függetlenül attól, hogy rokonok, vagy nem, valamilyen számítás szerint egyszerűen nem jönnek számításba. Vagy éppen preskriptív, azaz előírásos a házasság, tehát bizonyos rokonok csoportja közül kell választani. Az ausztráliai társadalmakban és más egyéb törzsi társadalmakban már ezeket a példákat régen ismerjük. Az antropológia nem véletlenül éppen a házassági szabályokkal, vérfertőzés fogalmával és egyébekkel foglalkozott.

Ha Nyugat-Európát nézzük, azért Magyarországhoz képest elég nagy a különbség, de ott az milyennek számít, liberális, vagy szabados társadalomnak számít szexuális szempontból. Én mindig félek ezektől az általánosításoktól, mert amit mi nyugati, felvilágosult társadalmaknak mondunk, az természetesen az, amit a tv-n keresztül meg az értelmiségiektől, meg az irodalomból, meg a filmben hozzánk lecsapódik. Na de mondjuk, én vehetem mondjuk nyugati liberális társadalomnak Franciaországot, én voltam Franciaországban, nem csak Párizsban, hanem szerte széjjel az országban, hát azért nem merném állítani, hogy ott mondjuk egy francia kispolgárnál ugyanolyan szabadosság van, mint amit mi nem tudom én milyen regényekből, vagy más művészeti alkotásokból látunk, és azt sem hiszem, hogy Olaszországban csupa olyasmi viszony uralkodna, mint amit mondjuk az olasz filmekből látunk. Kétségtelen tény, hogy volt a hatvanas-hetvenes években a nyugati szabadosság, amire persze megint azt hisszük, hogy most fedeztük fel a spanyol viaszt, de hát elég egy kicsit az irodalmi alkotásokba visszapillantani, és rögtön rájövünk, hogy ilyen típusú szexuális szabadosságra, a XIX. századi irodalomban bőven találunk példát.

Például?

Elég a Bibliotéka Erotika sorozatnak a könyveit megnézni, mondjuk Alfred Musset-nak megnézni az írásait, ahol olyan típusú gruppen-szex leírás van, amiről azt hisszük, hogy a hatvanas években, Dániában találták ki. Vagy visszamegyek az ókorig. Ha jól emlékszem, Babits fordításában ismerem Martialis Phyllis című versét, ahol ketten közelítenek egy nőhöz, és utána mind a ketten egyszerre lepik meg, és békésen megosztóznak. Mi azt hisszük, hogy ezeket mind mi találtuk ki, de az ókori görög társadalomtól kezdve a rómaiakig, a XIX. századi francia irodalomig bárhova megyünk, mindenhol megtaláljuk ezeket, csak lehet, hogy nem volt ekkora visszhangja.

V. Az étkezés

Az étkezés kultúráját és kultúrtörténetét gyakorlatilag a római antikvitástól kezdve vizsgálták és elemezték. Korántsem véletlenül, hiszen egy-egy korszak és társadalom, illetve egy-egy társadalmi réteg étkezési szokásai és kultúrája nemcsak a mindennapok világába enged bepillantani, hanem a tágabb értelemben vett kulturális attitűd fontos, meghatározó és rendkívül kifejező része.

Az étkezési kultúrát tágabban egész sor szokásrend és iparág veszi körül. A rendelkezésre álló, megtermelt, megszerzett (halászat, vadászat stb.) vagy beszerzett (kereskedelem) mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek az adott ország földrajzi, éghajlati és kereskedelmi viszonyaiba enged bepillantást. Az étkezési szokások, azok változékonysága vagy stabilitása az ország mentalitásáról, viselkedés- és szokásrendszeréről, nyitottságáról vagy zártságáról ad eligazítást.

Az étkezési kultúrát rendkívül sokféle tényező alakította a földrajzi felfedezésektől a lakosság nemzetiségi – esetleg vallási – összetételén át az általános jólétig (vagy szegénységig), vagy a kereskedelmi folyamatokban való szerepvállalásig, a higiénés állapotokig, illetve az egészségügyi szempontok figyelembe vételéig különféle szociológiai összetevők határozták és határozzák meg. De ugyanilyen fontos szempont az, hogy az adott ország vagy kultúra mennyire nyitott, illetve lakosságának összetétele mennyire sokszínű, változatos és keveredésre hajlamos. Továbbá egy-egy

ország vagy régió jellegzetes (tipikus nemzeti) ételei, azoknak összetevői rendkívül sok információt hordoznak az ott lakók anyagi helyzetéről is.

A mai globalizációs körülmények között kétségtelen tényként lehet rögzíteni, hogy a jellegzetes városi gyorsétkezdék a hagyományos, helyi étkezési kultúrát, szokásokat és ízeket egyre inkább nemzetközivé teszik. Ez részben jó, hiszen új választási lehetőségeket teremt, bővíti a kínálatot, továbbá a praktikum (gyorsaság, higiénés követelmények etc.) hasonló helyzetet hoz létre a világ és Európa távoli pontjain. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a helyi jellegzetességek (hogy magyar példákat hozunk: a lángos, a palacsinta stb.) kiszorulása részben a hagyományos és unikális ízek lassú megszűnésével fenyeget, részben az ezek elkészítésére szakosodott emberek munkalehetőségei kerülhetnek veszélybe.

Az utazás elterjedt szokása és a turizmus elterjedt iparága, továbbá az a szerencsés körülmény, hogy ma már egyre kevesebben utaznak Európán belül csupán vásárlási szándékkal, azaz minthogy a „kulturturizmus” szerepe és súlya egyre erősödik, érzékelhető, hogy a potenciális fogyasztók száma nő, s az emberek egyre nyitottabban és egyre kíváncsibban fordulnak az idegen ízek és konyhák kínálata felé. Ez a nemzetközi jelleg immár kihat az egészséges étkezési szokások és elvárások egyre szélesebb körökben való szem előtt tartására is.

A gasztronómiai kultúra érdekes és feltétlenül vizsgálendő nyelvészeti szempontokat is fölvetnek. Mindenekelőtt a különféle, főként hagyományos nemzeti ételek elnevezése (miért az a neve, milyen egyéb információkat hordoz a nyelvi forma, a nyelv esetleges archaikus változataiból, illetve a nyelvjárások és dialektusok nyelvi formáiból mennyi jelenik meg egy-egy étel nevében, vagy a főzési technológia során. Ugyanígy érdekes szem előtt tartani, hogy a jellegzetes nemzeti ételek milyen módon, milyen formában és milyen változatossággal válnak nemzetközivé: hot-dog, hamburger, pizza, gulyás, sztrapacska stb. A nyelvek egymás közötti közlekedésében, a jövevényszavak átvételében stb. rendkívül fontos szerepet töltenek be az ételek és étel-alapanyagok, valamint az italok és gyümölcsök elnevezései, a helyi elnevezéseknek nemzetközivé való kiszélesedése. Ne feledjük: az étkezés a nyelvi struktúrák és a nyelvekben is kifejeződő szokások és sajátosságok mentén is kultúrát teremtenek: nyelvi, étkezési és érintkezési kultúrát.

Gerenday Bars Ágnes Fourseasons chef interjú

A konyhaművészet a kultúrának az az ága -írja Márai - ahol a szépség sültékben és szószokban nyilatkozik meg. A mindig mosolygó Abdesz Szátár Cituni a világ legjobbnak tartott szállodájában az étterem séfje. Cituni úr művésze szakmájának, szeretettel főz. Egyéni ételkülönlegességei szinte már költészetnek számítanak. Beszélgetésünket három fogásban tálaljuk. Ma egy könnyed előételt készítünk, és megtudjuk, hogyan kerül egy tunéziai séf Budapestre.

- Honnan szerzi be az alapanyagokat?

- Szinte mindenhol jön valami, ha itt nincs, akkor behozzuk magunknak Franciaországból Olaszországból. Vannak embereink, akik hetente kétszer elutaznak beszerezni a szükséges dolgokat. Az esetek döntő többségében megkapom, amit szeretnék. Mindig próbálok új termékeket kitalálni. Nekünk ez tanulás, a vendégeknek pedig a felfedezés élménye, ha olyasmivel találkoznak, amit még sose ettek. Számomra a minőség és a frissesség az elsődleges, az ár a fontossági lista végén van csak.

- Hogyan került Magyarországra és főleg miért?

- Tudja 15 éve dolgozom ennél a szálloda láncnál, voltam már Oroszországban, Venezuelában, Caracasban, Texasban, Houstonban. Aztán megtudtam, hogy Magyarországon is nyitnak egy szállodát, és szóltam, hogy szeretnék ide jönni, mert számomra ez az ország történelmet jelentett, olyasmit, amit látni akartam, és egyáltalán nem csalódtam. Nagyon jól érzem itt magam.

- Mit gondol a magyar konyháról?

- Gazdag konyhának mondják, de szerintem mindegyik az. A német vagy a francia, ami például tele van vajjal és krémekkel. Szóval szeretem a magyar konyhát, de a többit is. Imádom a gulyást vagy a

csirkepaprikást, de ezek már lassan nemzetközi ételek. Ha az ember elmegy Kínába, ott is ehet gulyást. Emlékszem Oroszországban is volt az étlapunkon, aztán amikor levettük, és Minestrone-t tettünk a helyére, az emberek hiányolták, és vissza kellett tennünk a gulyáslevest. Ez olyasmi, amire büszkék lehetnek a magyarok, az ízekben gazdag, karakteres konyhájuk.

Gerenday Bars Ágnes Alkoholok 1 interjú

- Az európai lakosság szervezete jobban alkalmazkodott a szeszhez, illetve a bomlástermékeihez. A szeszek a szervezetbe bekerülnek és rögtön egy hajtóanyagot, energiát adnak. De végül is nem ezért terjedt el az alkoholivás, hanem szükségből. Az alkoholivásnak a hagyománya olyan területeken indult el a Földön az ókorban, ahol a vizek szennyezettek voltak. Ahol a vizek szennyezettek, és a lakosság azt fogyasztja, akkor kipusztul. Ezért például a sumérok a sörivásra rendezkedtek be. Be volt osztva, hogy egy nap kinek mennyi folyadékra van szüksége a munkájához, és annyi sört kapott. Természetesen a mezőn dolgozók alacsonyabb szesztartalmút, az uralkodó osztály pedig kevesebb, de erősebb sört kapott.

A hagyomány tovább jött az európai népekhez is. Például hazánkban nem is olyan rég, egy pár évtizede, a gyerekkoromban az alföldi lakosság ezeket a gyenge homoki borokat itta, és így elkerülték a koli-fertőzést és az egyéb nitrát-, nitritproblémákat, amelyek a lehetséges ivóvízben benne voltak eredendően.

- Az mitől függött, vajon hogy sört vagy bort fogyasztott-e egy nép?

-A sörivás az egy speciális területe az emberiségnek. Az ókorban máshol, például Egyiptomban ugyan ismerték a sört, de ott a bor volt a nemesebb. Végig az egész történelemben a bornak külön jelentősége volt a római korban is. A Pannóniában állomásozó hadtest például Rómától kapta a bort, mert itt törvényileg büntették a szőlőtermesztést, illetve a bor előállítását. Később, az időszámításunk szerint a II. században már engedélyezték Pannóniában a szőlő termesztését. És így hazánkban elsősorban a szőlő került előtérbe. Más népeknél, ahol a szőlő nem terem meg, például tőlünk északabbra, ott pedig a gabonából készült sör volt az elsőrendű alkohol.

- Minek köszönhetik az ázsiaiak azt, hogy náluk, hogyha jól tudom, alacsonyabb a szintje annak az enzimnek, ami az alkoholt bontja?

- Azért, mert ők nem szoktak hozzá. Az ottani emberek, nevezzük őket a mongoloid génkörnek, amely adja gyakorlatilag az amerikai indiánok vérvonalát is, ezek nem tudják úgy feldolgozni az alkoholt, mint az európai ember. Egy fél liter sör elfogyasztása után egész más tünetek jelennek meg, mint nálunk. Ugyanis az alkohol, amikor bomlik a szervezetben, akkor egy nagyon parányi része formaldehiddé változik. A formalin az egyik legerősebb fertőtlenítő szer, nemcsak hogy baktériumölő, hanem a sejtekre is káros, ennek a kivédésére nincs a szervezetükben megfelelő enzimrendszer. Nem tudott kialakulni, mivel nem volt rendszeres az alkoholfogyasztás.

- Ők mivel védekeztek akkor a betegségek, a baktériumok ellen?

- A kínaiaknál a tea fogyasztás nem véletlenül terjedt el. Ugyanígy a kávéfogyasztás a trópusokon, tehát nem ezek az erős kávék, amiket mi iszunk, hanem ezek a teaszerű kávék, mai napig általános folyadékpótlók, mert mind átment egy forraláson.

- És hogyan épültek be ezek a tulajdonságok a génkészletünkbe, tehát hogyan vált ez az örökítő anyagunk részévé?

- Gyakorlatilag ez egy szelekciós rendszer, hogy az alkoholnak van egy olyan hatása, hogy energiát ad, tehát doppingol. Az hogy valaki egy nehéz fizikai munkát végez, például a régi kőművesek vagy

bányában dolgozók, tudták, hogy ahhoz rengeteg energia kell, tehát ezért ők sört vagy fröccsöt, tehát gyenge alkohol tartalmú italokat fogyasztottak. Ugyanez a probléma megjelenik annál, aki rászokik, mert ő doppingol, így kialakul az alkoholizmus. Az alkoholizmusnak is vannak fokozatai. Ki hogy bírja, de tény, hogy az alkoholistáknak az a csoportja, amelyik túl magas mennyiséget vesz magához, a szervezetét tönkreteszi. Ezek az emberek a szelekció következtében kevesebb gyerekszámot produkálnak, nem sorolom. Tehát gyakorlatilag szelekcióval ez a génanyag kialakult, hogy van egy optimum, amit bír az ember, és itt jött meg az a különbség, hogy az évszázadok során az európai lakosság mindig nagyobb mennyiségű alkoholt fogyasztott, mint egy közép-amerikai vagy dél-amerikai tehát ebből adódik, hogy a mi szervezetünk jobban bírja.

VI. Kereskedelem és pénzügyek

Az ember – egyfelől – antropológiailag nyitott: természetéből fakadóan igényli a másik emberrel való találkozást, munkája során a másikkal való együttműködést, a kommunikáció különféle lehetőségeit, a másik ember otthonának, világának, tárgyainak és kultúrájának megismerését, s a kultúrák, eszmék, gondolatok, áruk és termékek kölcsönös – racionális és spirituális érdekekből egyaránt fakadó – cseréjét.

Ugyanakkor az ember antropológiai értelemben zárt is: önmagával azonosnak tekinti a saját otthonát, saját világát, azt védi és óvja, s a saját világán kívül élőket a történelem során leginkább idegennek, barbárnak, kívülállóknak, azaz valamilyen formában ellenségnek tekintette.

Az ember racionális igényéből fakadó kereskedelmi folyamatok elsőként kezdték lebontani a – legfőként bezárt társadalmakra jellemző – fenti gondolkodást, s az idegen világok felfedezésével párhuzamosan a kereskedelem szolgáltatva először azt az élményt, hogy a saját világunkon kívül élő nem feltétlenül ellenség, s tevékenysége nem feltétlenül irányul ellenünk, épp ellenkezőleg. A határokon túli ember inentől kezdve már nem minősült barbárnak többé, hanem partner lett és társ, akivel cél a harmonikus együttműködés kialakítása, s a kölcsönös érdekek összehangolása.

A kereskedelem nem pusztán a különféle termékek és árucikkek mozgását eredményezte, hanem a kereskedelmi útvonalak mentén kultúrák, szokások és nyelvek találkoztak. A kereskedelem ablakot tárt a világra, s korántsem véletlen, hogy azok a népek, amelyeknek a nemzetközi mozgásokban, a kereskedelmi és/vagy pénzügyi tranzakciókban szerepük lehetett, a feudalizmus befejeződésével igen komoly helyzeti előnyre tettek szert a középkort felváltó polgári (kapitalista), azaz a modern világban. Mind a mai napig a nagy kereskedelmi folyamatok mellett óriási kulturális és spirituális szerepe és jelentősége van a kiskereskedelemnek, a világot átfogó multik mellett a szűkebb és személyesebb kiskereskedelemnek. Ebben a folyamatban – a hazai példák egész sorában talán a borkereskedelem az egyik ilyen jellegzetes iparág – érdemes a kölcsönös csereügyletek és a kereskedelmi folyamatokat megelőző, a termelésre kiható hatásokat, távoli kultúrák és szokások egymást megtermékenyítő kihatásait is vizsgálni. A fent jelzett példánál maradva megvizsgálni, hogy egy-egy adott szőlőfajta őshonos-e vagy idegenből származó, a szőlő- és bortermelés kultúrájából mik a hazai és mik az átvett és meghonosodott elemek, s végül, hogy az elkészült termék milyen úton jut el a „királyok asztalára”: hol és melyiket fogadják örömmel, hol és melyikre van kereslet, s ellenkezőleg: miért nem kell ugyanaz az árú itt vagy ott. Ebben a folyamatban természetesen újra kultúrák és hagyományok találkozásáról van szó, amelynek a szem előtt tartása nélkül aligha működhetne megfelelő marketing-stratégia.

Max Weber érdeme, hogy a nagy vallási rendszerek tipikáinak vizsgálatából elsőként következtetett a gazdasági-pénzügyi racionalitások szerepére és működésére. A modern gazdaság és kereskedelem racionális üzemeltetést igényel, a piaci viszonyok világos és egyértelmű ismeretét. Minden új kihívás volt a szeretet-etikával szemben, amely korábbi formáiban – például a szerzetesi aszkézis gyakorlatában – olykor egyenesen tiltotta a személy szerinti tulajdonlást, s gyakran elutasította a munkavégzést. Ám a protestáns etika – így Weber – előkészítette a tőkés gazdálkodás térhódítását (és maga ki is egészítette azt), a kapitalizmus, ez az „eltárgyasult ökonómiai kozmosz” viszont „hozzáférhetlenebbé” vált a vallási szabályozás számára és szekularizációhoz vezetett el. A reformáció nemcsak előkészítette, de ki is fejezte a tőkés piac viszonyait: azzal, hogy az egyes embert tette meg a vallás szubjektumává, azzal, hogy Isten személyes evilági jelenlétét a háttérből tevékenykedő deus absconditus (rejtőzködő Isten) képével váltotta fel, és azzal is, hogy minden embert a maga papjává tett, s ezáltal – legalábbis kezdetben – az embereknek hasonlóan formális egyenlőségét valósította meg az egyházban, mint amelyet a termelők a tőkés piacon alkotnak.

Weber protestáns etikája, a munkához való viszony, valamint a pénzgazdálkodás új formáját, a tisztességes haszonszerzés (beleértve a kamat lehetőségének megadását is) személyre szabott jellegét elemzi és fejezi ki. A munka (gazdaság, kereskedelem) az északi, protestáns szellemiség megjelenésétől kezdve immár nem szégyenre okot adó alantas tevékenység, hanem az ember evilági boldogulásának elengedhetetlen elemei: a munka, a tisztességes haszonszerzés Istennek tetsző, a transzcendens elvárások és etikai tanítások rendszerébe harmonikusan illeszkedő magatartás, amely az emberi viselkedését és autonóm etikai világvépiét, puritán gondolkodását és puritán igényeit is jó irányba befolyásolja.

Külön elemzendő az újkapitalista pénzviszonyok természetrajza: az, hogy egy rendkívül érdekes és unikális átalakuláson megy keresztül a világ, s benne Európa. A reálgazdaság háttérbe szorulásával és egyre inkább a perifériára való eltolásával párhuzamosan a pénz sajátos és sokak számára már követhetetlen mozgása, a pénzmozgások egyre spirituálisabb, azaz nem kézzelfogható jellege új viszonyokat és új „pénzfilozófiai” elméleteket eredményezett. A jövő (jelen) nagy kérdése, hogy az egyre önállóbbá váló, egyre áttekinthetlenebb és egyre autonómabb pénzmozgás egész rendszere vajon fenyegeti-e valamilyen nagy összeomlással a világ gazdasági-pénzügyi rendszerét? Biztos alap-e a tőzsde, avagy semmi más, csupán a manipulatív pénzügyi manőverek ideig-óráig működőképes formája, amely azonban kártyavárszerűen omolhatna össze egy adott pillanatban?

További kérdés, hogy milyen előnyökkel jár az egységes és közös európai valuta megszilárdulása? Mindez milyen mértékben és formában válhat konkurenciájává az amerikai dollárnak? A közös nemzetközi valutában hogyan képesek (képesek-e egyáltalán) megjeleníteni a nemzeti érdekeket?

Végezetül: aminként az egykori kereskedelmi és pénzgazdálkodási manőverek természetükből fakadóan igényelték és megkövetelték a nyelvek ismeretét, vajon a mai digitalizált és computerizált világ „elszemélytelenedő” vagy legalábbis személytelenebbé váló közegében lehetséges-e egy új „nyelvnek” a létrejötte: egy mobil-nyelvnek, amely a hagyományos nyelvekkel szemben – mint például a mobiltelefon – képek közvetítésére és a vizualitás kimerítő megjelenítésére is alkalmas? A kérdés súlyos nyelvfilozófiai problémák egész sorát veti fel.

Bodor Virág - Csoma Zsigmond, bor- és kultúrtörténész

- Amikor megbeszéltük az interjút, akkor azt mondta, hogy a kereskedelem történelmére az egyik legjobb példa a borkereskedelem története. Miért?

- Elsősorban arra jó példa, hogy milyen toleranciával, egymás iránti érzékenységgel és figyelemmel szállították már a középkor óta a híres magyar borokat Nyugat-Európába, a Tirolon túlra, az Alpokon túlra, részben a középkori szerémségi borvidékről, amelyről Mátyás királynak, a reneszánsz nagy királynak a kedvenc bora is származott. Ahogy Bonfini írja, aranysárga, szirupszerű, egészen tömény, tehát valószínűleg ilyen tokajihoz hasonló bor volt. Ezt szállították a Dunán, illetve a Tiszán fölfelé, észak felé és aztán Tiszalucnál kipakolták a hajókról, addig ugyanis hordókban és hajón szállították. Innentől pedig a kassai polgárok és a fuvarosok segítségével tovább. Késmárk, Lócse, Eperjes, Bártfa mind-mind ebből gazdagodott meg a késő középkorban és a reneszánsz idején.

Aztán érdekes módon, mikor Mátyás király egyszer 1472-ben megharagudott Kassa polgáraitra, akkor megtiltotta nekik, hogy Tiszalucan fölül még szállítsák tovább.

A szerémségi borvidék tönkrement a török előrenyomulásával, és a XVI. századtól kezdve egyre inkább tokaji hegyalja vette át azt központi és különleges bortermelői, kereskedői szerepet, amit korábban a szerémségi borok jelentettek.

Ekkor jelenik meg Lengyelországban a magyar bor, úgyhogy a XVI. századtól folyamatosan egyre több adatunk van rá. Utána pedig nem csak Lengyelországban, hanem Oroszországban is, úgyhogy a XVIII. században több mint háromnegyed évszázadon keresztül, a XVIII. század végéig a cári udvari etikett nem tudott meglenni a tokaji aszú nélkül.

Különleges társadalma volt a borkereskedelemnek, amelyben együtt dolgoztak az egyszerű fuvarosok, a kocsmárosok, a hordó korcsolyások, akik segítették a föld gyomrából, pincékből a szekérré, majd a szekérről megint a földbe, a pincébe a bor lejutását, görgetését. Aztán még a kádárok, a mindenféle segéderők nagyon nagy együttműködésével sikerült ezeket a híres magyar borokat, távolsági borkereskedelem révén, a szőlőtermelés északi határától még följebb északra Lengyelországba és Oroszországba juttatni, ahol már nem termeltek szőlőt.

- Mit jelent, az hogy nagy toleranciával dolgoztak együtt ezek az emberek? Ezek a különböző munkájú és különböző kultúrájú, vallású emberek?

- Igen, ez nagyon jó meghatározás, hogy különböző kultúrájú és vallású emberek, mert a bor rendkívül nagy érték volt. Ez egy közös eredménye volt a különböző kultúrákból jövő emberek összefogásának. Hisz itt német borkereskedők, galíciai zsidó, lengyel zsidó borkereskedők, orosz borkereskedők, magyar borkereskedők vettek részt, akik ismervén egymás borkereskedelmi céljait, lehetőségeit, netalán-tán még segítették is egymást. Most hirtelenjében eszembe jut, például hogy Észak-Kelet Magyarországon az 1860-as években köröztek egy olyan zsidót, akiről kiderült, hogy már nem tartották zsidónak, mert mint írták, nem csak dohányzik, hanem közönséges bort is iszik, sőt disznóhúst is eszik. Mindez azért érdekes, mert akkor már a körözésben ez megjelent, és elkülönítették, mondjuk az ortodox zsidótól azt, aki nem tartotta be azokat a szokásokat, hagyományokat, amelyet a mélyen vallásos zsidók és borkereskedők betartottak.

Ezek a borkereskedők tudták azt, hogy a becsületesség, az emberség, a megbízhatóság, az adott szó milyen nagy értéket képviselt, és ezt be is tartották, ezért lehetet, hogy ilyen körözéseknél, mint különlegességet tüntették föl azt, hogy milyen is egy ilyen, aki esetleg nem tartotta be ezeket az emberi és „borkereskedelmi” tulajdonságokat.

- Miért pont a bor lett ilyen sikertermék?

- Hát a középkor óta az élelmiszertermelők a Kárpát-medencében, Magyarországon, ahol elsősorban a gabona, utána a bor, a vágómarha saját lábán kiszállított állatok és esetleg az aszalt gyümölcsök, aszalmányok, méz, volt egy jellegzetes termék és azon belül már a középkor óta különleges termék, különleges bizalmi termék volt a bor. Amikor például a bécsi udvar ki akart babrálni Magyarországgal, vagy a magyar bortermelőkkel, akkor megtiltotta Mária Terézia, hogy hajón szállítsák a bort és csak szekéren engedélyezte. Vagy megtiltotta, hogy csak magyar bort vigyenek Nyugat-Európába, hanem ugyanannyi alsó ausztriai és stájerországi gyarló, illetve kevésbé jó minőségű bort kellett vagy lehetett kiszállítani. Tehát végeredményben a bor egy rendkívül nagy értéket jelentett, és ez nemcsak mint vagyontárgy, hanem ugyanakkor bizalmi termék, különleges élvezeti cikket jelentett. Mindig jó ára volt, sőt vannak olyan adataink, hogy már a középkorban is van olyan eset, hogy mondjuk leszüreteltek a budai polgárok, és utána tovább folytatódott egy háború vagy egy harc, tehát különlegesen nagy becsben tartották a szőlőt. Ez a kereszténység elterjedésével még inkább felértékelődött, mert ugye a

középkori miseborok a liturgiában vörösborok lehettek, két szőlőfajta, abból meg igazán kevés volt. A keresztény egyház tanítása szerint a szőlő, a szőlőtő Jézus Krisztus maga, illetve a vörösbor az nem más, mint a szent sebekből kifolyó vér. Ez a liturgikus elem, a vallási elem kapcsolódott össze avval, hogy a bor önmagában, mint élvezeti termék is egy nagyon jó árucikk volt.

- Az előbb már említette, hogy a királyok asztalának is ugye egy kedvenc terméke, egy kedvenc itala volt a magyar bor. De mondjuk, hogy került oda egy király asztalára? Egy király honnan szerzett erről tudomást? Másik érdekes kérdés, hogy amikor már kiépül egy kereskedelmi lánc, akkor az ugye eléggé egyértelmű, de hogyan épül ki egy ilyen kereskedelmi lánc, tehát hogyan kerül a bor egész messzi vidékekre?

- Hosszú-hosszú évtizedek eredménye lehetett. Bár mondjuk elképzelhető, hogy Mátyás király részben az olasz tudósaitól és udvari embereitől hallott arról, hogy például a szerémségi bor közelíti meg leginkább azt a minőséget, különlegességet, ami Itáliában terem. Tehát ő már onnan hozatta. De a reneszánsz idején ez közfelfogás volt és általános nézet, hogy bizony a szerémségi bor, ugye a Szegedtől délre, a Duna és a Tisza összefolyása alatti terület, ahol a Fruskagorán már kimondottan tokaji minőségű bor teremhetett, és ezt ezért nagymértékben szállították, már korábbi időszakban is. Az 1200- 1300 –as évekből a különböző vámnaplók bizonyítják azt, hogy nagy tételben szállították ezt a Dunán északra. Tokaj hegyaljánál is 1571-ből van első írásos említés a reneszánsz borról, de ez nem azt jelenti, hogy 1560-ban vagy 1569-ben ne készítettek volna aszú borokat, hanem hogy szép lassan terjedt el az a technológia, amely az aszú borok készítését jelentette. És utána a jó minőségű bor hisz azt kell mondani, hogy északabbi szőlőbort nem termelő területekről a kereskedők ép azért jöttek például Tokaj hegyaljára, mert ez volt a legközelebbi olyan minőségi természetes csemegebort termő terület, ahol a középkorban amúgy is nagy hiányt szenvedő édes ízelet pótolni lehetett. Hisz nem volt répacukor. Ma már mindent cukrozunk, ma mindent édesen fogyasztunk, régen csak a méz volt, a gyümölcs és a fojtott must, vagyis a besűrítt must, evvel lehetett sütni, készíteni különböző édességeket és ízesítéseket.

- Az előbb azt mondta, hogy a különböző vallások is együttműködtek, nem csak a különböző nemzetiségek, hanem a különböző vallások is együttműködtek. Okozott-e ez bármikor a borkereskedelemben valamiféle konfliktust?

- Hát, most ahogy visszagondolok, igazán nagy konfliktust nem. Természetesen voltak érdekek. Most hirtelen eszembe jut az 1850-es 60-as években, hogy megjelent valamelyik magyarországi izraelita zsidó lapban, hogy Tokaj hegyalján olyanok is árusítanak kóser bort, ugye ami teljesen az izraelita felekezetnek a monopóliuma volt, akik nem tudják igazolni, hogy kóser eljárások szerint készítették ezt a bort. Felhívják részben a borkereskedők, de főleg az olvasóközönség figyelmét, hogy azok, akik kóser bort szeretnének venni az XY-tól és meg is, nevezik, ne vásároljanak, mert ez a kereskedő nem a kóserítésnek megfelelően járt el. Tehát ilyen jellegű kisebb-nagyobb csetepaték lehettek, de végeredményben azt kell mondani, hogy a borkereskedelem, bár ugye mindenki érdekelt volt benne, és mindenki szeretett eredményesen kereskedni, nagy jelentőségű összetűzések nem voltak.

- Hogyha a mai borkereskedelemmel hasonlítjuk össze, akkor mik a legfőbb különbségek? Hogyan kereskedtek a borral régen, és hogyan kereskednek ma?

- Teljes mértékben másként, ugyanis egyrészt ma már palackérettek a borok. Ez annyit jelent, hogy a bor már nem erjed újra, vagy ha újra erjed, az egy szakmai hiba, tehát nincsen benne olyan cukor, amelyik esetleg minden virágzaskor, tehát minden tavasszal újraerjedne. Régen ez nem így volt sajnos, mert újraerjedtek a borok, és nem véletlen, hogy általában télen szállították. Ugye ma már bármikor lehet, mert hűtőkocsik vannak. Nagyváti János, aki az első magyar nyelvű szakkönyvnek a szerzője volt, 1791 –ben a kétkötetes könyvében azt írja, hogy láttam, ahogy a muszkák szállítják ki a cári udvarra a borokat. Ő ugyanis Tokaj hegyalján élt, illetve ott tanult a sárospataki református kollégiumban, Miskolcon született 1755-ben és mivel megbukott görögből és nem volt jó tanuló ezért büntetésből csak kisebb gyülekezetekben engedték, hogy legáció és szuplikáció utakon részt vegyen. És ugye itt a prédikáció, és a gazdákkal való szorosabb kapcsolat lehetővé tette, hogy ő megismerkedjen az ottani szőlő-, borkészítéssel, aszú készítéssel. Többször hivatkozik rá, hogy én ezt mádi gazdától bodrogi, olaszi gazdától így és így láttam, és leírja azt is, hogy például a cári udvarból mikor szállították ki, és a kozákok kísérték a szekereket, hogy nehogya megtámadja valaki,

vagy bármi bántódása legyen a cári udvarra szánt aszúknak. Akkor ponyvával leborították a boros szekereket, vízzel meglocsolták és így a ponyva állandóan párologott, és hűsen tartotta a hordókat. És addig mentek, amíg mondjuk a nap, ki nem szárította, utána tovább folytatták. Ez az időszak általában ugye a téli fagyott utakon történt, hisz a különböző kátyús, rossz utakon tengelyig merültek volna, és nagyon nehezen lehetett volna szállítani a bort. Tehát ma a borszállítás bármikor történhet, amikor a megrendelő kéri. Viszont a XVIII.-XIX. században, sőt még a XX. század első felében is mindig lovas szekerekkel vagy rövidebb távra ökrös szekerekkel és téli hónapokban történt a bor fuvarozása. A borkereskedelemnek egy érdekes társadalma volt, amibe beletartoztak a borfuvarosok, akik közvetlenül a bor szállításában vettek részt, illetve a cenzárok, a helyi gazdákat is ismerő helyi szakemberek, akik ízlelték, kóstolgatták a gazdák borait, és aztán mikor jött a kereskedő esetleg ismeretlen tájra, (mert ugye aztán a jó bor miatt vissza-vissza tért a borkereskedő, a borkereskedő fia esetleg még az unokája is), akkor az könnyebb volt. De amikor a borkereskedő nem ismerte az adott területnek a gazdáit, és hogy kié a legjobb bor, melyik dűlőbe, hogy smint, akkor a cenzárok, vagy faktorok, vagy közvetítőknak nevezett szakemberekhez fordult a kereskedő. Mind a borkereskedő, mind pedig az a gazda, aki boldog volt, hogy a borát megvásárolta egy borkereskedő, fizetett neki és ezt államilag, törvényileg is elismerték. Két százalékot lehetett fizetni, így elterjedt a paraszti racionalitás, a szájról-szájra hagyományozás révén, hogy bizony a borfuvaros, illetve a bor cenzár járt a legjobban, mert ő balról is, meg jobbról is kap, mindenkitől megkapta a közvetítői díjat.

- Milyen más előnyökkel járt az, hogy a világ számos tájára már a középkortól kezdve eljutott a magyar bor? A kereskedelem az mindig magával hoz egyéb fejlődéseket is, milyen más példát tud erre mondani?

-Ami közvetlen, és több kultúrának az együtt, egymás mellett élés és együttes megléte jelent, az hogy egyféle tolerancia alakult ki, hisz görög kereskedők, zsidó borkereskedők esetleg örmény kereskedők, német kereskedők egy adott borvidéken egymás mellett vásárolták fel és szállították a bort. A magyar szőlőtermesztőknek, hogy így leegyszerűsítsük a képet, teljesen mindegy volt, hogy kinek adja el a szőlőjét, borát, mustját. Az volt a lényeg hogy egy mobil kereskedő réteg, becsületesen kifizetve a termelőt, szállítsa rendszeresen évről-évre el a borokat. Természetesen a kereskedő tőke akkumulálódván, összegyűlvén, erősödven különböző befektetések jöttek létre, tehát később már

voltak, akik pincéket vettek. Tehát az ember a magyar borvidéken széjjelnéz, mindenhol tudnak említeni a különböző nemesi nagy családok pincéi, dézsmapincéi mellett zsidó borkereskedők pincéjét, akik ugye ott gyűjtötték be a bort, esetleg onnan szállították aztán tovább. Vagy német borkereskedők pincéjét. A faluban is megjelentek esetleg módosabb házak, különböző innovációk: itt a kutak, a vizek bevezetése, amelyben mind-mind elől jártak és példát mutattak azok a borkereskedők, akik ott a borvidéken vagy a környező vidékeken letelepedtek. Tehát ilyen szempontból ez a kapcsolat, amely nem csak egy üzleti kapcsolatot jelentett, később esetleg barátságot hozott. Például konkrétan a Balaton felvidék borát rendszeresen olyan egykori cseregyerekek szállították, akik kint voltak az Alpokalján vagy esetleg azon is túl nyelvet tanulni, később házasságot kötöttek az alpokalji osztrák német családdal. Azok meg nagyon örültek ennek a kapcsolatnak, mert akkor így azt a gazdasági előnyt, hogy Somogyból például gabonát, Balaton felvidékről meg bort tudtak szállítani, ezt biztosítottak látták. Cserébe faanyagot, gyümölcsöt, különböző fémárut, nemesfémeket, eszközöket, ipari termékeket hoztak, és mindez a trianoni határmeghúzásig élt, ez az intézményesült cseregyerek rendszer, amelynek a gazdasági előnyei, hogy a különböző fém eszközök satöbbi mind elterjedtek, illetve egyféle anyagi jólétet jelentett a Balaton felvidéknek, vagy épp a Dunántúlnak. Ez a cseregyerek rendszer ugye az egész Kárpát-medencében, de elsősorban a peremterületeken, perem megyékben érvényesült, ahol az eltérő ökológiai adottságú nagy tájak találkozása révén a termény feleslegét hozták be, és a terményfelesleget vitték ki.

Bodor Virág - Kupa Mihály, ex-pénzügyminiszter

- Laikusként azt látom, hogy talán a leginkább most, a pénzügyi válság kapcsán lett látványos az, hogy milyen előnyei és hátrányai vannak annak, hogy egy nagyobb pénzügyi rendszernek, azaz az Uniónak, és ezen túl pedig a világ pénzügyi rendszerének is részesei vagyunk.

- Hát az első, amit szeretnék mondani ugye, hogy megkaptuk az Európai Központi Banktól a 6 és fél milliárd eurós hitelt, amelyik ugye Magyarországnak a fizetési pozícióját erősíti, tehát ez önmagában azt mutatja, hogy az Európai Unió tagsága az előnyökkel jár. De ha távolabbról nézzük az egészet, erre a válságra az Európai Unió rendkívül érdekesen reagált. Elsőként az angolok, akik nem tagjai az euró zónának, hiszen a font az egy önálló pénz, azok villámgyorsan lereagáltak. Utána Sárközy, aki most a soros elnök, észbekapott, összehívta az euró zóna tagjait, meghívta Gordon Brownt is, és megállapodtak abban, hogy hogyan kell a válságot kezelni. Nagyon éles vita volt a németek és a franciák között. A franciák azt mondták, hogy az unió egységesen kezelje, a németek, pedig azt képviselték, hogy nemzeti szinten kell kezelni. Most itt közbevetőleg szeretném mondani, hogy mi magyarok az év elején javasoltuk, hogy az unió hozzon létre egy önálló pénzügyi felügyeleti szervezetet, amilyen a PSZÁF Magyarországon, nem csorbítva nemzeti érdeket. De miután ez egy nagy közösség, kellene egy ilyen nagy védő ernyő, és Sárközy ezt nagyon pártfogolta, végigrohanta a világot, Kínától az arabokig, Bushig, és megállapodtak abban, hogy ez egy világválság, ezt Európában is közösen kellene kezelni, a valutaalpnál meg a világbanknál is. Tehát volt egy kicsi késlekedés, de utána az unió azért magához tért, és megpróbálta az összes tagállamát megvédeni ettől a válságtól, amennyire a lehetőségei ezt biztosítják. Hát nézze, a jövő az új amerikai elnök hivatalba lépése után fog kialakulni Európa számára is, hiszen az európaiak azt mondják, hogy át kell alakítani a nemzetközi pénzügyi rendszert.

Tehát mi itt Magyarországon olyan tagállam voltunk, akire azt mondták, hogy nem lehet hagyni, hogy ez az ország válságba kerüljön, mert ez az unió tagja ez a válság, akkor tovább terjedne itt közép Európában is. Úgyhogy ennek az előnyeit élveztük.

- Vannak-e olyan országok, amik önállóbbak Magyarországnál pénzügyi szempontból? Van-e ilyen ragsorolás, hogy vannak, akik jobban függenek a nemzetközi helyzettől, vagy akár az Uniótól? De nézhetjük nagyobb egységben is, jobban függenek Amerikától?

- Jobban függnek nyilvánvalóan azok az országok, amelyek most recesszióval küszködnek, ebben Olaszországtól kezdve Németországig többen benne vannak. És hát vannak, akik nagyon függnek az uniós támogatástól, ezek a balti államok, ahol azért rettentően rossz a fizetési mérleg. Aki önállóbb, azoknál nagyon érdekes, hogy (mint például a franciáknál) nincs bankmentő akció, sőt ugye a francia nagy bankok ugye fel is vásároltak néhány európai bankot, amelyik csődbejutott. És például nagyon önállóak a csehek is.

-Mert?

- Mert egy önálló monetáris politikát folytatnak, elég erős a pénzük, tehát hogy is mondjam, nem dőltek be a válság jelenségeknek, ha szabad így mondanom. Nagyon jó a monetáris politikájuk.

- Mi kellene, ahhoz hogy Magyarország is önállóbb legyen, illetve kell-e Magyarországnak önállóbbnak lennie Ön szerint?

- Persze hogy önállóbbnak kellene lennie Magyarországnak. Nálunk egy speciális helyzet alakult ki, mert nem a bankjainkkal van baj. Ugye Európában, a legtöbb helyen a bankokkal van baj, most már az autógyártókkal, építőiparral is, sok mindennel, de az alapvető baj a bankokkal volt. Hát, ha Ausztria 150 milliárd eurót akar spendírozni arra, hogy a bankjait rendbe hozza, pedig ez egy gazdag ország, hát ott baj van a bankokkal. Nálunk nem evvel van baj, nálunk az állammal van baj, tehát az állam finanszírozásával az egyik oldalon, a másik oldalon ugye a lakosság nagyon, nagyon elkötelezte magát a deviza hitelekhez. Tehát Magyarországon először rendbe kellene hozni az államot, és valahogy a lakosságot arrafelé kellene terelni, ha szabad így fogalmaznom, hogy inkább euróban adósodjon el vagy forintban, én ne szűk svájci frankban. Tehát nálunk egy speciális helyzet van sajnos.

- Az euró övezet ebből a szempontból, a válság szempontjából is meghatározó. Pontosabban az is meghatározó volt, hogy ki tagja az euró övezetnek, illetve ki nem. Jobb lett volna, ha már az euró övezet tagjai vagyunk, mikor bekövetkezett a válság?

- Sokkal jobb lett volna, de most úgy látom, hogy ha tudjuk tartani ezt a 2009 –es költségvetést, fizetési mérleget és egyáltalán a finanszírozást, akkor be tudunk lépni az euro előszobájába, és talán 2012 körül az euro övezethez tudunk tartozni. Az egy óriási védőrendszer nagyon-nagyon-nagyon sok szempontból: alacsonyabb kamatokkal, biztos fizetési fegyelemmel. Tehát nekünk már előbb be kellett volna lépni, de hát ugye 5 évet elszórakoztunk, így magunk között szóval.

- Azt mondta, hogy rengeteg előnye van, ebből azért vegyünk néhányat, amit a nagyközönség is ért. Hogy miért volna az jó, ha mi részei volnánk az euró övezetnek?

- Az első az, hogy nincs árfolyam-különbség az euró-val, nem kell a forintot átváltani erre, arra, amarra. Most gondolja meg, hogy mennyin áll most az euró: 260 és 270 között kódorog. Ha eurónk van, akkor ez nincs. Kettő: messze alacsonyabb kamat szinttel lehet dolgozni, hát most nálunk 11,5% a kamat, az euró övezetben meg 3,5 vagy 3. Tehát ez is egy óriási dolog, és nem kell folyton átváltani, tehát se a lakosságnak, se az exportőrnek, se az importőrnek. Ez egy óriási előny.

- Azt mondta, hogy ez egy hatalmas előny nekünk, hogy most tagjai vagyunk az uniónak, merthogy ezt a válságot nem engedték be Magyarországra. De ugye ez a válság, az egész válság Amerikából indult, tehát a nagy rendszer szempontjából nézve viszont ez mégis csak egy hátrány számunkra, hogy valahonnan elindul valami, és mi is a részesei vagyunk, tehát nem tudunk önállóan létezni.

- Az a helyzet, hogy mi megfizetjük ezt az amerikai válságot, mert az európai országok, beleértve bennünket is, messze többet fordítottak arra, hogy a válságot elhárítsák, mint maga az Egyesült Államok. De itt azért figyelembe kell venni, hogy a dollár egy világpénz, és ha Önnek vagy bárkinek van 100 dollár a zsebében, azzal az amerikai államot finanszírozza.

Úgyhogy ezért az európaiak most ezen a washingtoni csúcson, az úgynevezett G20-on, ahol a legfejlettebb és a legerősebb feltörekvő országok, India, az Arabok, Brazília, Kína vettek részt, azon tűnődtek, hogy egy új pénzügyi világrendet kell majd kialakítani, hiszen a pénzügyi tartalékok, a természeti erőforrások, és a munkaerők ezeknél a feltörekvő országoknál vannak, miközben nincs beleszólásuk a nemzetközi pénzügyekbe. Hát hogy ebből mi jön ki, az majd kiderül Obama elnöksége

után, de valószínűleg egy új világtrend fog kialakulni, aminek azt hiszem, valószínűleg haszonélvezői leszünk, mert ha ezek az országok be tudnak kapcsolódni a nemzetközi pénzügyi világba pénzzel, beleszólással, akkor Európa, amelyik nagyon jó kapcsolatokat tart fenn ezekkel az országokkal, ennek az előnyeit fogja élvezni. Hiszen rendezettebb lesz az egész. Egy kicsit jobban fékezik ezeket az amerikai trükköket, amit például a jelzáloghitelnél eladtak, úgyhogy én ebből a szempontból optimista vagyok. Még akkor is, ha úgy látom, ezt nagyon őszintén kell mondanom, hogy először Amerika fogja kiheverni ezt a válságot, és Európa nehezebben. Hiszen Európa rengeteg szálon függ az amerikai pénzügyektől, az amerikai gazdaságtól, exporttól, importtól.

Nézze csak meg, most milyen az amerikai dollár, és milyen az euró. Tehát nagyon ügyesek az amerikai pénzügyesek.

VII. Művészetek

A művészetek az egyetemes kultúra részei, közös nyelvvel és kifejezési formával, de ugyanakkor – a mindenkori történelmi körülmények, hatások és folyamatok mentén – térben, civilizatorikus eltérésekben, hagyományaikban és hatásukban jelentős eltéréseket mutatnak. A meghatározó és elterjedt korstílusok mellett számtalan egyéni jellegzetességet hordozó esztétikai produktumok alapvetően, érzéki jellegükből fakadóan emberi, etikai, morális közvetítők egyén és közösség között: katartikus hatásuk épp a közös emberiben való szellemi és etikai feloldódást jelentik.

Miközben a nyelvek alapvetően szétválasztanak, a művészetek egyetemes („eszperantó”) nyelvezete összefog, hiszen a kultúrák, az időben és térben egymástól távol eső művészeti produktumok „közlendői” lefordíthatók, közvetíthetők. Azt is mondhatnánk, hogy a művészet az emberiség egyetemes nyelve. Mindez természetesen nemcsak a zenére igaz, amelynek a középkorban kialakult egyetemes jelrendszere lehetővé teszi a mindenkori és mindenki számára adott dekódolást, hanem vonatkozik ugyanez az irodalomra is, amelynek közege épp a nyelv, de az irodalmi művek

fordíthatósága és közvetíthetősége épp azt mutatja, hogy a művészetek és az irodalom nyelve ugyanazokat az érzelmeket, emóciókat, indulatokat, gondolatokat stb. közvetítik.

A művészetek története voltaképpen az emberi progresszió története is: épp az alkotó művészek azok, akik olykor a legközvetlenebb módon és formákban reagálnak a világ dolgaira, eseményeire és folyamataira, s ez nem is véletlen, hiszen az érzelmi hatások az esztétikum tárgyában, mind az alkotó művész, mind a befogadó publikum oldaláról tekintve magától való értelemben manifesztálódnak. Ugyanakkor a művészetek története, de legalábbis a művészeti csúcsteljesítmények feltételezik és kifejezik azt, hogy a korábbi, megszokott komponálási formákon tovább kell lépni: Bach után nem lehet Bachként zenét szerezni, Rembrandt után nem lehet Rembrandtként festeni, Dosztojevszkij után nem lehet Dosztojevszkijként regényt írni. Ebből következően a mindenkori művészeti teljesítmények nem pusztán a kánon részeivé kívánnak válni, hanem – épp a fenti progressziójukból fakadóan – a meglévő kánon lebontására vagy újraalkotására törekednek. A művészeteken belüli ortodoxia és neológia konfrontációja a mindenkori esztétikai gondolkodás alapvető és elementáris része.

Az európai művészetek és irodalom közös nyelvét a görög mitológia valamint a zsidó-keresztény hagyomány mesterelbeszélésének, a Bibliának a képi, metaforikus, verbális és tartalmi világa képezi. A helyi, kulturális, nemzeti, nyelvi és gondolati sajátosságok ezen az alapon képződtek már akkor is, amikor Giotto és követői egyszeriben kiléptek az ikonográfiai kötöttség ortodoxiájából, s a történet szereplői (Jézus, Szent Ferenc stb.) új alakzatban, érzelmekkel és indulatokkal teli hús-vér emberekként, s immár nem az immanencia világából kiemelkedő transzcendens személyekként mutatkoztak a képeken vagy jelentek meg az irodalmi szövegekben.

Az európai művészet nem fikció, hanem maga a valóság: Európa egymástól legmesszebb eső részeit is már az egészen korai időktől kezdve összekötötte a mitológia és a zsidó-keresztény hagyomány megannyi története, de összekötötték azok az utazó művészek, akik egy-egy építészeti páholy, avagy egy-egy udvari kultúrához csatlakozó alkotókként, kezdetben inkább megrendelésekre, azaz bizonyos programok megvalósítására, később egyre autonómabb módon közvetítették a legújabb művészeti elképzeléseket, technikákat, kifejezési formákat és eljárásokat.

Ugyanakkor – s a fentiekkel korántsem ellentétesen, ám azokat kiegészítve – hallatlanul érdekes az a szellem- és hagyománytörténeti, illetve hatástörténeti folyamat, amelyben az figyelhető meg, hogy a művészi centrumoktól távolabb, olykor a periférián miként jelennek meg a „magas művészet” egyes elemei, struktúrái, díszítő ornamentikája vagy technikai eljárásai, miközben a helyi hagyományok vagy

a népi közeg ér tradíció a saját képére és hasonlatosságára fordítja át és alakítja az öröklött és átvett elemeket. Ezek a népi hagyományok, a kánontól illetve az ortodoxiától elkülönülő művészeti utak Európa egészét át-meg átszövik, s bizonyos korokban bűvópatakszerűen őrizték meg viszonylagos elszigeteltségüknek köszönhetően jellegzetességüket és sajátosságukat.

Aligha véletlen, hogy az autonómmá váló, azaz az egyházi kötöttségektől egyre inkább megszabaduló európai művészetek a reneszánsz egyetemes nyelvezetében találták meg az egész Európára kiterjedő megújulási formájukat. A reneszánsz maga volt az egyetemesség, a szónak nem pusztán metaforikus, hanem nagyon is valóságos értelmében. Magyarországról épp ebben az időszakban indulnak el az első humanista vándorok (költők, írók stb.), hogy az akkori művészeti, kulturális és egyetemi centrumokban magukba szívják a legkorszerűbb formákat és kifejezési eszközöket, hogy aztán azokat hazahozva megkíséreljék – immár a centrumtól távolabb – meghonosítani az újdonságokat. De ugyanígy és ezzel párhuzamosan a centrum is kibocsátóvá válik: Mátyás király udvarát egy sor, a kor ismert itáliai művészei és tudósai keresik fel, s dolgoznak a királyi udvarban éveken át. Ugyanakkor az sem feledhető, hogy a reneszánsz egyetemes eredményei mellett egyre nyilvánvalóbb lesz az azonosságon belüli különbözőség: elég, ha a déli (itáliai) reneszánsz mellett az északi (német) reneszánszra gondolunk.

Ugyanígy érdemes megemlíteni a későbbi romantika nagy áramlatát, amely bizonyos értelemben a mai modernitásnak, a modern gondolkodásnak vált a kiindulópontjává. Nem véletlen, hogy a romantika horizontja rendkívüli módon kitágul, s Európa ekkor kezdi felfedezni az Európán kívüli népek művészetét és kultúráját, s az ott felfedezett és megismert elemeket próbálja beépíteni saját gondolkodásába és kifejezési formavilágába. De ugyanez a romantika fordul nagy érdeklődéssel a nemzeti hagyományok, a népi művészet és kultúra világa felé (Chopin mazurkái, Liszt verbunkosai, Heine és Petőfi népdalai etc.), hogy a népművészeti elemeket bevezesse, közvetítse és mint önálló értéket átadja az ún. magas művészetek számára.

De az Európán kívüli világ felé való elkötelezett odafordulás jellemzi a XIX. század végén, XX. század elején kibontakozó izmusokat, az avantgarde mozgalmak sokaságát. Az afrikai vagy a távol-keleti stb. elemek behatolása nélkül alig értenénk meg a szecessziót, a kubizmust, az expresszionizmust vagy épp a jazz zenét.

Külön meg kell emlékezni a zenei nyelv egyetemességéről (aligha véletlen az utazó karmesterek és zenei előadók, illetve a nemzeti-nemzetközi zeneiskolák meghatározó és rendkívül kifejező szerepe), ugyanakkor az irodalmi közeg, a nyelv fordíthatóságának sajátosságairól.

Bodor Virág - Marosi Ernő, művészettörténész

- Kik voltak a művész vándorok vagy vándor művészek, hogy hívjuk őket?

- Hát van vándor művész is, mint ahogy van vándor üveges, meg vándorköszörűs ez az egyik fajtája a művészeknek, mint mesterembernek. De hát tulajdonképpen ugye azt szokták mondani, hogy a művész hazája a nagyvilág. Tehát minden művész vándorművész tulajdonképpen, ha abból indulunk ki, hogy a művész tágabb látókörű és a mestersége is nemzetközibb, mint a közemberé.

- A középkorban és a reneszánszban viszont kiemelt szerepük volt ezeknek a vándorművészeknek.

- Én azt mondanám, hogy mindig, csak más-más szervezeti formák szerint működtek. Ez mindig az adott társadalomnak a fejlettségétől, érintkezési formáitól függ, és hát akkor én most nagyon gyorsan felsorolnék néhány esetet arra, hogy hogyan vándoroltak a művészek.

A művészettörténet egyébként ezzel a szóval, hogy művészvándorlás meg szokott oldani olyan problémákat, amikor nem tudjuk, hogy valami hogy került egy távoli területre.

- Vegyünk rá konkrét példát.

- Művészvándorlást még olyankor is használjuk, amikor nem tudjuk egész pontosan, hogy kiről beszélünk, csak a stílusát látjuk, és érzékeljük, hogy itt valami távolsági kapcsolatról van szó. Egyszerű eset a középkori praxisból Viare de Oncure, egy pikárdiai építész, akiről ma már az se biztos, hogy építész volt. Végiglátogatja az 1220 körül épülő nagy francia katedrálisokat, biztos volt

Párizsban, biztos volt Reimsben, biztos volt Chartresban és a közelebbi területén Lamban is. És bejegyzí a reims-i kórácsos ablaknak a rajza alá, hogy ezt én lerajzoltam, mert ez tetszett nekem a legjobban, és amikor ezt rajzoltam akkor Magyarországra küldtek, ahol néhány napot eltöltöttem. Mindenesetre 1220 körül vagy a 20-as évek elején egy francia művész érkezett Magyarországra. Küldték, lehet, hogy mandátuma volt, tehát diplomáciai küldetésben jött, és nem építészként, mindenesetre itt gyűjtögetett anyagot, úgyhogy lerajzolt egy padlót, amiről manapság azt mondjuk, hogy talán a Pilis-szentkereszti apátság egyik padlója lehet és arra is odaírta, hogy ezt Magyarországon látta. Viar de Oncur-ral meg akarták oldani a magyar gótika kezdeteinek és francia kapcsolatainak gyakorlatilag minden problémáját.

A legkülönbözőbb időkre datálták az utazását. Amikor felfedezték a XIX. század közepén, hogy ez a mester itt volt, akkor azt gondolták, hogy olyan francia mester, akit IV. Béla hívatott, hogy a tatárjárás pusztításait rendbe hozza, és itt tulajdonképpen mindjárt két nagyon jellegzetes motívumát a művészvándorlásnak megtaláljuk. Az egyik, hogy megbízásból utazik, valaki meghívására, tehát például az udvarból hozzák messziről, hogy valamit itt meghonosítson, valami kívánt és nehezen hozzáférhető, máshol megcsodált művészi újítást.

Amikor Viar de Oncour itt volt, akkor pontosan tudjuk, mégpedig az utóbbi idők ásatásai nyomán, hogy egy biztosan francia mester dolgozott az 1213-ban meggyilkolt Gertrúdisz királynénak a 20-as években Pilisszentkereszten állított síremlékén.

Kézenfekvő volt a következtetés, hogy ez maga Viar de Oncour lehetett. Pedig valószínű nem ő volt, mert néhány nap erre nem lehetett elég. De hát ez egy jellegzetes példa.

Másik ilyen eset, ahol a művészek vándorolnak, az a szerzetesrendeknek az esete, ugye a korai korban nagyon gyakran szerzetesek munkás testvérei, laikus práterei azok, akik a legfontosabb munkákat végzik a templomok építése és berendezése körül, és hát nyilvánvalóan például könyvfestőket az udvarok is szívesen alkalmaznak.

- Mondott eddig két példát: az építészet volt az egyik, és a másik a szerzetesek könyvfestészete. Mik még azok a nagyon pozitív hozadékok, más területről, amiket ez hozott...

- Mondanám a harmadik esetet. A tanuló művész, aki külföldi tanulmányokra megy, ez a mesterségbeli képzésnek a céh-képzésnek egy szinte állandó esete volt, tehát például mondjuk, aki

kőfaragást akart tanulni, az végigjárta legényként a legkülönbözőbb helyeket, Prágát, Bécsset, Milánóig eljutottak magyar mesterek, sőt még távolabbi építkezésekre is. Ott megtanulták, ellesték a titkokat és aztán vagy ott letelepedtek vagy hazatértek. A céhes képzésnek a vándorlás ez egy magától értetődő része volt. Még a XX. század elején is működött ez a dolog, ugye Kassák Lajostól, az Egy ember életében lehet olvasni, hogy a mester emberek valcoltak, tehát keringtek, körbe mentek. Kassák Lajos így jutott el Párizsig, tulajdonképpen munkásként, ez egy fantasztikus ismeretanyagot, tapasztalati anyagot jelentett, amelyből élethosszan meg lehetett élni, ugyanezt művelték a művészek, mint kézműves emberek, hiszen a legtöbb művészi szakma kézműves szakma volt. És hát ide tartozik aztán a harmadik esete, a munkakeresés vagy valamilyen okból kényszerű, vagy kereseti vagy politikai okból való kényszerű helyváltogatás. A középkor leghíresebb száműzöttje Dante, aki soha Firenzébe be nem tudta tenni a lábát, miután őt családjával együtt száműzték.

- A művészek keringtek Európában, ez sok fejlődést hozott. Ehhez a pozitív hozadékhoz hozzájutott-e más, mint az uralkodók vagy a felső réteg vagy a papi réteg?

- Természetesen. Például a későbbi középkorban az ilyen céhekbe szerveződött művészeknek az igazi területe a város, a városokban működnek a művészek és az udvarok, vagy az egyház is szívesebben alkalmaz a maguk szervezetében egyúttal garanciákat is jelentő művészeket, minthogy ezeket fizesse. Egy-egy céhes művész számára az udvar persze óriási vonzerőt jelent, mert ott kibontakoztathatja tehetségét, nem megszokott dolgokat csinálhat, és ranghoz is fog jutni, úgyhogy amikor egy-egy ilyen polgári művész bekerül az udvarba, akkor ott általában valamilyen címet kap, általában kamarás, vagy familiáris címekeket kap.

A XIX. század végén egy fűszeres, hogyha valamilyen privilégiumhoz jutott, tüstént kiírta a cég táblájára, hogy udvari szállító. Hát így kell elképzelni az udvarnak és a városnak a kapcsolatát.

- De mondjuk egy egyszerű ember, mit élvezhetett ebből, mert ugye most azt mondta el, hogy egy egyszerű ember hogy vált művészé...

- Hát az egyszerű ember például azt érezte, hogy például a templomában újszerű modern oltárok jelentek meg, amelyek pompásabbak, nagyobbak, és mindenesetre sokkal élményszerűbbek voltak, mint az addig megszokottak. Ez zajlik le 1470 körül Magyarországon, vagy Közép-Európában és hát van egy eset: itt dolgozik a szomszédban, Ausztriában egy német-alföldi eredetű és Franciaországban tanult és Strassbourgban tanult, híressé vált művész Nicholaus, akit III. Frigyes Bécsújhelybe hozat, hogy elkészítse az ő síremlékét. Ez a Nicholaus Gerhardt a XV. Századi, német-alföldi realizmusnak az igényeit honosítja meg Dél-Németországban. Ezek az igények nagyon hamar megjelennek azokon a darabokon, amelyeket az utóbbi időben tudjuk, hogy a pozsonyi dómnak főoldalához tartoztak, ebből való az úgynevezett Galgóczi betlehem is, de megjelennek a kassai Szent Erzsébet templomnak a fő oltárán is. Ezekről ma tudjuk, hogy ezeket részben ebből a körből származó szobrászok, részben pedig egy hasonló stílus képviselő a bécsi skót bencés kolostor mestereinek a tanítványai készítették.

Tehát ennek a körnek egy szignált művekké is ismert képviselője egy bizonyos Ziezenbürger ami, azt jelenti, hogy Erdélyi János, aki egy tehetősebb bécsi polgár lett, és Bécsben városi tanácstagként is szerepelt. Most ezek után óriási megdöbbenésünkre ez a stílus Erdélyben, a Meggyesi főoltáron jelenik meg, ahol Krisztus keresztre feszítésének a háttérében valószínűleg helyi látképek mellett Bécsnek a látképe is feltűnik. Ugye ebben az esetben biztos, hogy a magyarországi eredetű művész kikerült és beletekinthetünk abba hogy éppen nem csak hozatott hanem kint tanulmányokat folytató tapasztalatok is közre játszhattak ennek a stílusnak a terjedésében.

- Akkor még nézzük azt a kérdést, hogy az előbb úgy fogalmazott, hogy ez mindig is egy fontos jelenség volt. Ebből én arra következtettem, hogy manapság is fontos a művészeknek a vándorlása ez miért maradt fenn? Milyen funkciót őrzött meg a régi funkciójából?

- Hát ezek a funkciók átalakultak. Én azt hiszem, hogy éppen a képzőművészetnek a nemzetközi jellege miatt, az idegenben való tapasztalatszerzés mindig nagyon fontos. A formái persze megváltoztak, nem annyira a munkavállalás, nem annyira a céhes szervezet, hanem legalábbis a XVI-XVII. század óta a különböző intézményeknek az igénybevétele játszik szerepet és itt például nagyon fontosak a művészeti akadémiák, amelyek a céhnek a szerepét átvették és egy, hát azt lehet mondani, hogy értelmiségibb jellegű művészképzésnek lettek a fórumai. De hát ezek mellett a modern

életben, pedig a kiállítás, a művésznak a külföldi bemutatói, és az azon való megjelenése, a műkereskedelem, tehát a külföldi galériások számára készített művek is fontos szerepet játszottak. Tulajdonképpen én úgy nőtem föl, hogy ezek inkább kivételes ritka esetek voltak, néha titkolandó kapcsolatok, és az elmúlt húsz év megnyíló viszonylatai, teljes terjedelműbben bontakoztatják ki ezeket a lehetőségeket, ami persze azt jelenti, hogy a művész, mint ahogy ez így volt a középkori művész számára is, egy verseny légkörében tudja kifejteni képességeit tehetségét és szerezni nemcsak megélhetést, hanem hírnevet is.

VIII. Why not?

Az ember a világ megismerése során általánosít: keresi a közös és jól felfogható elemeket, összerakja, csoportosítja és kategorizálja a megismert (vagy megismerni vélt) valóságot, mintegy „biztos fogódzókat” készítve önmagának, amelyek mentén a világban – legalábbis hite szerint – biztosabban eligazodhat. Csakhogy eme folyamat során, s éppen annak érdekében, hogy az analitikus megközelítések fárasztó és időben elhúzódó formáit elkerülje általánosító gondolkodása során a világról sztereotípiákat alkot, s ezekbe próbálja belegyűrni a sok esetben számára ismeretlen és értelmezhetlent.

A sztereotípiákból építkező gondolkodás az előítéletek forrása. Az ismeretlennel, a nyelvi és szokásbeli, vallási vagy habitusbeli mássággal szemben fogalmazódnak meg az előítéletek, amelyek a gondolkodás képességétől, a világ differenciáltabb látásától fosztják meg az ezeket alkalmazókat. Az előítéletek és a sztereotípiák nem azokról szólnak, akikkel kapcsolatosan megfogalmazódnak, sokkal inkább azokról, akik alkalmazzák, mondják ezeket a gondolati és szemléletbeli kliséket. Az előítélet – írta Allport „a személyközi kapcsolatokban megfigyelhető ellenséges viszonylatminta, mely egy teljes csoport vagy annak egyes tagjai ellen irányul, és ezáltal sajátos irracionális funkciókat lát el annak az embernek a személyiségében, akinek előítéletei vannak.”

Az előítéletekre mindenképpen jellemző a téves általánosítás és az ellenséges érzés. A „mi”-tudattal szemben létrejött „ők-tudat”, amely kizár, elutasít, megbélyegez, kirekeszt vagy üldöz. A másik világ a Gonosz világával egyenlő, az idegenével, akinek külseje ijesztő, szokásai romlottak, s tettei, céljai és eszközei értelmezhetetlenek, szokatlanok vagy egyenesen veszélyesek. Az embernek ez az ősi, a manicheus dualizmusra építő kétpólusú (és ebből fakadóan súlyosan leegyszerűsítő) gondolkodása, amely a világot jókra és gonoszakra, barátokra és ellenségekre stb. osztja fel ősinek mondható, s általában azt a célt szolgálja, hogy az ember igazolja önnön cselekvéseit, tetteit, gondolatait vagy viselkedését. A világnak eme kétpólusú felosztása megjelenik a vallási gondolkodásban (főként, ha az adott vallás nem helyi-regionális, hanem univerzalisztikus tudattal rendelkezik) éppen úgy, miként a politikai elképzelésekben.

A sztereotípiákra építkező ellenségfogalmakat a nyelv kreálja a maga hasonlataival, kifejező eszközeivel, képeivel és metaforáival. Nem maga a nyelv hozza létre az ellenségeskedést: ez már a nyelv politikai instrumentalizálódása; azaz vannak szemantikai oppozíciós struktúrák, amelyek minden nyelvben előfordulnak, és amelyek aztán előhívják a mindenkori ellenségfogalmat. Ilyenek legtöbbször a másokra alkalmazott, leginkább a lelki, elméleti és fizikai betegségére utaló kifejezések (beteg, elmebajos, idióta, gonosz, romlott, züllött, pszichopata, fertőző stb.), avagy bizonyos, az embert hagyományosan undorral vagy ellenszenvvel eltöltő állatokhoz való hasonlítás (disznó, patkány, kígyó stb.)

A kétpólusú gondolkodás a végső formáját a fundamentalizmusban nyeri el. A fundamentalizmus lényege, hogy saját hitét, világról, politikáról, vallásról, erkölcsökről alkotott nézeteit kizárólagossá igyekszik tenni, akár bármilyen eszköz igénybevételével, hiszen megbízója (Istene, parancsolója, felettese, törvényadója etc.) ezt várja el tőle, ennek fejében remélheti a (túlvilági) boldogulást, s erre van szükség ahhoz, hogy a gyűlölt ellenfelet megsemmisítve a világra a végső jó korszaka köszöntsön.

Az embereket alapvetően négy dolog választhatja el, de mindenekelőtt szögezzük le: a nyelv aligha, ugyanis ma már tudjuk, hogy a nyelvek fordíthatóak, s nem szubsztanciálisak abban az értelemben, ahogy a középkorban ezt hitték: a Babel-tornyáról szóló baljós elbeszélés nyomán sokáig az volt a kérdés, hogy melyik a legigazibb nyelv, a legeredetibb, a legteljesebb, a legtökéletesebb, a legősibb, az, amelyet Isten maga adott az emberiségnek.

Valójában tehát nem a nyelv, hanem a nemzeti hovatartozás (a történelmi nemzetállamok kialakulásától kezdődően), a vallási-felekezeti hovatartozás, valamint a politikai és szociális (gazdasági) ellentétek helyezik, helyezhetik szembe egymással. A nemzeti ellentétek szerencsésen látszódnak oldódni az Egyesült Európában, jóllehet – sajnos – a modernitásnak – mint ez látható és érzékelhető, tetszik, nem tetszik – része maradt a nacionalista, más népek és nemzetek ellen irányuló gondolkodás. A politikai ellentétek szintén oldódni látszanak, főként azt követően, hogy a kétpólusú világ megszűnt, s az európai politika egypólusúvá változott át. Igaz, itt is számítani lehet újabb konfliktusokra, ugyanis a hagyományos jobboldali és baloldali politikai gondolkodás zsákutcába került, de legalábbis mindkét oldalra a megújulás, azaz az új koncepciók kidolgozásának elkerülhetetlen kényszere vár.

Napjaink egyik meghatározó konfliktusforrása leginkább a vallási-civilizatorikus összeütközésekben keresendők, amely konfliktusok mintha átvették volna a korábbi kétpólusú világrend megosztó szerepét, s immár eme vallási-civilizatorikus törésvonalak jelölik ki az új szellemi, spirituális és olykor fizikailag is manifesztálódó (falak, lövészárkok, aknamezők, sérthetetlen törzsi határok stb.) limeseit.

A nagy kérdés a továbbiakban az, hogy a globalizációval szemben megjelenő fragmentációs kísérletek mennyire kezelhetők, kezelhetőek-e az EU számára? Mik azok a tendenciák, amelyek a gazdasági racionalitáson túl valóban szükségessé teszik az EU egész rendszerét, s mik azok, amelyek ezt a politikai szándékot és kohéziós törekvést igyekeznek megbontani? Mit lehet tenni, milyen érveket és kézzelfogható eredményeket lehet felvonultatni velük szemben?

Bodor Virág - Gábor György, vallásfilozófus

- Mi az, ami megakadályozza a kultúrák közti párbeszédet, tehát mik azok a dolgok, amik a leginkább akadályozzák azt, hogy két kultúra szót értsen egymással?

- Kezdjük azzal, ami egyáltalán nem választ szét, noha leginkább arra szoktunk gondolni, hogy a nyelv választ szét, hiszen a magyar ember nem érti az angolt, az angol, nem érti az oroszot és így tovább és így tovább. Valójában azonban a nyelv nem választ szét, nemcsak azért nem, mert tanulni lehet a

nyelveket és tanulni érdemes a nyelveket. Hanem azért sem, mert ebben az esetben, egyfelől ha valójában elsajátítunk nyelveket, rájövünk arra, hogy megadatik az a nagy élmény, ami a gyerekek is, hogy a másik az nem artikulátlanul ordibál, hanem ugyanazt a tagolt emberi nyelvet beszéli, mint mi, ugyanazokat az érzelmeket, gondolatokat fejezik ki, csak más nyelven, másként. Aki nyelvet tanul, az pontosan tudja, hogy amikor már megtanult beszélni egy nyelven, hogy valóban nem választ szét, hanem éppen ellenkezőleg, összeköt a nyelv, ugyanis nagyon sokszor előfordul, velem is, hogy bizonyos dolgot minthogyha az egyik nyelven jobban el tudnék mondani, mint egy másik nyelven. Ezek persze a nyelv finomságai, de az ember nemcsak pusztán technikai értelemben gazdagodik, amikor megtanul egy nyelvet, hanem kulturális értelemben, kommunikatív értelemben is, ami ennél sokkal fontosabb intellektuális és pszichés értelemben is, emocionális értelemben is. Hiszen azokat a finom rezdüléseket kezdi megérteni, ami rá is jellemző, de ugyanígy a másik nyelvet beszélőre is jellemző.

- A nyelv akkor inkább összeköt, mint elválaszt, mi az, ami elválaszt?

- Hagyományosan Európában mindenképpen az elválasztó elemek között kell említeni a nemzeti hovatartozást. A nemzetállamok kialakulásával kezdődően, hiszen előtte a kereszténység, sőt a katolicizmus 'katolikosz' ami, maga is azt jelenti, hogy egyetemes, mindenre kiterjedő, szóval ezzel ellentétben a nemzetiségi hovatartozás mindenképpen elválasztó elemnek számított, azt kell mondanom, hogy az európai egységesüléssel egy időben és ezek összetartozó fogalmak. Ugyanígy a szegmentáció is jelen van a részekre töredezettség ráadásul, tudjuk azt, hogy ebből a szempontból Európa, a nagy Európa nem egységes: más a helyzet nyugat-európában, ahol a nemzetállam fejlődésfolyamata szervesen kialakult. És más a helyzet kelet-európában, ahol a nemzetállamok tartós kialakulását és fejlődését sajnos egyéb tényezők gátolták: idegenek, különböző színű és formájú diktatúrák, idegen elnyomások. Ami azt jelenti, hogy bizonyos értelemben bármennyire is egységes Európa, van egyfajta fáziskésés, ezt a fáziskésést sajnos ma éppen Magyarországon, illetve Magyarország környezetében különösképpen érzékeljük. A fáziskésés alatt azt értem, hogy éppen az idegen elnyomás és diktatúra miatt nem tudott valójában szerves módon és természetes módon létrejönni, kialakulni az a nemzetiségi kultúra, amely most próbálja immár az egységesített és egyesült Európa kereti között picit anakronisztikus módon, most próbálja ezt végrehajtani.

- Mi az a nemzetiségi hovatartozáson kívül, ami még gátolja a kommunikációt két kultúra között?

- Ilyen alapvető elem a vallás és ilyen alapvető elem a politika. Kezdjük a politikával talán. A politikával az a helyzet, hogy ezt az erős szétválasztást nem csak éreztük, hanem ennek volt egy nagyon erős szimbolikus jele is az úgynevezett vasfüggöny. Hiszen folyamatosan évtizedeken át Európa úgy élt, hogy a vasfüggönyön innen és a vasfüggönyön túl. Ez egy rendkívül erős politikai törésvonalat jelentett és egyúttal, azt hogy a két Európa két része folyamatosan egyfajta versenyre volt kényszerítve. Mindegyik igyekezett bizonyítani azt, hogy ő a magasabb rendű, ő a magasabb formájú. Na most ennek a megszűntével a politikai, ez a kétpólusú politikai rendszer is megszűnt, de új törésvonalak keletkeztek új civilizatórikus törésvonalak, nem csak Európában. Európában gondoljunk a délszláv helyzetre, de az egész világon...

- Például?

- Hát olyan új civilizációs törésvonalak, amelyek inkább a vallások mentén határozódnak meg. Láthattuk, hogy a délszláv válságban a horvát, a szerb és a muzulmán szembenállás az egy-egy vallási tömbre is széthullott de még a politikaihoz, mielőtt még a vallásról beszélünk, azt tegyük hozzá, hogy ma a demokratikus világrenden belül két nagy politikai irányzat létezik. Az egyik, nagyon leegyszerűsítve, egy baloldali, illetve liberális gondolkodásmód a másik egy jobboldali gondolkodásmód. A kettő a szerencsésebb államokban gazdasági, szociális programok formájában jelentkezik, a kevésbé szerencsés és talán ilyen értelemben egy picit elmaradotabbnak tekinthető régiókban ez ideológiai szembenállást jelent. Sajnos az ideológia valóban kettéosztja az embereket, de ahol az ideológián már képesek túlelni, ahol valójában ez a szembenállás inkább csak a gazdasági programokban, szociális programokban jelentkezik, ott ez az éles szembenállás nincs. Ma azt láthatjuk, hogy Európa keleti felét sokkal jobban terheli ez a szemben állás, mint a nyugati felét, ahol valójában ez a politikai szembenállás ez inkább csak koncepcionális szembenállást jelent, és a mindenkor választó minden további nélkül tud hol az egyikre, hol a másikra szavazni, attól függően, hogy éppen ki kínál számára kedvezőbb programot.

- A vallásnál tartottunk. A vallás, mint a harmadik elem az egy kicsit jobban eloszlik Európában? Mármint a vallási problémák? Mert ugye arról beszéltünk, hogy a politika nálunk megosztóbb, mint nyugaton. A vallási problémák, azok hogy helyezkednek el?

- Minden civilizációnak az alapjait a vallás, a vallási gondolat adja, vagy jelenti. A vallásoknál az a helyzet, hogy a hitvilágból következően, a hitvilágból fakadóan és azt kell mondanom, hogy ez a dolog lényegéhez hozzátartozik, tehát ez nem baj, nem is jó, egész egyszerűen a dolog lényegét jelenti. Szóval a hitvilágból fakadóan az egyes hívő ember úgy hiszi, azt gondolja, sőt abban a biztos tudatban éli az életét, hogy az ő igazsága AZ IGAZSÁG. Az ő hite az igazság, mint hogy az abszurd igazságként jelenik meg egy isten által vagy egy trszcendens által képviselt igazságként. Eddig nincs is semmi baj, mindenkinek joga van azt gondolni a saját hitéről, amit csak akar, joga van a saját hitét, mint abszolút hitet tételezni és annak a hitvilágnak a tanítása szerint berendezni az életét, a saját értékrend választását meghatározni satöbbi. Ámde a probléma ott kezdődik, amikor ezek az abszolút hitek és hitvilágok olyannyira univerzálisnak gondolják önmagukat, hogy általános normatívaként kívánnak megjeleníteni mindenki számára, tehát függetlenül attól, hogy a másik embernek más a hite, másban hisz, más vallásban, más felekezetben vagy egyáltalán semmilyen vallásban, semmilyen felekezetben nem hisz, mert mondjuk ateista. Ámde én mégis úgy gondolom, hogy a saját hitvilágomat azt kötelező normatív erejűvé kell tenni mindenki számára, ami megjelenik a joggyakorlatban, az erkölcsi értékrend elvárási vonatkozásában és így tovább és így tovább. Hogyha erre ráépül a politika és az erőszak, a hatalmi politika, akár ne adj isten katonai erőszak, akkor ez fundamentalizmussal lesz egyenlő. Tehát magyarán a vallások világa természetes módon választ szét, hiszen nincs itt lehetőség kompromisszumra. Egy zsidó ember úgy gondolja, hogy a messiás még nem érkezett el. A zsidóság várja messiást. A kereszténység úgy gondolja, hogy a messiás egyszer már eljött, Jézus szemében és azóta most várja a messiás második eljövetelét az úgynevezett parúziát. Itt nem lehetséges kompromisszum, itt nincs megállapodásra lehetőség a zsidóság és a kereszténység között, hogy hát a messiás az csak úgy félig jött el. Mindenki nyugodtan kapaszkodjon és ragaszkodjon a saját hitéhez, az európai polgári demokráciák egyik alappillére a lelkiismereti és vallási szabadság. Tehát ez így van rendjén. Még egyszer mondom, arra kell vigyázni, és itt megint mondjuk a délszláv válság, például az egy intő jel, de hát ilyen intő jelet ismerünk az

európai történelemből számtalant, arra kell vigyázni, hogy az én hitem ne váljék normatívává, általánosan és kötelezően megfogalmazott normatívává, mert abban a pillanatban a legrémesebb politikai és hatalmi jelenséggel, a fundamentalizmussal találkozunk.

- Tudna-e példát mondani? Három olyan példát vegyünk, amiben a nemzetiségi hovatartozás, vagy a nemzetiségi szempont, a vallási szempont vagy a politikai szempont mondjuk Magyarország szempontjából megakadályozott valami olyat, hogy valami kifejezetten értékeshez jussunk, tehát konkrét példákat.

- A magyar történelemből? Ami a nemzetiségi kérdést illeti, ezekben a hetekben, hónapokban nem lenne tisztességes nem reagálni mondjuk arra, konfliktusra, amely Magyarország és Szlovákia között rendkívül erőteljesen érzékelhető. Itt nagyon súlyos történelmi örökségről van szó. Azt kell mondanom, és nem lennének igazságosak, hogyha ezt leszűkítenénk egy magyar-szlovák relációra, hiszen magyar-román relációban is létezik, még akkor is, ha bizonyos pillanatokban, időszakokban enyhülni látszik, és így tovább, és így tovább. Azt gondolom, hogy a legfontosabb dolog, az egyik legsürgetőbb dolog az, hogy valahogy elérjük, azt nem tudom, hogy hogyan, de gondoljuk csak végig, hogy volt valamikor hosszú-hosszú évszázadokon át sokkal gyilkosabb formában mondjuk egy francia-német, vagy egy angol-német, vagy egy francia-angol szembenállás. Súlyos háborúk, milliós veszteségeket jelentett ez, és egyszer csak a II. világháború után az 50-es években ez nem csak, hogy enyhülni kezdett, hanem gyakorlatilag és a lényegét tekintve megszűnt. Ez mindegyik országnak jót tett, gazdaságilag, kereskedelmileg, politikailag, szociálisan, minden szempontból. Ezek a kis országok itt Kelet-Európában, amelyek tényleg, és ez nem metafora és ez nem rossz közhely, hanem ez valóság: egymásra vannak utalva, minden tekintetben, gazdaságilag éppúgy, mint kulturálisan. Vagy egyszerűen gondoljunk arra, hogy hát rokonok élnek itt és ott, tehát a személyes kapcsolatok is sokkal szorosabbak. Tehát ezeknek az országoknak a legalapvetőbb kérdés most az, hogy valamilyen módon ezzel szembenézzenek, és ezt tisztázzák. Ez a szembenézés azonban alapvetően a saját múltjukkal, minden egyes ország saját múltjával való szembenézést kell hogy jelentse.

- Nézzünk egy második példát, nézzünk egy politikai példát.

- Politikailag ma megint Magyarországon hát hipokriták lennénk, ha nem reflektálnánk arra, amiben mindannyian benne élünk, és meg kell mondanom, hogy én az utóbbi néhány évben nem voltam még olyan a társaságban, és tejesen mindegy, hogy a társaságnak melyik tagja inkább jobboldali elkötelezettségű, vagy baloldali, liberális elkötelezettségű. Minden helyen azt hallom, hogy borzalmas a helyzet, ugyanis abszurd, hogy ma már baráti körök, sőt családok mennek tönkre, szakítódnak szét emiatt a politikai szembenállás miatt. Ez valóban elképzelhetetlen, ez valóban abszurd, elképzelhetetlen igazi működő polgári demokráciában, tudniillik a politika szóval nem fordulhat elő, hogy a direkt politika bekússzon a hálósobánkba, bekússzon a lakásunkba, és ott tanyát verjen. Itt megint arról van szó, hogy nagyon jó lenne, hogyha a magyar politika élet is végre eljutna odáig, hogy az ideológiai konfrontációk helyett racionális gazdasági, szociális és egyéb kérdések kerülnének előtérbe, amelyek mentén lehet racionális döntéseket hozni.

- A harmadik példa a vallási példa. Erre milyen példát tudna hozni?

- Egyfelől a reformáció ellenreformáció vitái, ahol a máglyák is fellobbantak, hogy ennek nyomán zárják le a hitbéli vitákat, másrészt, pedig gondolhatunk a zsidóság sok évszázados kirekesztésére, amely a jól ismert XX. századi tragédiában teljességet és csúcspontot ért el. Ma Magyarország megint szerencsére a színes, vallási szempontból színes országok közé tartozik, és ez nagyon fontos. Ezt meg kell őrizni: a magyar alkotmány, és a vonatkozó magyar törvények ezt alapvető értéknek tekintik, ezt a sokszínűséget. És én azt gondolom, hogy ha valóban komfortos módon akarjuk érezni magunkat egy demokráciában, akkor a lelkiismereti és vallási szabadságunk teljes mértékben és teljes formájában működőképes, azaz saját magunk választott vallási, ideológiai úton éljük az életünket.

IX. Traces

A történelmi emlékezet – amint erre Paul Ricoeur rámutatott – mindig helyhez kötődik. Vagyis az időbeliség is térben elhelyezkedve, mintegy „áttérítve” bomlik ki.

Egy-egy város emblemikus helyei részben az emlékező tudat, részben az adott helyen élők fizikai és szellemi tájékozódási pontjai.

A történelmi utazók pontosan tudták, hogy egy idegen városba érkezvén két helyre kell elmenniük, hogy a legrövidebb úton a legtöbb hasznos információt gyűjtsék be a városról: a piacra és a temetőbe. Ezeken a helyeken tudják a legkézenfekvőbb módon megállapítani a lakosság nemzetiségi és vallási összetételét, a hely szokásait, étkezési kultúráját, kereskedelmi nyitottságát, mezőgazdasági orientációját, kézműves hagyományait stb.

A helyek információ hordozói, s ezért problematikus, amikor történelmi vagy politikai változások során az új politikai szándéknak és akaratnak megfelelően egyes nyomok eltávolításra kerülnek, mintha sosem lettek volna, hogy új nyomoknak adják át helyüket, mintha mindig is azok lettek volna amott. A hatalom politikai önreprezentációjáról van szó, s a „nyomeltakarítás” a város, a környék emlékezetének elfojtása, szándékos elfeledtetés.

Egy-egy város köztéri szobrai, utcanevei, negyedei (pl. a zsidónegyed, mint egykori gettó, vagy az ipari negyed stb.), történelme során ráakódott kulturális és építészeti rétegei (Budapesten például ilyenek a török nyomok) élő történelemkönyvként hordozzák az információkat. De ugyanígy a vallási vagy állami emlékező helyek, avagy a különféle szubkultúrák jellegzetes helyei, szórakozó negyedei stb. a várost nemcsak „történelmi alakzattá”, hanem élő és működő organikus egységgé is teszik.

A nevek (az utcák, terek, kerületek, negyedek) nevei nyelvtörténeti jellegzetességükön túl szintén fontos kommunikációs közvetítő funkciót látnak el. Nemcsak a történelmi változások tanúi, hanem a nemzetiségi összetételnek (Franzstadt stb.), továbbá a vallási és osztálykülönbségeknek egyaránt. A „nyomok” nevei elárulják azt, hogy a hagyományokhoz milyen kötelékek fűzik a jelent, azaz mennyire hagyományőrző stb. Ebben az összefüggésben aligha kihagyható annak elemzése, hogy egy-egy ország, város, régió vagy település lakossága a sajátos összetétele miatt milyen módon kényszerült (vagy döntött) saját személyneveinek megváltoztatása mellett, azaz vizsgálni kell a névváltoztatás, névmagyarosítás szokását és körülményeit. A hazai történelem folyamatában egyáltalán nem meglepő, hogy a zsidóságnak sokszor szinte kötelező, máskor elvárt, de mindenképpen hasznos (vagy annak látszó) törekvése volt a jellegzetes német csengésű nevek magyarosítása, mintegy bizonyosságát adva asszimilációs szándékának.

A városi, urbánus építészet, az urbanizációs szempontok szintén visszajelzésként szolgálnak arról, hogy a település mely időszakában volt a leggazdagabb, s mely időszakban a legkevésbé. A

budapesti nagykörút és az Andrassy út kiépülése, valamint a kontinens legrégebbi földalatti járata biztos visszajelzést adnak arról, hogy a XIX. század második fele-vége jelentette a magyar főváros máig meghatározó szerkezetének a kiépülését, s a jellegzetes eklektikus építészet dominanciája ugyancsak egyértelműsítik a város prosperálásának időszakát.

Fontos „nyomok” egy település vonatkozásában a szabadidős lehetőségek, a kollektív szórakozási, pihenési és kulturális helyek megléte, elrendeződése és funkcionalitása. Más szempontokból ugyancsak árulkodó egy-egy fontos helynek (emlékműnek stb.) az esetleges funkcióváltása, amelyen a történelem folyamán átesett, így például a budapesti Gellért-hegyen látható emlékmű, amely eredetileg Horthy Miklós kormányzó fia halálára készült, később szovjet felszabadítási emlékmű lett, ma pedig a modern magyar köztársaság egyik monumentális jelképe.

A városi terek, az emberek nevei, a piaci és temetői szokások, az adott helyre betelepült idegenekkel szembeni elvárások és az ugyancsak velük szembeni tolerancia (vagy intolerancia), a helyi és külföldi specialitások (hazai és külföldi éttermek, hazai és külföldi kézműves-kultúra etc.) megléte, az utasokkal, a turistákkal való viselkedés stb. nyomok, amelyek leggyakrabban a lényegét érintik.

Bodor Virág - Csorba László, történész

- Témánk: a nyomok, amit kultúrák hagynak egymáson, egy városon. Mi most Budapestről fogunk beszélgetni. Mik azok a legfontosabb hatások, amik Budapestet ebből a szempontból érték, és amik nagyon látványosak?

- Több szinten lehet erről beszélni, hiszen egy város az egy hatalmas, összetett, óriási, élő organizmus. Van, egyfelől, amit közvetlenül látunk, tehát az épületek, a szerkezet, a természeti tájban való elhelyezkedése, ez már eleve nagyon sok mindent meghatároz. Aztán vannak olyan hatások, amik az emberek életmódjában, lelkében, mindennapjaiban jelennek meg, és ez a kétféle hatás áthatja egymást, kölcsönhatásban lehet egymással, és akkor az nagyon izgalmas lehet, hogy mondjuk

egy építészeti stílus és az egyfajta mentalitás az vajon az emberek életében is jelen van-e. Gondoljunk arra, hogy nagy-nagy egyetemes korszakok és stílusok hatottak Budapest alakulására.

- Mondjon erre egy példát, hogy mi az, amikor összekapcsolódik a mentalitás, és mondjuk az építészet.

- Mondjuk például a barokk korszakban. A barokk, különösen itt közép Európában, elsősorban a Habsburg hatalomnak az önreprezentációja volt. De nem csak az, hanem ez a stílus, ez az életérzés, a világnak ez a fajta felfogása, ez minden társadalmi rétegnek a saját életében megjelenik, még a parasztság életében is. Buda és Pest lakosságában ugyan klasszikus parasztok nem voltak, de voltak földművelő polgárok, tehát a kispolgárságnak egy jelentős része például szőlőműveléssel foglalkozott Budán. Nos, az ő házaikból még maradtak meg olyanok, amelyeken egyfajta paraszt barokk jelenik meg. Vagy gondoljunk az egyházi épületekre, amelyekben megvan a nagy hatalmi reprezentáció Mária Terézia korából. Vannak olyan Mária szobrok, például Magyarországon, amelyek Mária Terézia vonásait hordozzák magukon. Ugyanakkor egész apró kis mozzanatokban is megjelenik ez, például templomi kegytárgyakban, képekben, amelyeken felvillan, mondjuk az óbudai vagy a budai mindennapi élet is.

- Kezdjük a legelején, tehát egy kicsit menjünk vissza időben. Melyik volt az első olyan történelmi időszak, ami látványosan rajta hagyta a nyomát ezen településen?

- Természetesen a római korszakot említhetjük, mert a római korszak bizonyos építészeti emlékei a mai napig elemei a városnak. Tehát valamiképpen együtt élünk velük, ugye nem a mai Budapest centrumában, hanem északabbra, Óbudán helyezkedett el annak idején Aquincum, az aquincumi légiós tábor, és a köréje települő polgár város, amelyik ellátta a katonákat áruval, illetve azt a piacot kihasználta, amit a hadsereg mozgása, illetve a határváros jelentett, mert a folyó túloldalán már a 'barbár' világ helyezkedett el, és az így adódó kereskedelmi helyzeteket hogyan használták ki. Nagyon fontosak voltak a hőforrások, tehát az úgynevezett felbudai hévizek. Ezeket a város budai oldalának északabbi részén lévő vizeket már a rómaiak is használták, például a hajógyári szigeten lévő helytartói palotában, pompás melegvízben fürödhetett talán maga Hadrianus császár, ugyanis van

olyan adatunk, hogy Hadrianus fiatal korában egy ideig Pannóniában élt. Vagy például ide, a Klubrádióhoz nagyon közel van a katonai amfiteátrum, ez a hatalmas, óriási építmény, ami itt van Óbuda szívében, és az itt élő polgárok életének mindennapi részét alkotja, kis gyerekek ott játszadoznak, szaladgálnak, vagy akár ünnepségeknél, és egyéb városi alkalmaknak lehet ez egy szép helyszín.

- Ezek az épületek, amiket említett, teljesen kimaradnak Budapest életéből. Jó, hogy kis gyerekek szaladgálnak, de soha többet nem használtuk őket. Hogy maradtak ki ezek az életből? Későbbi koroknak az épületei, azok használatban maradtak.

- Nem, nem mondanám így. Ez is, koronként változik, ezekre a romokra rátelepültek épületek. Hosszú ideig a hagyomány úgy tudta, hogy ez itt Buda vára volt, azaz Attila testvérének, Budának a vára. És egy időben mindenféle apróbb, kunyhószerű épületek, egyebek épültek az antik romokra. Amit most látunk, az már a modern műemlék szemlélet, amely lepucolta róluk a felesleget. Az Aquincumi Múzeum mellett például a Csiga dombot például csak a múlt század közepén kezdték el kiásni, tehát a polgárvárosi amfiteátrum bájos kis kör cirkusza korábban nem létezett, ott éldegéltek rajta a szegény emberek, és Dorma Károly, aki már régész, kezdte el kivakarni. Vagy gondoljunk az úgynevezett Kontra-Aquincumra, lenn a Gellért-hegy lábánál volt egy szűk átkelő szoros a Dunán, és a túloldalon is felépítettek egy helyes kis erődöt, aminek a romjaira többek között ráépült a belvárosi templom vagy az úgynevezett gödör, ahol ma az egyetemisták éldegélnek, de azokon mind egykor budai polgárházak emelkedtek.

- Mi a következő időszak, ami hasonlóképpen rajtahagyta nyomát ezen a településen?

- Azt kell mondanom, hogy nyugodtan hasonló színvonalon beszélhetünk a román, a gótika vagy a reneszánsz korszakáról. Ezeknek a nyomai elsősorban a régi budai polgárvárosban, a várnegyedben található. Itt számos olyan ház van, amelyeknek alapjai visszamennek erre az időszakra. A XIII. században alapította IV. Béla tulajdonképpen a budai várat, tehát igazi román stílusjegyek itt kevésbé vannak, de a gótika már jócskán jelen van. Az ülőfülkék ott vannak a polgárházak bejáratánál, a szolgák egykor ott üldögéltek.

- Ezt honnan importáltuk?

- Ennek vannak természetesen kiváló kapcsolatai elsősorban Közép-Európának a német területein, hiszen ugye a magyarországi polgárság jelentős része német származású. Ez nem jelenti azt, hogy nem volt magyar vagy szláv eredetű polgárság is, de a zöme alapvetően német jellegű volt. Megvan ennek az oka Európa középkori történetében. Lényeg az, hogy ez a fajta hatás tehát érvényesült, de mondhatjuk azt, hogy egy idő után nem egyszerűen német hatás, hanem az úgynevezett internacionális gótika működik itt, mely egy olyan stílus amely Európa nagyon számos pontján a brit szigetektől a balkán bejáratáig és az északi tengerektől Itáliáig nagyon sokféle formában megvan. Ilyen módon az akkori Buda, és a mai középkori Buda is érezhetően ennek az európai stílusnak a része.

- Félbeszakítottam a felsorolásban az előbb. A falfülkénél tartott...

- Csak fel akartam idézni a budai életnek azt a mozzanatát, hogy mondjuk az uraság kiad egy parancsot, és csettint egyet, és akkor a falfülkében üldögélő szolga felpattan, és rohangál, és intézkedik. És a budai életnek ez a fajta rekonstrukciója, ez a reneszánsz korban is lehetséges, hiszen már elég sokat tudunk arról, hogy a reneszánszban hogyan alakult a budai vármegye és hogyan alakult a kapcsolata a királyi palotával, aminek egy jó részét Zsigmond király úgynevezett friss palotaként építette fel. Vagyis a korabeli gótika, késő gótika stílusa, majd Mátyás idején már a reneszánsz elemei jelennek meg itt. És érzékelhetően, nem nagyon, de azért érzékelhetően jelen van.

- A reneszánszban hogyan kapcsolódik össze a mentalitás, a kor lelki oldala, és az építészet?

- Elsősorban a budai várpalota a példa. A nagy stílusirányzatoknak a tömegek körében való érvényesülése az egy hosszú folyamat. Magyarországon a polgárság, vagy a nemesség alsóbb rétegeinek a körében hogy jelenik meg ez a XVI. század? Ez már a három részre szakadás, tehát már a törökkel való viaskodás időszaka. Mátyás idejében a reneszánsz még egy sima udvari kultúra. De hát itt van ugye a gyönyörű budai várpalota, és abban Mátyás Corvina könyvtára. A Corvina könyvtár

nagyon reneszánsz stílusban épült, az ottani könyvek a reneszánsz könyvkultúra itáliai emlékei voltak. Ráadásul annyira híresek és fontosak, hogy amikor 150 évvel később, 1686-ban a császári seregek visszafoglalják Budát, akkor van egy kiváló olasz hadmérnök Lodovico Marseila, aki azért vágat a legelején, öli ott a törököket, becsörtet a budai várba, hogy hátha még a Corvinákból, ezekből a gyönyörű reneszánsz emlékekből még megtalál egy két darabot.

- Közben el is értünk a következő korszakhoz, hiszen most a török hódoltságról beszélünk, és annak szintén rengeteg nyoma van itt a városban.

- Igen, igen jelentős mértékben persze elsősorban a budai oldalon. A törökök nagyon érdekes módon építkeztek. Nem rombolták le a keresztény templomokat, de nem engedték őket újjáépíteni. Ezért egy pár évtized múlva ezek természetesen összeomlottak, maguktól. A törökök komoly építkezést csak két irányban végeztek. Egyfelől katonai, várépítészeti tevékenységük volt. A mai budai várnak vannak nagyon szép részletei, amik még a török korból valók, például a nyugati várfalon a Krisztinára nézve Karakas Basa tornya. Ezt most éppen nem rekonstruálták, de nagyon gyönyörű. Vagy például amikor 1683-ban nem sikerült Bécs elfoglalása, akkor már tudták, hogy a keresztény seregek meg fogják rohanni Budát. És akkor Isztambulból érkezett egy kiváló hadmérnök, Ciávus Aga, és ő mindenféle építkezéseket működtetett a városban, és a mai napig megvan a Ciávus Aga bástyája, kapuja, tehát olyan részletei a gyönyörű budai várnak, amik ebből a török korból származtak. De a leghíresebbek persze nem ezek, hanem a Dzsámik, minaretek, ezek nem maradtak fenn a mi fővárosunkban. Érden, Egerben és Pécsen lehet minaretet látni Magyarországon. De még híresebbek a fürdők, amelyek viszont kiválóan működnek a mai napig a felhívizeknél, tehát a Császárfürdő, a Lukács fürdő környékén mind, másfelől a budai alhívizeknél ami, elsősorban a Rudas fürdőt, a Rácfürdőt, a Gellért fürdőt jelentik. A Gellért még ebben az időben sáros, iszaposabb fürdő volt, de a Rudas fürdő az volt a leghíresebb, maga Sokoli Musztafa, aki az egyik legkiválóbb budai basa volt, egy nagyon gazdag balkáni eredetű férfiú, egy kiváló katona az iszlám szellemétől, kultúrájától áthatott férfiú, és neki köszönhetjük a Rudas fürdő mai napig gyönyörű, nyolcszögletű, belső központi termét. Vagy pedig a Rácfürdőnek azt a török részét, ahol vastag, óriási vízszögletű falból, alatta álldogálnak az emberek, biztos, hogy hajszálra ugyanúgy, mint egykor a vad veterán janicsárok, akik a csúzos bajokat verték ki a derekukból a forró víz segítségével.

- Gül baba türbéje?

- És valóban, néhány temetői emlék is fennmaradt. Van egy gyönyörű hagyomány erről: a hádzsi bektasi rend, a török hadsereget kísérte, ennek egy szent életű, kiváló vezetője volt bizonyos Gül baba, Rózsák Atyja, aki, amikor elfoglalták Budát 1541-ben akkor egy gyönyörű istentiszteletet tartott a Mátyás templomban, ahol pillanatok alatt ilyen szőnyegekkel letakarták a keresztet meg az oltárokat. Tehát ilyen rít babonaságok ne zavarják Allah tiszteletét. És egy gyönyörű, több órás istentiszteletet tartott, aminek a végén egyszer csak észrevették, hogy Gül baba meghalt, ezalatt halt meg, és ezt egy csodálatos, isteni kegyelemnek tekintették, hogy az öregembert éppen Buda bevételének csúcspontján szólítja magához Allah és ezért ezt a csodát megőrizték. A budai vár szemközti domboldalán, amit aztán később Rózsadombnak neveztek, tehát ez már egy modern név persze, emelték az ő halotti türbéjét. Ez a török kivonulása után is fennmaradt, és ez lett az iszlám legészakibb zarándokhelye, a 20 leghíresebb iszlám zarándok helynek az egyike. Gyönyörűen helyre van állítva. Már a XIX. században is vigyáztak rá, amikor a török-magyar barátkozás felerősödött, orosz ellenes élel, ezért a türbére nagyon vigyáztak: gyönyörűen felújították, és ma is megállnak a török, meg az arab turistabuszok ott. Kivágtatnak a turisták, boldogan hajlongnak, csodálják a kilátást, és utána elmennek. Szóval ez a remek állapotban lévő türbe is őrzi a török kultúra emlékét Budapesten.

- A következő időszak pedig már a modern hatások időszaka: eklektika, Bécs, egy kis Bauhaus.

- Igen, a barokk ugye egy nagy korszak még: a három városban külön hatott, Óbudán külön, főnn Budán és lenn Pesten. Tulajdonképpen az egyesítés az, ami aztán egy újabb olyan lehetőséget teremt, ami immáron a létrejövő óriási nagy város karakterére általános benyomást gyakorol. Széchenyi, amikor kitalálta azt, hogy a hidat, ha megcsináljuk, akkor a híd fogja egyesíteni ezeket az iker városokat, és hiába a polgárság ellenállása, egyúttal nemzeti érdek az, hogy egy olyan modern centrum létrejöjjön, amely a közigazgatásnak, a gazdasági életnek, a kultúrának a centruma. Most az ő ifjúkoruk ugye a reformkor, az már a történeti stílusok újjászületésének az időszaka. Ugye a francia

forradalom újra fölfedezte a történelmet, az ókori Rómához hasonlította magát. A klasszicizmus vagy a romantika boldogan használta a gótika vagy a középkor stílusait is. És aztán igazából Budapest nagy stílusa a neoreneszánsz lesz, részben Ybl mester révén. Ha végigmegyünk az Andrásy úton vagy a Nagykörúton, akkor ezt a neoreneszánsz hatást érezzük. Ez az oka egyébként annak, hogy ha egy magyar turista mondjuk Firenzében jár, akkor a reneszánsz építészettől nem bolondul meg annyira, ahogyan illene, ugyanis ezekhez a formákhoz nagyon hozzá vagyunk szokva a neoreneszánsz révén, ami itt érvényesül. És aztán Budapest ettől kezdve a világ többi stílusával is nagyon lüktető, szoros kölcsönhatásban van, tehát amikor például az I. világháború után, elsősorban Németországban, kibontakozik egy nagyon érdekes modernizáló vagy futurisztikus stílus, a Bauhaus, akkor vannak Budapestnek olyan részei, úgymond negyedei, ahol ez érvényesül. Templomépítészetben például mondjuk a Városmajor templomnál, vagy az új Lipótvárosban ezeket gyönyörűen, látjuk érvényesülni. Vannak olyan telepek, nem nevezem lakótelepnek, bár végső soron azok, inkább olyan telepei a városnak, ahol ez a stílus, a maga egyszerűségével, tisztaságával valamiképpen érvényesül, de ez már nem az egész városon, csak bizonyos részletein hagyja ott a nyomát.

- És ha azt mondom, hogy ez az eklektika, és ez a neoreneszánsz az az időszak, ami a leginkább meghatározza a mai Budapest arcát?

- Így van, így van. Még hozzá egy nagyon érdekes rivalizáció, a Béccsel való rivalizáció miatt. Ha valaki Bécsben jár, azonnal érzi, hogy 'hoppá, hát én ezt nagyon jól ismerem', és persze attól függ hogy milyen az érzelmi elkötelezettsége, hogy ezt vajon egyfajta magyar kisebbségi érzéssel állapítja meg, vagy csak azt mondja, hogy tulajdonképpen ugyanarról van szó. Valóban Bécs volt a minta, Bécszet akartuk utolérni. Ez bizonyos szempontból sikerült is, de hát Budapest fekvése sokkal gyönyörűbb, mint Bécsé, tehát itt vannak olyan előnyök, amelyekkel lehetett működni de meg kell mondanom, elsőrangú koponyák nagy döntései nyitották meg a teret ahhoz, hogy ez valóban működjön. Például a Nagykörút létrehozása, vagy mondjuk a sugárúté, amit később Andrásy útnak neveztek, tehát ami összeköti a belvárost, a városligetet, tehát egy-két ilyen nagy-nagy ötlet egy olyan struktúrát teremtett, amit aztán meg lehetett tölteni tartalommal. Ez a párhuzamosság tehát megvan,

és ha tényleg valahol bármit felújítanak, abban a pillanatban mindenki megállapítja, hogy hát az van olyan szép, mint Bécsben, csak persze nem szabad hagyni, hogy lepusztuljon és tönkremenjen.

- Azért ejtsünk néhány szót a szocializmusról, ami szintén rajta hagyta a nyomait, bár szerencsére vagy nem is tudom, hogy fogalmazzunk, tehát hogy azért mégsem változtatta meg a városnak az uralkodó stílusirányzatát.

- A belső centrumét nem, de a nagy Budapestét már igen. Tehát hogyha bármilyen magasabb pontra felmegyünk, akkor a lakótelepek azok feltűnnek. A lakótelep építészet az egy nagyon erős karakterjegye a modern városnak. Persze lakótelep mindenütt volt, ez egy nagy korszaka elsősorban a II. világháború utáni építészetnek. Amerikában vagy Olaszországban ugyanúgy vannak lakótelepek, mint Magyarországon. A döntő különbség abban van, hogy mekkorák a lakások, illetve, hogy a házigyári építkezés formavilágát mennyire engedik, vagy mennyire engedték ilyen tömbszerűen érvényesülni a város egyes részein. Ugyanis volt egy olyan koncepció a XX század közepe táján, ami azt mondta, hogy nem szabad utánózni a régi stílusokat. Az eklektikának az a baja, mondták ők, hogy neogótikát, neoreneszánszot, neobarokkot csinált, ez hazugság, ez utánzat. Ahogy egykor a barokk „onezsinór” beleépítkezett a gótikába, és nem zavarta őket, hogy itt két, több száz év különbséggel működő stílus egyben van, hát ugyanúgy nekünk is a saját stílusunkat minden további nélkül bele kell építeni a régibe. Nos, ha budai várban sétálunk, néhány borzalmas következményét ennek még látjuk. A gondolatban persze van valami, de azt nagyon óvatosan kell megoldani, és különösen nagyon magas minőségű új épületeket kell teremteni. Az igazi probléma az, ha a mai kor ócska színvonalú új épülete kerül feszültségbe, ellentétbe a régivel.

- Vegyünk egy példát a lakótelepeken, a budai váron kívül is! Nézzünk egy olyat, ami egy pozitív példa, és azt mondja, hogy hmm, ez igen, ez jó, hogy itt maradt szocializmusból.

- Természetesen a szocializmus története egyben egy világtörténelmi korszakkal is összefügg. A XX. század második felének általános modernizációs folyamataival, amelyekben persze az urbanizáció egy nagyon lényeges szerepet játszott. Annak idején ugye Alexander Bach belügyminiszter íratott egy nagy röpiratot arról az 1850-es években, hogy mennyit fejlődött Magyarország. És akkor Széchenyi írt

egy kemény röpiratot erre, és azt írta, hogy 'Miniszter úr, hát a vasutat az idő hozta, nem az a hatalom, amelyet ön produkál'. Tehát vannak bizonyos civilizációs lépések, amelyeket a körülmények hoznak magukkal. Kétségkívül egy adott politikai, társadalmi rendszerhez is kötődnek, hiszen éppen abban valósulnak meg, de valójában egy általánosabb emberi civilizációs fejlődés eredménye. Például a televíziót nem a Kádár korszak találta ki, de mégis a Kádár korszakból lett a magyar társadalom szerves részévé. Vagy a metróépítkezés. Budapest egyszerűen elért egy olyan szintre, amit nem lehetett már metró nélkül megoldani. Ez bizonyos értelemben a szocializmus eredménye, hiszen megtehették volna, hogy nem építik ki Budapestet, tönkremegy. Ennek megfelelően, ennek ellenére megtették azt, de azt kell mondanunk, hogy ez nem rendszer-specifikus eleme a város építészetének. Magyarul nem erénye, vagy eredménye a szocializmusnak, hanem annak az általános modernizációnak a következménye volt, ami a XX. század második felében végbement.

X. Létezik-e Európai identitás?

Amikor a címben megadott kérdésre keressük a választ, óhatatlanul Aurelius Augustinus (Szent Ágoston) jut az eszünkbe, aki a *Confessiones* című munkájának egy helyén az alábbiakat írja: mi hát az idő? Ha nem kérdezik tőlem, tudom, ha megkérdezik, nem tudom.

Már egy ember is sokféleképpen határozhatja meg önmagát, saját identitását különböző módokon és különféle paraméterek alapján írhatja le. Mennyivel bonyolultabb mindezt megtenni egy több ezer éves entitás esetén, amelynek millió arca van, millió megjelenési formája, s amelyek ráadásul változnak, alakulnak, formálódnak. Mi lehet a meghatározó Európa nyugati és Európa keleti felén élő embernek? Vajon ugyanazt tartja fontosnak a kontinens észeki részén élő, mint a délin? Vajon az eltérő politikai, társadalmi, kulturális, szociális, vallási, nyelvi és civilizatorikus elemekből összeadódnak valami közös, valami azonos, valami, ami sem itt, sem ott nincs meg teljes egészében, ám ami mégis a nyugati (európai) világ lényegét adja? S vajon ez az elméletileg megkonstruált „szubsztancia” nem fenyeget-e egy elfogadhatatlan, üres és semmitmondó esszencializmussal, amely nem is annyira Európa

sajátosságát, sokkal inkább a többi kontinenssel és a többi kontinens népével való szembenállását és másságát fejezné ki?

Megannyi kérdés, s nincs igazán megnyugtató felelet. Mindenesetre, ha a történelmileg létrejött sajátosságokat vesszük számba, néhány igen fontos megkülönböztető, vagy inkább specifikus jegyet számba kell venni. Ilyen a görög-hellén világnak a tudományos és a művészeti megismerésben való hite, s annak középpontba állítása, az „ismerd meg önmagad” eszménye. Ez alapvetően a világ megismerhetőségének, tudományos és művészeti leírhatóságának minden történelmi korszakot dinamizáló elvét jelenti. Az európai embernek azt a több évezredes eltökéltségét, hogy a világot ne idegen, titokzatos és ellenséges erők terrénumának tekintse, hanem társnak, partnernek, amely a kíváncsi tekintetek előtt feltárulkozik, s amelynek titkait – jóllehet újra és újra - kutatni, vizsgálni kell, s az eredményeket önmagunk okulására és épülésére felhasználhatjuk egy folyamatosan elképzelt jobb világ berendezésének érdekében. Oidipusz király megismerési vágya – a királyt tragédiája ellenére is – az európai embereszmény megtestesítőjévé tette: a fátumnak, a végzetnek való kiszolgáltatottsággal szemben maga kívánt saját sorsának irányítójává válni, ám ehhez a legnagyobb titok leleplezése elkerülhetetlenné vált. (Gondoljunk csak el: a szfinx rejtvényének kulcsát, amely az „ember” szó volt, a thébai barbár világban egyedül ő volt képes kimondani.)

Európa másik identitás-képző tényezőjének a római világ megalkotta római jogot tekinthetjük: azt a közös normatíva-képző elemet, amely az egyes embert megillető tulajdonviszonyoknak, vagyis a magántulajdonnak a szentségét kimondta, ezzel biztosítva minden ember jogát a tulajdonhoz, valamint azt, hogy ennek megsértése konszenzuálisan is a devianciát jelenti minden ember számára. A jog struktúrája a társadalmat, vagyis az emberi együttélés egészét tette működőképessé, szabályozottá és mindenki számára kiszámíthatóvá. Jóllehet a jog változhat, a jogi értelmezések eltérhetnek – az európai jogfejlődés célja nem az, hogy évszázadokra-évezredekre bezárja és stabillá, mozdulatlaná tegye a társadalmat, épp ellenkezőleg - mégis az együttélés biztonságára a jog intézménye a legfőbb garancia.

Végezetül az európai mentalitás létrejöttében döntő szerepe volt annak a vallási hagyománynak, vagyis a zsidó-keresztény tradíciónak, amely nem csupán közös „anyanyelvét”, s mesterelbeszélését jelenti a kontinens lakóinak, nem csupán a művészetek kifogyhatatlan tárháza, hanem – s ez a leglényegesebb eleme – egyértelművé tette, hogy az embernek morális feladata van a világban. Azaz a „másik” nem ellenség, akit le kell győzni, meg kell semmisíteni, nem idegen (barbár), akitől félni,

rettegni kell, hanem ő is Isten képmására teremtett ember, akivel szemben kötelezettségeink vannak. A Tízparancsolat civilizációt konstituált, s ennek tükrében a „másik” társ, partner, a világ pedig nem a fátum, a sors játékszere, hanem azt a szabad akarattal rendelkező ember teszi (teheti) értelmessé és célirányossá.

Természetesen más identitás-képző elemekkel is számolnunk kell. Ilyen a történelem során létrejött emberi méltóság fogalma, amelyet Európa a maga rettentő tragédiáján át ismerhetett föl. De ilyen a nyitottság is, amely világos jelzete annak, hogy Európa páratlan gazdagságát a nyitottságának köszönheti, vagyis annak, hogy saját kultúráját, tudományát, civilizációját sosem vette körül sem szimbolikus, sem valóságos értelemben semmilyen „nagyfallal”.

S persze az európai szellem nem lenne az, ami a mindenkori dinamizmust, a szellemi nyugtalanságot és mozgékonytágot, a mindenkori tudományos és művészeti megújítást biztosító universitást, vagyis az európai egyetemeket nélkül, amelyek örök motorjai és biztosítékai a mindenkori európai megújulásnak és a páratlan vitális szellemnek.

Bodor Virág - Dr. Berán Ferenc, újlaki plébános és teológia tanár

- Én úgy érzem, és ezzel nem mondok rendkívüli dolgot, hogy az európai identitáshoz nagyon szorosan hozzá kötődik a keresztény kultúra. A keresztény kultúra táplálja az európai identitástudatot. Ez az identitástudat táplálkozik egyszer egy spirituális háttérből és ugyanakkor pedig egy etikai érték háttérből. A spirituális tudat egyik lényeges vonása az, hogy a keresztények abban a hitben élnek, hogy az Isten eljött közénk, ezt ünnepeljük karácsonykor. Isten fia eljött közénk, és ő nemcsak egy értékrendet adott át számunkra, hanem egy távlatot, amely reménnyel tölti el az embert.

- A katolicizmus története és Európa történelme teljesen szorosan összefonódik. Ez hogy alakult az évszázadok alatt?

- Jól tudjuk, hogy korábban Európának az időszámítását Róma városalapítása adta meg. Mi az időszámításunkat itt Európában, a keresztény kultúrkörben Krisztus születésétől számítjuk, tehát amióta mi az időszámítást számítjuk, azóta a kereszténység, itt Európában nagyon fontos szerepet

töltött be. Az első századokban nem volt annyira meghatározó, kellett egy kis idő, de utána, a IV. századtól kezdve, a Nagy- Konstantini fordulat után, a kereszténység az a legtöbb európai országban talán azt is mondhatjuk, hogy államvallás lett

Ez annyit jelenti, hogy mindenki ismerte a keresztény tanítást, az iskolákban tanították, miután az iskolarendszer kialakult. Egy európai ember számára a keresztény tanítás ismert volt mindenféleképpen.

- Ha azt mondom, hogy a katolicizmus az Európa egységét is segítette megteremteni, akkor azt hiszem, nem tévedek.

- Európának az identitását, az önazonosságát a kereszténység adta meg, és úgy érzem, hogy ma is az adja meg. Európa olyan értékeket képvisel, olyan értékekre hivatkozok, amik sajátosan keresztény értékek: ilyen például az emberi méltóság elismerése, az értelem, a szabadság, a demokrácia, a jogállamok, ez mind-mind keresztény gyökerű. Tehát ez mind keresztény akkor is, ha valaki nem vallja magát kereszténynek, de azokat az értékeket a tudatalattijában hordozza.

-Azt mondta, szeretne idézni valamit. Mi az, amit idézne ehhez az interjúhoz?

- II. János Pál pápa az ezredfordulón kiadott egy dokumentumot, ezzel a címmel, hogy: Az egyház Európában. És ebben a dokumentumban beszél Európa spiritualitásáról.

Idézek ebből egy mondatot:

„ A modern Európa, amely megajándékozta a világot a demokratikus eszmével, emberi jogokkal, sajátos értékeit a keresztény örökségből meríti.”

És utána azt mondja, ami nagyon elgondolkodtató, hogy „Európa az nem annyira földrajzi hely, inkább főként kulturális és történelmi fogalom, amely a valóságos földrészt jelenti, amely a kereszténység egységesítő erejének köszönhetően különböző népeket és kultúrákat tudott egységessé tenni és szorosan kapcsolódik az egész európai kultúrához.”

Bodor Virág - Fabinyi Tibor, evangélikus püspök

- Az evangélikus egyház Luther Márton reformációi mozgalmára megy vissza, és ha valaki, akkor Luther ízig-vérig európai ember volt és az európai újkornak a képviselője. A középkor lezárásával, a reformáció a történelem egyfajta csillagórájában jött létre: egyrészt ugye a Gutenberg-féle könyvnyomtatás feltalálása, másrészt Amerika fölfedezése, harmadrészt az Erazmus-féle tudományos robbanás, mind-mind előzményei volt a reformációnak, ezért amikor Luther elindította a reformáció mozgalmát akkor mindezekre építhetett. Ezek mind az európai hagyomány bölcsőjét jelentik, és ezt szinte megkoronázta a reformáció. A másik, amit kiemelnék, hogy amikor az új hit, az evangélikus hit alapján kezdett tanítani, akkor diákok jöttek egész Európából, egyebek mellett Magyarországról, Erdélyből, Lengyelországból, Észak-Európából, és egy igen komoly hálózat alakult ki az ott tanult diákok között, akik hazamenve is támogatták egymást, és az új protestáns evangélikus gyülekezeteknek a szervezését. Egy ilyen előzménye lehetett az európai gondolatnak, és a majdani Európai Uniónak, hogy az összetartozás, és az összefonódás így kifejezésére juthatott. Ilyen alapokra építkezve, az evangélikus egyház jó szívvel képviseli az Európai Unió ügyét, és amikor létrejött az Unió, abban a protestáns egyházak, a protestáns többségű államok mind-mind részt vettek. Például Észak-Európában Finnország, és a skandináv államok többségében mind evangélikus, Németország is az evangélikus egyház bölcsője, és legkevésbé ezekre az evangélikus többségű országokra jellemző az euroszkepticizmus. Ezért amikor Magyarország is belépett az Európai Unióba, akkor ezt az evangélikus egyház jó szívvel tudta támogatni. Persze voltak olyan hangok, hogy ez a nemzeti identitásnak a relativizálódásával járhat együtt, de az evangélikus egyház mindig büszke volt Magyarországon is arra, hogy úgy hívjuk magunkat, hogy Magyarországi Evangélikus Egyház, és nem Magyar Evangélikus egyház. Ez azt jelenti, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyházban szlovák gyökerek, német gyökerek, és persze magyar gyökerek vannak, és ezért mi, már ha úgy tetszik kicsiben, evangélikus egyházban, megpróbáljuk ezt az európai gondolatot megvalósítani.

- A vallási tolerancia tekintetében jelentett-e változást az Európai Unió létrejötte ön szerint?

- Nyilván itt meg kell különböztetni a keresztény egyházak egymáshoz való közeledését, amit ugye ökumenikus mozgalomnak szoktunk nevezni. Azt gondolom, hogy az európaisághoz mindig is hozzátartozott, hogy a XX. század közepén ezek az ökumenikus mozgalmak, az egyházak világtanácsa, az evangélikus világszövetség, az európai egyházak konferenciája megszerveződtek, és azóta is elevenek. A másik terület a nem keresztény vallásokkal való együttműködés. Itt nekünk is meg kell tanulni, hogy ez egy új helyzet. Ugye a kereszténység és a zsidóság, de ezen belül is az evangélikusság és a zsidóság közötti kapcsolat intenzív volt, és párbeszédre, együttműködésre nagyon szép jelek vannak akár Magyarországon és Németországban is, és máshol is. Ami igazán új, az az iszlámmal való találkozás, és az azzal kapcsolatos tolerancia. Németországban sokakat meglepett, hogy az evangélikus egyház például tevőlegesen hozzájárul az iszlám mecsetek építéséhez, pontosan azzal a céllal, hogy az iszlám vallást sikerüljön ezáltal jobban megismerni, és ahogy ott a német evangélikusok mondják, a bizonytalan és félhomályos hátsó udvarokból, előhívják az iszlám embereit, hogy szemmel láthatóak legyenek, és ezáltal, ha szabad így mondani, ők is kicsit normalizált körülmények között, európai normák szerint éljék életüket. Akár a törökországi, akár a különböző keleti országokból érkezett iszlámhívókra gondolunk itt.

- Megjelenik-e mindez az átlag emberek szintjén?

- Hát én csak merem remélni, hogy igen. Az evangélikus egyház mindig befogadó egyház volt. Akár ha a zsidóságot nézzük, a Fasori gimnázium, ami például Magyarország leghíresebb iskolája volt, és több Nobel-díjast adott, mindig híres volt arról, hogy oda nagyon szép számmal jártak zsidó vallású emberek, és éppen a Nobel-díjasok is közülük kerültek ki. Ez azt hiszem, máris egy példa arra, hogy az evangélikus egyház nyitott volt a zsidóság felé. Nyilván ez különböző szinteken jelenik meg, és azért az átlag emberben, az átlag evangélikusban lehet persze lehet egyfajta tartózkodás, bár én merem mondani, hogy az antiszemitizmus koránt sem jellemző az evangélikus gondolkodásra és határozottan elutasítjuk. Az iszlámmal kapcsolatban nagyobb a fenntartás, bár Magyarországon még nem élő valóság, hogy nagy tömegben találkoznánk iszlámhívókkal, de európai országokban látom, ahol az evangélikusok (például Németországban) azzal szembesülnek, hogy nagy mennyiségű iszlám

vallású ember települ be egy-egy nagyvárosba, Münchenbe, Berlinbe, ott azért van egy fajta aggódás, félelem főleg az ismeretlentől, más kultúrától, más vallástól való félelemmel összefüggésben.

Bodor Virág - Görgey Géza, református lelkész

- 500 évvel ezelőtt, amikor a reformáció bejött Magyarországra (Nyugat Európából jött be, Németországból, Hollandiából), már akkor nagyon erős kapcsolatot áptak, és azóta is ápolják a református felekezetek, a nyugatiak és a magyarok. Tehát már az indíttatás is európai volt, úgymond européer.

- Ugyanakkor viszont a reformációnak volt egy szándéka, hogy a nemzeti nyelvet hozza előtérbe, tehát ezzel a nemzetiséget erősítette, egy kicsit ellentétben, mondjuk a katolikus, univerzális latinnal szemben.

- Természetesen, de ezt tették a németek is, ők is a nemzeti nyelvet részesítették előnyben, és ennek volt egy politikai vonulata is, ugyanis a Német-Római Császárság, az akkor már-már csak virtuálisan létező Német-Római Császárság felbontásáért küzdöttek a németek, az adófizetés ellen, a függetlenségért, de akkor egész mást jelentett a nemzeti függetlenség vágya és a nacionalizmus, mint ma.

- De miért jelentett egészen mást?

- Mert akkor tulajdonképpen csak elszakadni akartak Rómától, nem akarták többé hallani azokat az olasz véleményeket, miszerint az olaszok őket kissé kulturálatlannak tartották. Önállósodni akartak,

talán helyi magyarázata is van, hogy a fejedelmek Németországban szerettek volna nagyhatalomra szert tenni, ezért aztán több támogatást megadtak a protestánsoknak.

- Milyen irányba hat a református vallás abból a szempontból, hogy a kultúrák beszélnek egymással, hiszen a nemzeti nyelvet részesítik előnyben, és akkor az olyan, mintha gátolnák a párbeszédet, ugyanakkor viszont ez egyforma törekvés mindenütt, tehát ez viszont összekapcsolja őket, hogy működik ez?

- Ma már nem részesítjük annyira előnyben a nemzeti nyelvet, hiszen ma már mindenki a maga nyelvén beszél lassan mindenütt a római katolikus egyházban is. Ma már másról van szó. Induljunk ki onnan, hogy egyes eléggé el nem ítéhető református emberek azt mondják, hogy elsősorban kell magyarnak lenni, és azután kereszténynek – ez borzalmas. Elsősorban kell kereszténynek lenni, és azután lehet magyarnak lenni. De én azt mondom, ehhez hozzáfűzve, hogyha keresztények vagyunk, akkor már nincs jelentősége a nemzetiségnek, mert kereszténynek lenni annyi, hogy lehetőleg mindenkivel jót tegyünk, és itt már megszűnik az, hogy én magyar vagyok. A határok tulajdonképpen megszűntek a mai Európában. Ez így volt a régi világban is, ha az időben visszafelé haladunk, mert szabadon lehet jönni-menni. Például meghívjuk egymást prédikálni, tartjuk a kapcsolatot, mondjuk a felvidéki magyarokkal, ez már jó esetben, ha jól csináljuk, nem jelent nemzetiségi kérdést. Hanem csak ápoljuk az ottaniakkal a kapcsolatot, és ápoljuk az ottani szlovákokkal is, tehát hogyha én egy szlovák emberrel beszélek, ha katolikus, én akkor, abban a pillanatban szlovák vagyok, éppen úgy, mint magyar. Persze az identitás kérdése, a hovatartozás kérdése elsősorban a keresztény egyházhoz kell, hogy fűzze a híveket.

- Tehát akkor mondhatjuk úgy, hogy kereszténység, magyarság és utána jön az európaiság.

- Nem. Mondjuk úgy, hogy a kereszténységgel együtt jár az európaiság, szorosan összefüggnek, és a magyarság kérdése csak egy humán kérdés, egy humánumnak a kérdése, tehát amikor az erdélyi magyarokat támogatom, akkor az Erdélyben, rossz helyzetben élő embereket támogatom, nem mint magyar adok a magyarnak. Én ezt így értem.

Tehát az hogy magyar vagyok, nem jelent különösebben semmilyen pozitív dolgot, talán inkább egy kis felelősséget.

- A felelősség mit jelent?

- Hogy attól, hogy magyar vagyok, ne mondják azt belőlem kiindulva, hogy ilyenek a magyarok, és ne kapjon a magyar nemzet negatív konnotációkat, de csupán ennyit. Egyszerre vallom magamat, hogy egy kicsit magamról beszéljek, hollandnak is, angolnak is, németnek is, ha Olaszországban vagyok a római, katolikus barátaimnál, akkor olasz vagyok, és ez nem jelent semmiféle skizmát. Ez nem a vagy-vagy hanem az és-és, is-is kérdése. Nem szinkretizmus. Nem keveredik a helyesen felfogott kereszténységben össze sem a vallás, sem a nemzetiség, hanem egyszerre egymás mellett vannak. Tehát európainak lenni vagy magyarnak lenni számomra nem nagy különbség. Hát gondolja meg régen is így volt, hogy nem az számított, hogy valaki milyen anyanyelvű, hanem hol él, hova fizeti az adót, hol van földje, milyen a vallása, hova tartozik, nem számítottak a nyelvek sem, még ennyire sem, mint manapság.

Tulajdonképpen az én családom felvidéki német, a dédapám volt az első, aki magyarul megtanult, akinek az anyanyelve magyar volt, és mi magyarok vagyunk, de ugyanúgy szászok, is ha kell, de ugyanúgy cigányok is, vagy szlovákok és magyarok, és ez a mai napig így van. Személy szerint én nem értem, hogy egyesek kiélezzik a magyarság, a szlovákság, a nemzetiség kérdését. Csak az a probléma, hány nyelvet beszélünk, az a kérdés, hogy hány irányba tudunk tájékozódni.

Bodor Virág - Sonkoly Gábor, történész

- Mit jelent Önnek Európában Krisnásnak lenni?

- Ugyanazt, mint bárhol máshol. Egyrészt ugye magyarnak születtem, tehát van ehhez kapcsolódóan egy európai identitásom, másrészt Európa egy jó védelmet jelent.

Ugye a Krisna tudat az nem őshonos Magyarországon, sem Európában, de ahogy keresztények vannak Indiában, ugyanúgy a hinduizmus vagy a Krisna tudat is megtalálható az egész világon. Bizonyos országokban, ahol a mássággal szemben megnyilvánul egy intolerancia, egyszerűen a félelemből adódóan nem feltétlenül jó Krisnásnak lenni. Most például Kazahsztánt tudnám említeni, ahol az elmúlt öt évben szörnyű tragédiák történnek, felszámolják a közösségünket. Ezzel szemben az európaiság és az európai tolerancia hagyománya, ami ráadásul intézményesült az európai közösség formájában, védelmet jelent. Úgyhogy jó Krisnásnak lenni Európában.

- Azt mondta, hogy van egy európai identitása. Ezt meg tudja fogalmazni, hogy mit jelent?

- Ez a nyitottságon alapul, és azon az értékrenden, ami egy szempontból a francia forradalomhoz, az emberi és polgári jogok nyilatkozatához kapcsolódik, illetve mint említettem ennek az intézményesüléséhez, tehát hogy a másság felé nem félelemmel, hanem érdeklődéssel és befogadással fordulok.

- Az identitásán változtatott-e valamit az, hogy Magyarország tagja lett az uniónak? Vagy ez egyébként is egy létező európai identitás, hiszen Magyarország akkor is Európa része volt, mikor nem volt tagja az uniónak.

- Nyilvánvalóan a politikai realitások hatással vannak az identitásunkra, hiszen ezek normákat fogalmaznak meg, amit az oktatás során mi magunkba szívunk. Kicsit nyugodtabb lettem, de igazából alapvetően nem változtatott rajta, ugyanis vallási, felekezeti szempontból Magyarország hagyományosan toleráns. Az egyik legtoleránsabb ország Európában. Ennek történeti okai vannak: nyilvánvalóan a reformáció nálunk pont akkor következett be, amikor ugye félig török megszállás alatt volt az ország, és a törökök pedig sokkal toleránsabbak voltak, mert nem igazán látták a különbséget a különböző keresztény felekezetek között, ezért nem nagyon zavarta őket a reformáció. Mivel 150 évig tartott ez a folyamat, a Habsburgok által vezetett ellenreformáció nem tudott igazából erősen érvényesülni a XVIII. században. A modern Magyarország születésére kialakult egy olyan felekezeti

arány, ami lényegében egyik felekezetnek sem biztosított dominanciát, és ezt utána az 1895-ös majd az 1990-es két vallási törvény rögzítette, tehát a mai napig Európában a csodánkra járnak, hogy nálunk törvényileg is biztosítva van a vallási tolerancia.

- Hogyha Európáról csupa pozitív dolgot mondott eddig, tehát nyitottság, tolerancia, akkor miért egy ilyen vallást választott, ami tulajdonképpen nem is gyökeres Európában?

- Először is a Krisna tudat nem vallás, hanem egy tudat. Másrészt pedig, ami nagyon tetszik a Krisna tudatban, hogy ez egy olyan kultúrközegből jön, ahol a vallást és a tudományt nem választották szét, ami a felvilágosodásban megtörtént nyugaton. És lényegében ellentétben áll egymással a materialista tudás, amit modern tudománynak nevezünk, illetve az isten-alapú tudás. És most mindenki azon dolgozik, hogy ezt a kettőt összegyűrje. Sok olyan fórum van, hogy vallás és tudomány párbeszéde. A Krisna tudat egy olyan közegből jön, ahol ez a törés nem történt meg. Ez annak is betudható, míg nyugaton 3-4 szentírást ismerünk, addig Indiában több ezer van. És amíg a genezist, a teremtést néhány oldalban leírja a biblia, addig erről több száz oldalt, több ezer oldalt találunk a hindu szentírásokban, ennek is oka van. Nagyon komoly filozófiai, és tudományos hagyománya van a hinduizmusnak, ami számomra, értelmiségi ember számára, és állandóan a kérdéseimre választ kereső ember számára nagyon vonzó volt.